

arshungarica

50. ÉVFOLYAM 2024 | 4

A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet folyóirata

Írások Székesfehérvár
középkori emlékeiről

Előszó

Havasi Krisztina

Írások Székesfehérvár középkori emlékeiről	355
---	------------

Tanulmányok

Zsoldos Attila

Druget Fülöp Fehérváron	357
--------------------------------	------------

Ribi András

Az utolsó Fehérvárra temetett prépost	369
--	------------

Adalékok Györgyi Bodó Miklós (†1474) életrajzához

Mentényi Klára

Pillérfőtöredékek a székesfehérvári prépostsági templom 12. századi átépítéséből	383
---	------------

Lővei Pál

Székesfehérvár és kapcsolatai: síremlékművészeti súlypontok	417
--	------------

Reich Szabina

Székesfehérvár történeti városmagjában álló templomának kutatás- és építéstörténete	435
--	------------

Bartos György

Százötven középkori kőfaragvány a székesfehérvári püspöki kert kerítéséből	463
---	------------

Írások Székesfehérvár középkori emlékeiről

Az *Ars Hungarica* jelen számának tanulmányai az egykori székesfehérvári Szűz Mária-prépostság és temploma, valamint a középkori város történeti, régészeti és művészettörténeti emlékanyaga köré csoportosulnak, több tudományterület megközelítésmódját és eredményeit bemutatva.

A középkori székesfehérvári Szűz Mária-prépostság és temploma történeti, művészettörténeti és régészeti jelentőségét itt aligha kell hangsúlyozni. A Szent István király (1000–1038) által alapított egyház a középkor folyamán az uralkodókoronázások kötelező helyszíne, illetve az 1083-ban szentté avatott István király temetkezési helye volt, amelyben a középkori Magyarország számos uralkodója követte őt.¹ Ekképp Fehérvár a középkor folyamán a Magyar Királyság egyik meghatározó igazgatási és egyházi központja volt. A prépostsági templom ez időben több nagy átépítésen és bővítésen esett át, 1601-es felrobbanását követően lassú pusztulásnak indult, építőköveit, faragványait az újkori város és a környező települések építkezéseire hordták szét. Maradványait és leletanyagát az 1848-ban megindult régészeti kutatások hozták felszínre, épületének emlékét, kvalitásait, egykori összefüggéseit több száz kőfaragványa képviseli, amelyek feldolgozása az utóbbi évtizedekben intenzíven zajlott, illetve jelenleg is folyamatban van.

Az itt olvasható tanulmányok eredetileg előadásként hangzottak el 2024. május 23-án *A koronás templom. Elő-*

adások Székesfehérvár középkori egyháztörténetéből című konferencián Fehérvárott.² Az eseményre a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya és a Székesfehérvári Városi Levéltár és Kutatóintézet rendezésében került sor, amelynek apropóját a hosszú előkészületek után 2023 novemberében új múzeumépületben megnyílt – a prépostság emlékanyagát bemutató – állandó kiállítás adta (*Solium regni. Az ország trónusa. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum*).³ A konferencián a tárlat tudományos előkészítésében közreműködő, illetve kutatási témájukkal ahhoz szorosan kapcsolódó középkorkutató történész, régész és művészettörténész kollégák osztották meg a munka során vagy épp az elkészült kiállítás kapcsán felmerült témáik egyikét. Noha a katalógus már 2023-ban elkészült, megjelenése egy ideig váratott magára, és csak 2024 novemberében, a jelen lapszám előkészületei alatt vehette kézbe a szakma és a nagyközönség⁴ – örömteli okot adva a vonatkozó hivatkozások és bibliográfiai tételek munka közbeni korrekciójára.

A történeti kutatások közül Zsoldos Attila tanulmányában Druget Fülöp (1288 k. – 1327) nádor és Fejér megyei ispán I. Anjou Károly király (1301–1342) bizalmas emberének birtokaival kapcsolatos pereket vizsgál, rávilágítva e birtoklástörténeti adatokat fenntartó oklevelek, valamint az Árpád-korban Fehérvárott őrzött királyi levéltár egyes sajátosságaira. Ritka, történeti személyhez közvetlenül köthető tárgy a nádornak a ba-

1 ENGEL Pál: Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában. *Századok*, 121. 1987. 613–636; SKORKA Renáta–VARGA Szabolcs–WEISZ Boglárka: Koronázás, temetés a prépostsági templomban. In: *Solium Regni – Az ország trónusa*, 312–323.

2 A konferencia részletes programját lásd: <https://mi.abtk.hu/hu/cikkek/esemenyek/a-koronas-templom-konferencia>

3 *Solium regni – Az ország trónusa*. Szent István Király Múzeum – Koronázó Bazilika Nemzeti Emlékhely, Látogatóközpont (8000. Szé-

kesfehérvár, Várkörút 32.). A kiállításról többek között: <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/solium-regni-kiallitas-es-kotar-a-szekesfehervari-koronazo-bazilika-nemzeti-emlekhely-latogatokozpontban>

4 *Solium regni – Az ország trónusa. A koronázótemplom története és faragványai*. A Szent István Király Múzeum kiállítása 2023. Szerk. Biczó Piroska. A szerk. munkatársai: LÁTRÁNYI Viktória–BAÁN Krisztina. (A Szent István Király Múzeum közleményei, D sorozat 362. szám) Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2024.

zilika ásatásain 1936-ban előkerült aranygyűrűje, mely szerint Drugetet a bazilikában helyezték örök nyugalomra.⁵ Ribi András tanulmánya Györgyi Bodó Miklós (1444–1474) prépost pályafutásával és fehérvári működésével foglalkozik, számos új adattal és aspektussal gazdagítva azt. A prépost sírkövének töredékei mellett ismertek további, Györgyi Bodó címerével díszített késő gótikus faragványok.⁶ Mindezek a prépost építetői szerepvállalásán túl arra is felhívják a figyelmet, hogy a prépostság előjárói – ha itt fejezhették be pályafutásukat – temetkezhettek a királyi bazilikába is.⁷

A régészeti és épületkutatással foglalkozó tanulmányok a középkori város egykori prépostságától kicsit távolabb eső – ám azzal szorosan összefüggő, egyben a város történetileg és topográfiaiilag meghatározó objektumaihoz kötődnek. Reich Szabina a Fehérvár központjában – a mai (újkori) püspöki székesegyház épületét megelőző, részben felmenőibe foglalt középkori templomot és környezetét érintő régészeti kutatások eredményeinek részletes bemutatásával és a középkori templom építéstörténetével foglalkozik.⁸ Bartos György írása szintén a közelmúlt eddig még közöletlen épületkutatásához kapcsolódó eredményeket mutat be.⁹ A középkori Szűz Mária prépostsági templom északi szomszédságában felépült székesfehérvári püspöki palota kertjének felújítása és egy ahhoz északkeletről kapcsolódó lakóház elbontása során napvilágra került a püspöki telek 18. századi kerítésfala. A tanulmány a levéltári forrásokból visszafelé fejtve fel rekonstruálja a telek és a rajta álló házak történetét, építéstörténetét. Ebből a 18. századi kerítésfalból nagyszámú középkori kőfaragvány került elő, amelyek jelentőségét többek

között az is adja, hogy több esetben a korábbi ismert – ám a város különböző pontjairól előkerült, így feltételezhetően a prépostsági templomhoz köthető középkori faragványok korábban csak valószínűsíthető eredetét hitelesítik. A májusi konferencián elhangzott művészettörténeti előadások közül a jelen számban Mentényi Klára és Lővei Pál írása olvasható. Lővei Pál átfogó tanulmánya a középkor folyamán a székesfehérvári bazilikában eltemetett uralkodók és hozzátartozóik, és ide temetkező kiváltságos tisztségviselők, főrangúak síremlékeinek maradványait tárgyalja, mindezeket hazai és európai művészettörténeti kontextusba helyezve, több új észrevétellel gazdagítva a kutatás vonatkozó ismereteit.¹⁰ A konferencián két előadás foglalkozott kifejezetten az egykori prépostsági templom Árpád-kori épületével, kőfaragványaival.¹¹ A mostani számban Mentényi Klára tanulmánya olvasható, amely a prépostsági templom 11. századi épületét érintő első jelentős átépítésének emlékeit, a kora 12. századi pillérek fejezettöredékeit vizsgálja körültekintő alaposítással. A faragványokkal kapcsolatban hosszú évek megfigyeléseit foglalja össze a kiállítás előkészítésében nagy hangsúlyt kapott részletes fotódokumentáció bevonásával. A faragványcsoport szerkezeti és stílusi összefüggéseinek teljes körű bemutatását a régészeti, épületrégészeti megfigyelésekkel kiegészítve a bazilika kora 12. századi átépítésével kapcsolatos kérdések sorát tisztázza, a datálást és az építető személyét illetően eddigi kutatásban olvashatónál konkrétabban körvonalazva.¹²

Havasi Krisztina

5 ZSOLDOS Attila: Druget Fülöp Fehérváron. *Ars Hungarica*, 49. 2024. 357–368.

6 LŐVEI PÁL–ENGEL PÁL: Székesfehérvári kőfaragványok Györgyi Bodó Miklós prépost címerével. *Művészettörténeti Értesítő*, 32. 1983. 1–7.

7 RIBI András: Györgyi Bodó Miklós, az utolsó Fehérvárra temetett prépost. *Ars Hungarica*, 49. 2024. 369–382.

8 REICH Szabina: Székesfehérvár korai történeti városmagjában álló templomának építés- és kutatástörténete. *Ars Hungarica*, 49. 2024. 435–461. 463–474.

9 BARTOS György: Százötven középkori kőfaragvány a székesfehérvári püspöki kert kerítéséből. *Ars Hungarica*, 49. 2024.

10 LŐVEI PÁL: Székesfehérvár és kapcsolatai: síremlékművészeti súlypontok. *Ars Hungarica*, 49. 2024. 417–434.

11 A 11. századi kőfaragványok kérdéseit tárgyaló írás (Havasi Krisztina: A szarkofágon innen és túl: Székesfehérvár 11. századi kőfaragványairól) terjedelmi okokból előreláthatólag az *Ars Hungarica* egyik következő számában fog megjelenni.

12 MENTÉNYI Klára: Pillérfőtöredékek a székesfehérvári prépostsági templom 12. századi átépítéséből. *Ars Hungarica*, 49. 2024. 383–415.

Druget Fülöp Fehérváron

Ha kérdő mondatná alakítanánk a tanulmány címét, igencsak nehéz lenne egyértelmű feleletet adni a kérdésre: járt-e Druget Fülöp Fehérváron? A báró ismert tartózkodási helyeinek listájában, amely az 1312 és 1327 közötti évekből tartalmaz egyre növekvő számú adatot, egyetlen esetben sem kerül elő Székesfehérvár neve.¹ Ennek ellenére legalább két alkalommal nem teljesen alaptalan azt feltételezni, hogy Fülöp mégiscsak megfordult a városban: kézenfekvő lehet arra gondolni például, hogy jelen volt I. Károly harmadik, a magyar szokásoknak immár minden tekintetben megfelelő koronázásán 1310. augusztus 27-én,² s az sem keltene meglepetést, ha 1323 márciusának elején, amikor kétségkívül Fejér megye ispánja volt, Fehérvárott is tiszteletét tette volna, aminek itineráriuma sem mondana éppen ellent, hiszen a lőcsei (február 12.) és újvári (április 5.) tartózkodásai közé beilleszthető lenne egy rövidebb fehérvári tartózkodás.³ Olyan adatokkal azonban, amelyek állítássá formálhatnák ezen feltételezéseket, nem rendelkezünk.

Druget Fülöp és Fehérvár kapcsolatában illetéknéppen a legbiztosabbnak tűnő pontot az jelenti, hogy a székesfehérvári koronázótemplom területén 1936-ban folytatott régészeti feltárások során „az apszis északi végződésétől nyugatra 5,05 m távolságban és 2,40 m mélységben drágaköves aranypecsétgyűrű került elő, minden kísérőlelet nélkül” (1. kép). A gyűrű egykori tulajdonosa minden nehézség nélkül azonosítható volt Druget Fülöppel részint az ékszer körirata

– S[igillum] PH[ilippi] PALATINI –, részint az ékkőbe vésett címerelem, a Druget-rigó alapján.⁴ A lelet miatt széles körben elfogadott az a nézet, hogy Druget Fülöpöt a templomban temették el,⁵ ami igaz is lehet, bár a temetés körülményei – elsősorban annak időpontja – vetnek fel kérdéseket. Druget Fülöp halálának napja nem ismert ugyan, ám az viszonylag szűk határok között kereshető. 1327. június 22-én még feltűnik a neve egy aznap kiadott királyi oklevél méltóságosorában,⁶ július 11-én ellenben a nádori méltóság már üresedésben lévőként szerepel szintén egy méltóságosorban,⁷ nyilvánvaló tehát, hogy Fülöp a két időpont között eltelt szűk három hét valamelyik napján hunyt el. Csakhogy halála előtt néhány hónappal, 1327. április 1-jén (*feria quarta ante dominicam Ramispalmarum*) tűzvész pusztított a székesfehérvári koronázótemplomban (3. kép),⁸ s ugyancsak gyorsan kellett végezni a helyreállítással, hogy Fülöp temetése lebonyolítható legyen már a nyár közepén. Erre tekintettel érdemes lehet megfontolni azt a lehetőséget, hogy utóbb, egy ideiglenes temetkezést követően helyezték Fülöpöt végső nyugalomra Fehérvárott. A templom területén előkerült gyűrű mindenestre inkább tűnik a temetkezés pompáját kifejezni hivatott tárgynak, mint Fülöp azon pecsétgyűrűjének, amelyet oklevelei megerősítésére valóban használt. Gyűrűspecstje első ízben akkor tűnik fel, amikor 1323 tavaszán a saját pecséttel nem rendelkező udvarbírája egy oklevélét ura pecsétgyűrűjével erősítette meg,⁹ amelynek

1 ZSOLDOS 2017. 222–225.

2 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 194. in SRH I. 486, vö. még 1315. augusztus 1.: MES II. 710–711.

3 ZSOLDOS 2017. 90. és 223.

4 DERCSENYI 1943. 13. (innen az idézet) és 57; *Solium regni* 2024. 218: kat. XIX-25 (Biczó Piroska).

5 ENGEL 1987. 626; HARDI 2012. 250–251.

6 1327. június 22.: AO II. 306.

7 1327. július 11.: DL 40 506.

8 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 203. (SRH I. 491.)

9 1323. április 5.: et quia proprium sigillum non habemus, sub sigillo domini nostri anulari presentes litteras duximus concedendas – DL 60 184.

1. a–b. Druget Fülöp nádor székesfehérvári bazilika területén előkerült aranygyűrűje, elől- és oldalnézet
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, ltsz. 10407
Fotó © Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

lenyomataival is rendelkezünk a későbbi évekből,¹⁰ s a pecsétkép jól felismerhetően különbözik a fehérvári gyűrűétől (2. kép).

Ismeretes ugyanakkor egy további ügy, amely kapcsolatot teremt Druget Fülöp és Fehérvár között, ámbar annak természete, amint azt látni fogjuk, nem igényelte a báró személyes megjelenését a városban. 1327. május 18-án a királyi udvarban tartózkodó főpapok és bárók döntést hoztak abban a perben, amelyet Druget Fülöp füzéri várnagya, Lampert fia Mihály eredetileg a nádor, azaz Fülöp előtt kezdett Jakab fia Jakab ellenében, azt állítván, hogy annak lónyai uradalma valójában az ő gondjaira bízott Füzér várának tartozéka. A pert a nádor áttette a királyi udvarba, aminek a hátterében sokkal inkább az állhatott, hogy az ügy a királyi jogokat érintette, semmint Fülöp személyes érdekeltsége, hiszen a bírói tanácsban ő maga is helyet foglalt. A per folyamán az unokaöccseit – Bencenc fiait, Györgyöt és Jánost – is képviselő Jakab fia Jakab bemutatta IV. László 1285-ben kiadott kiváltságlevelét, amellyel a maga és rokonsága javára döntötte el a pert: az oklevelet a bíróság érvényesnek ismerte el, s ítéletét az ügyről oklevelet kiállító I. Károly király helyben hagyta.¹¹

A Bereg megyei Lónya¹² és tartozékai birtoklástörténete meglehetősen fordulatossá. Mellőzve itt és most annak a 13. század elejéig nyúló előzményeit, a történet fonalát ott érdemes felvinnünk, amikor 1270-ben István ifjabb király az 1264–1265. évi belháború idején

teljesített érdemszerző szolgálatait jutalmazva Endre fia Mihálynak – azaz Rosd nembéli „Kis” Mihálynak¹³ – adományozta a lónyai uradalmat, amit 1272-ben, immár királyként, megerősített.¹⁴ Az uradalom további sorsának alakulását IV. László 1285-ben kiadott, az említett 1327. évi perben bemutatott kiváltságlevele beszéli el: „Kis” Mihály és fia – szintén Mihály – elhunytát követően az uradalmat IV. László „Kis” Mihály özvegyének és az asszony második férjének, az 1327-ben perbe idézett Jakab fia Jakab apjának, Berentei Nána fia Jakabnak, valamint e Jakab első házasságából született fiának, Pósnak, továbbá a „Kis” Mihály özvegye és Nána fia Jakab frigyéből született fiúknak, Bencencnek, Jakabnak és Miklósnak adományozta.¹⁵

A történetben, amint az nyilvánvaló, nyoma sincs Füzérnek. A kapcsolatot a vár és a lónyai uradalom között egyedül az teremti meg, hogy azonos birtokosuk volt egy ideig: a lónyai uradalommal kapcsolatban már említett Rosd nembéli „Kis” Mihály és annak fivére, Demeter. István ifjabb király ugyanis 1270-ben ketjüknek adományozta – ugyancsak az 1264–1265. évi belháborúban szerzett érdemeikért – Füzér várát annak tizenegy faluból álló uradalmával együtt, s az adományt ugyanazon a napon erősítette meg 1272-ben,¹⁶ mint tette a lónyai uradalom esetében. Ahhoz, hogy egyáltalán felmerülhessen a gondolat, hogy a Bereg megyében fekvő lónyai uradalom az abaúji Füzér tartozéka, azzal a ténnyel kellett tisztában lenni, hogy

10 1326. október 30.: DL 50 827; 1326. október 31.: DL 50 828 (lásd itt: 2. kép).

11 1327. s. d.: DL 84 275, kiadását lásd KARÁCSONYI 1904. 89–91.

12 GYÖRFFY 1966–1998. I. 543–544.

13 KARÁCSONYI 1995. 931–932.

14 1270. s. d.: ÁÚO VIII. 259–262; 1272. február 27.: Uo. 391–392.

15 1285. s. d.: RA II/2–3. 365.

16 1270. s. d.: ÁÚO VIII. 255–259; 1272. február 27.: Uo. 388–389.

2. Druget Fülöp gyűrűspecsétjének lenyomata az 1326. október 31-én kelt oklevélen
Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, DL 50 828 nyomán
Fotó © Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár

az azonos birtokos személye egykor valóban összekötötte Füzért Lónyával, ennek ismerete azonban a legkevésbé sem magától értetődő. Az 1327. évi pert röviden összefoglaló ítéletlevélben semmiféle utalás nem található arról, hogy a Druget Fülöpöt képviselő Mihály várnagy mire alapozta állítását, miként arról sem, hogy kísérletet tett volna annak igazolására oklevelek bemutatása révén. Szükségképpen merül fel tehát a kérdés, honnan szerezhették Füzér és Lónya egykori közös birtokosáról tudomást Mihály füzéri várnagy, vagy inkább maga Druget Fülöp, mert az nehezen hihető, hogy a várnagy ura tudta és beleegyezése nélkül kezdeményezte volna a lónyai uradalom Füzérhez csatolását.¹⁷

A kérdés elég érdekes ahhoz, hogy mielőtt választ keresnénk rá, szemügyre vegyünk hasonló eseteket, olyanokat tudniillik, amelyekben a birtoklástörténet tényeit fenntartó oklevelek hagyományozódásában valamiféle magyarázatra váró jelenség figyelhető meg.

Ennek során a korban, érthető okokból, különös figyelemben részesített várak ügyeire összpontosítunk.

Elsőként nem érdektelen egy olyan esettel megismerkedni, amelyben semmi szokatlan nem tapasztalható, hogy annál inkább érzékelhetők legyenek más esetek rendhagyó vonásai. 1208-ban II. András király Miklós vasi ispánnak adományozta az ispánsághoz tartozó Lendva földet, s az adományt 1214-ben egy új oklevél kiadásával megújította.¹⁸ 1271 előtt már felépült a birtokon Felsőlendva vára,¹⁹ amelyet 1275. december 10. előtt 300 márkáért megvásárolt az 1208. évi adományos unokájától,²⁰ Dárói „Kegyes” Miklós fia Salamontól Gutkeled nembéli Amadé fia Amadé, ám a vételárból csak 250 márkányit fizetett ki. A maradékot 1308-ban Amadé fia, Miklós fizette meg Salamon fiának, Istvánnak, aki ezt követően át is adta II. András 1214. évi oklevelét Amadé fia Miklósnak. Mindezen részleteket a fehérvári káptalan 1308-ban kiállított oklevele őrizte meg,²¹ az pedig, hogy az eredeti adásvétel mikor történt, abból

17 A lónyai uradalom egyik falvának további sorsára nézve lásd Kovács 2015. 277–280; a Lónyaiakra pedig C. Tóth 2023. 17–57.

18 1208. s. d.: RA I/1. 75–77; 1214. s. d.: HO VIII. 16–17, vö. még RA 292. sz.

19 1271. augusztus 9.: UB II. 8.

20 ENGEL 2001. (Majos rokonsága 1. tábla).

21 1308. december 17.: DL 100 079.

3. A székesfehérvári bazilika 1327-ben történt leégését ábrázoló miniatúra a *Képes krónikában*
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 404., fol.71a
Fotó © Wikimedia.Commons

következtethető ki, hogy a vásárló, Amadé fia Amadé mindjárt királyi adománylevelet is kieszközölt magának új szerzeményére.²² Amadé halálát követően IV. László az özvegyet és fiát, az említett Miklóst megerősítette javaikban,²³ azt követően pedig, hogy Amadé fia Miklós unokájának magtalan halálával kihaltak a fentiek szerint szerzett birtokuk után nevezett Felsőlendvaiak, I. Lajos Kont Miklós nádornak és öccsének, Lökös pohárnokmesternek adományozta Felsőlendvát, vélhetően 1358-ban.²⁴ Időközben azonban a Felsőlendvaiakkal közeli rokonságban álló Gutkeled nembéliek – éppúgy „Fekete” Amadé leszármazottai, mint a Felsőlendvaiak²⁵ – igényt jelentettek be Felsőlendvára a rokonságra hivatkozva.²⁶ Az így támadt perben csak a rokonságot tudták igazolni – amit, egyébiránt, nem vitatott senki –, azt azonban, hogy részük lenne Felsőlendvában, nem, így a pert elve-

szítették.²⁷ Az eljárás folyamán Kont Miklós a birtokjogát igazoló valamennyi oklevelet bemutatta – II. András 1214., IV. László 1275. és 1286., a fehérvári káptalan 1308. és I. Lajos 1358. évi oklevelét –, azok tehát a kezén voltak már ekkor. Az ügy egyszerű és világos: a birtokjogot igazoló oklevelek egyik birtokostól kerültek át a másikhoz lépésről lépésre, ahogy azt a nemesi birtoklás szokásrendje már az Árpád-korban előírta.²⁸ Más esetekben azonban legalábbis fejtörést okozhat néhány száz év távolából kideríteni, miként bukkan fel egy-egy, a birtokjog igazolására alkalmas oklevél a múlt homályából.

Első példánk erre a változatra a komáromi vár ügye. Közismert, hogy I. Károly 1333-ban Csáktornya és Sztrigó váraiért cserébe Komárom várát és annak uradalmát adta Doncs mester zólyomi ispánnak.²⁹ Nem sok figyelmet keltett ugyanakkor az a tény, hogy IV. Béla azon 1268. évi oklevelét, amellyel a király Walter kamaraispánnak adta Komárom várát és annak tartozékait,³⁰ Doncs halálát követően fiai kérését teljesítve írta át a budai káptalan.³¹ Indokoltan merül fel a kérdés: hogyan és honnan került elő az 1268. évi oklevél legkorábban 1333-ban – ha azt még Doncs mester kapta a birtokcsere alkalmával –, legkésőbb pedig 1347-ben, amikor a Doncsfiak átírták azt? Komárom birtoklástörténete korántsem tisztázott minden részletében, mindenesetre 1268 és 1333 között számos olyan személy ismert, akiről indokoltan feltehető – vagy éppen határozottan állítható –, hogy örökjogon birtokolta a várat és uradalmát. Az említett Walter fiait ismerjük ugyan, ám nekik már nem volt közük Komáromhoz,³² melynek birtokosai közé sorolható viszont a későbbiekben Hontpázmány nembéli András fia³³ Tamás pozsonyi, nyitrai és komáromi ispán, aki saját nevében kiváltságolta komáromi vendégtelepeseit,³⁴ ugyanez gondolható Csák nembéli Máté fia Máté nádorról, mégpedig ugyanezen okból,³⁵ ezt követően éveken át Komáromi Pál kezén találjuk a várat és a várost egészen haláláig,³⁶ hogy aztán Csák nembéli Péter fia Máté következze 1307-től,³⁷ akitől végül I. Károly kemény ostrom árán foglalta el Komáromot 1317 őszén.³⁸ Ilyen körülmények közepette nehéz arra

22 1275. december 10.: UB II. 81.

23 1286. június 18.: ÁÜO IX. 443.

24 1358. május 12.: DL 100 072. és 100 073.

25 ENGEL 2001. (Gutkeled nem 3. Amadé-ág).

26 1354. március 5.: DL 48 374, vö. AO VI. 171–172.

27 1359. május 9.: DL 100 079.

28 ILLÉS 1901. 83–85.

29 1333. június 27.: AO III. 31–32; 1334. június 2.: MES III. 240–241, vö. még 1343. május 15.: AO IV. 339.

30 1268. s. d.: MES I. 550–560.

31 1347. március 22.: DF 248 542.

32 ZOLNAV 1960. 159; KUBINYI 1971. 218.

33 ENGEL 2001. (Hontpázmány nem 6. Forgács-ág).

34 1277. április 15.: VMMS 63, vö. GVÖRFFY 1966–1998. III. 430.

35 Vö. 1307. augusztus 14.: VMMS 83.

36 GVÖRFFY 1966–1998. 430–431.

37 1307. augusztus 14.: VMMS 83.

38 ENGEL 1988. 119–120.

gondolni, hogy IV. Béla 1268. évi oklevele egyik birtokos kezéről vándorolt volna a másikéra, mint történt az Felsőlendva esetében, s még kevésbé tűnik valószínűnek, hogy Komárom várának egy félreeső helyén vészelt volna át ezeket a mozgalmas évtizedeket.

Hasonló helyzettel kell szembenéznünk az Ung megyei Nevicke vára esetében. Az ungi ispánságot IV. László 1279-ben adományozta Aba nembéli Fintának,³⁹ s bár szerfelett valószínű, hogy Finta 1281–1282. évi lázadását⁴⁰ követően a király érvénytelenítette adományát,⁴¹ az ispánság legkésőbb 1290-ben Finta fivére, Amadé kezére került, amikor III. András megerősítette őt minden IV. László idején szerzett birtokában, külön is megemlítve az ungi ispánságot ezek sorában.⁴² Ung első lázadásuk leverése után is az Amadé fiak kezén maradt,⁴³ s csak a második, 1317. évi lázadást követően veszítették el, amikor I. Károly minden váruktól és birtokuktól megfosztotta őket.⁴⁴ Az ungi ispánság várával azonosítható Nevicke⁴⁵ 1332-ben adományozta I. Károly Druget Fülöp fivérének, János nádornak,⁴⁶ s a vár azt követően is a Drugeteké maradt 1343-ban,⁴⁷ hogy Druget Vilmos nádor halála után I. Lajos a Druget-tartomány felszámolásával egyidejűleg a család magánvagyonát is alaposan megtépázta.⁴⁸ Mindezen előzmények után a Drugetek 1367-ben egy, a leleszi konventtel már jó ideje folytatott viszálykodáshoz kapcsolódó perben nemcsak az említett 1332. és 1343. évi okleveleiket mutatták be, hanem IV. László 1279. évi, Fintának szóló adománylevelét is.⁴⁹ Ismét jó lenne tudni, mi módon került a kezükre ez utóbbi oklevél. Az alighanem indokoltan feltételezhető, hogy Aba Amadé fiai, bárhol is őrizte a család a korábbiakban levéltárát, azt követően, hogy visszaszorultak Ungba, magukkal vitték azt oda, ám a második lázadás idején Ákos nembéli Mikcs ostrommal foglalta el tőlük Nevicke várát,⁵⁰ amely pedig okleveleik legvalószínűbb őrzési helyeként vehető számításba, így az, hogy az oklevél onnan került volna elő, megint csak csodával lenne határos.

A következő – egyben az utolsó – eset szintén Ung megyei: Nagymihály birtokról és várról, továbbá Tiba birtokról és Györkéről, valamint a hozzájuk tartozó birtokokról 1346. november 25-én hozta meg ítéletét Nagymartoni Pál országbíró. Az ügy évekkel korábban kezdődhetett, talán a Miklós nádor által Patak város mellett Zemplén és Ung megyék számára 1343. szeptember 15-én kezdett közgyűlésen, bár az annak alkalmával kiadott, ma ismert oklevelek között nem találunk erre utaló jelet.⁵¹ A feltevést mégis megalapozza, hogy a birtokokat már 1344. november 9-én megkísérelték iktatni az uralkodó számára a király különleges képviselője (*procurator specialis*), „Poháros” Péter (aba-) újvári ispán, szalánci várnagy és udvari lovag közreműködésével, ám az iktatásnak ellentmondott Jakó fia László, valamint András fiai, Mihály és Lőrinc, a másik Jakó fiai, János és Ernye, továbbá a másik András fia, Imre, azaz a Kaplyon nembéli Nagymihályiak képviselői,⁵² mégpedig arra hivatkozva, hogy Nagymihály örökjogon illeti meg őket régtől fogva, Tiba és Györke pedig oklevelek erejénél fogva az övék, s ezt követően sorra állították ki az okleveleket – királyi parancsra – az egri káptalannal, Bereg megyével, a váradi káptalannal, a váradelőhegyi konventtel, a jászói konventtel, Ung megyével és a szepesi káptalannal állításaik igazolására.⁵³ Ilyen előzmények és előkészületek után került a per – többszöri halasztást követően – az országbíró elé az említett időpontban, 1346. november 25-én. A tárgyalás a szokott módon kezdődött: „Poháros” Péter – akinek volt gyakorlata az efféle ügyekben, már 1340-ben képviselte a királyt egy hasonló perben⁵⁴ – felszólította a Nagymihályiakat birtokjogukat igazoló okleveleik bemutatására, akik erre kijelentették, hogy királyhűségük miatt Aba Amadé fiai és Petenye fia Péter megtámadták őket, s a harcok során sok sérelmet szenvedtek el, miközben számos oklevelük is eltűnt, de bemutatják mindazt, amivel rendelkeznek. Ezt követően terjesztette elő „Poháros” Péter azokat az

39 1279. s. d.: DF 233 780.

40 Vö. ZSOLDOS 1997: 91–95.

41 Bizonyosra vehető ugyanis, hogy az 1284 közepén feltűnő, Ákos nembéli Albert fia Mojssal azonosítható ungi ispán a király megyés-ispánja volt, vö. ZSOLDOS 2011: 219. és 338.

42 1290. s. d.: ÁÚO XII. 496–498.

43 ENGEL 1988: 99, vö. még ENGEL 1996: I. 219.

44 1328. május 10.: DF 269 793.

45 ENGEL 1996: I. 376.

46 1332. s. d.: DF 233 780.

47 1343. január 7.: DF 233 780.

48 ZSOLDOS 2017: 187–202.

49 1367. február 1.: DF 233 780.

50 1322. július 28.: AO II. 36–39; 1326. május 11.: CD VIII/3. 70–76.

51 1343. szeptember 18.: DL 87 152; 1343. szeptember 20.: DF 268 349; 1343. október 31.: DF 219 455, vö. még 1344. május 17.: DL 69 670.

52 ENGEL 2001. (Kaplyon nem 7. tábla: Nagymihályi ág, 10. tábla: Bánfi [Priorfi], 13. tábla: Nagymihályi [Jakó ága]).

53 (1345.) január 30.: SZTÁRAY I. 183–185; (1345.) február 12.: DL 85 260; (1345.) február 20.: SZTÁRAY I. 185; (1345.) február 20.: Uo.; (1345.) március 8.: DL 85 263; (1345.) március 12.: SZTÁRAY I. 186; (1345.) március 16.: DL 85 265.

54 1340. február 4.: DL 95 610.

okleveleket, amelyekkel bizonyítani kívánta, hogy az érintett birtokok Szoboszló fia Péter javai voltak, aki örökös hátrahagyása nélkül halt meg, s így birtokai a király kezére háramlottak. „Poháros” Péter három oklevelet mutatott be. Az első a fehérvári káptalan adta ki 1249. szeptember 7-én, s kiderül belőle, hogy az említett Szoboszló fia Péter három, örökjogon bírt faluját leányainak, Katalinnak (Jakó ispán feleségének) és Petronellának (Fülöp ispán hitvesének) adta, részletesen megszabva az öröklés rendjét is.⁵⁵ A második a budai káptalan 1244. évi oklevele, amelynek tartalma szerint Szoboszló fia Péter leányának, Jakó ispán feleségének adta egyik, örökjogon a kezén lévő birtokát.⁵⁶ A harmadik oklevelet ugyancsak a budai káptalan bocsátotta ki 1248-ban, s azt foglalja írásba, hogy Szoboszló fia Péter három faluját hitbérként lekötötte feleségének.⁵⁷ Az első két oklevélben felbukkanó Jakó ispán a perben álló Nagymihályiak közös őse volt,⁵⁸ a harmadikban pedig valóban előkerül név szerint is Nagymihály birtok, míg az oklevelekben szereplő továbbiak minden bizonnyal azokkal azonosak, amelyeket a perben a vitatott birtokok tartozékaiként emlegetnek.

A bemutatott oklevelek nem sok kétséget hagynak afelől, hogy Szoboszló fia Péter – „Poháros” Péter állításának megfelelően – valóban fiúörökös nélkül hunyt el. A pert mégis a Nagymihályiak nyerték meg, amiben a kulcsszerep annak jutott, hogy ők viszont olyan okleveleket mutattak be, amelyek kétségtelenül igazolták, hogy Szoboszló fia Péter birtokai jövőjével kapcsolatos rendelkezéseit IV. Béla király jóváhagyta és megerősítette.⁵⁹ Bemutatták ezenfelül IV. László két 1279. évi adománylevelét további birtokaikra vonatkozóan,⁶⁰ valamint az egri káptalan azon 1290. évi oklevelét, amely a perben tőlük követelt Tiba föld megvásárlását igazolta.⁶¹ Mindezek után „Poháros” Péter elállt a pertől, s elismerte a Nagymihályiak jogát birtokaikra, amit az országbíró ítéletlevele meg is erősített.⁶²

Miként az előzőekben, ez alkalommal is indokoltan feltehető a kérdés: miként tett szert „Poháros” Péter az általa bemutatott oklevelekre? A kérdés a Nagymihályiakban is felmerült, s a per során az iránt érdeklődtek, hogy hol szerezte „Poháros” Péter az általa bemutatott okleveleket, amelyek elődeiké voltak és igazukat bizonyítják, ott pedig, ahol találta azokat, más okleveleik szintén lehetnek, s ha ilyenek kerültek volna véletlenül a kezére, kéri, hogy adja vissza azokat nekik.⁶³ A Nagymihályiak nem kaptak választ, csupán annyi történt, hogy a bemutatott okleveleket „Poháros” Péter átadta nekik azzal, hogy több nincs a birtokában.

A Nagymihályiak kérdése nagyon is helyénvaló volt, s a legtöbb most tárgyalt esetben, mint láthattuk, szintén joggal felmerülhetett volna. Egyedül Felsőlendva történetében találjuk nyomát annak, hogy a korábbi birtokostól kerültek az oklevelek az új kezére, a nagymihályi ügyben pedig a látszat arra utal, hogy „Poháros” Péter talán az érintett hiteleshelyek – a fehérvári és a budai káptalan – levéltáraiból szerezte a maga példányait. Az összes többi esetben legfeljebb találgathatjuk az ügyek folyamán egyszer csak felbukkanó oklevelek lelőhelyét. Mivel – a Nagymihályiak ügyét kivéve – valamennyi alkalommal királyi oklevelekről van szó, kézenfekvőnek tűnhet első helyen a királyi levéltárra gondolni. Ennek a létére vonatkozó adataink III. Béla koráig vezetnek vissza unokája, IV. Béla egy 1240. évi oklevelének utalása alapján,⁶⁴ míg II. András egy oklevele arra szolgáltat bizonyosságot, hogy a levéltár Székesfehérvárott, a hiteleshelyként is tevékenykedő káptalannál volt elhelyezve.⁶⁵ 1349-ben és 1396-ban a fehérvári káptalanban kerestek olyan régebbi iratokat és okleveleket, amelyekre szükség támadt,⁶⁶ ami szerfelett valószínűvé teszi, hogy csak az újonnan keletkezett oklevelek gyűjteménye alakult ki 1323 után Visegrádon, majd került át onnan Budára,⁶⁷ míg a régebbi anyag minden bizonnyal Fehérvárott maradt.

55 1249. szeptember 7.: CDES II. 228–229.

56 1244. s. d.: CDES II. 119.

57 1248. s. d.: CDES II. 220.

58 ENGEL 2001. (Kaplyon nem 7. tábla: Nagymihályi ág).

59 1249. október 7.: CDES II. 231. és 232.

60 1279. s. d.: SZTÁRAY I. 20–21. és 21–22.

61 1290. s. d.: SZTÁRAY I. 34.

62 1346. december 10.: SZTÁRAY I. 192–198.

63 1346. december 10.: *prenominati nobiles de Nagmyhal [...] proponabant, quod [...] ipsa tria privilegia dictorum capitulorum Albensis et Budensis ecclesiarum per dictum magistrum Petrum conspectui nostro pro nunc exhibita, ipsorum et predecessorum eorum fuisse et forent ac pro eorum partibus et iuribus loquentia prorsus*

haberentur; de eo autem, ubi ipsa privilegia iamdictus magister Petrus receperit, diligentem vellent investigare rationem, quia in eo loco, in quo ipsa privilegia per ipsum magistrum Petrum forent inventa, plura ex eorum instrumentis haberentur, que si fortassis ex eisdem in manus eiusdem magistri Petri procuratoris regii simul cum [ipsis] privilegiis eorum premissis devenissent, ipsi reddi instantur postulant per eundem – SZTÁRAY I. 195.

64 1240. május 12.: UB I. 195.

65 1209. s. d.: UB I. 57–58.

66 1349. október 10.: CD VII/1. 108–109. (vö. 1349. október 23.: Uo.); 1396. február 24.: CD X/2. 348–349. (vö. [1396. február 24. után]: Uo. 382–385.)

67 WEISZ 2015. 531–534.

Ezen a ponton újabb kérdések fogalmazhatók meg, mivel nem magától értetődő, hogy egyfelől a királyi levéltár milyen formában őrizte az ott elhelyezett okleveleket, másfelől pedig az sem, hogy ki és miként férhetett hozzá azokhoz.

Az első kérdést illetően szembe kell néznünk azzal a sajátos helyzettel, hogy miközben egyes hiteleshelyek már a 13. század közepétől regisztrumokba másolva őrizték meg az általuk kiállított oklevelek szövegét, amelyek így, szükség esetén, utólag reprodukálhatók lettek,⁶⁸ a hasonló célokat szolgáló királyi könyvek vezetésére utaló legkorábbi nyomokat csak I. Károly korából azonosította a kutatás.⁶⁹ A vasvári káptalan ugyanakkor még 1325-ben is az ország szokására hivatkozva tesz említést a másodpéldányok hiteleshelyi levéltárban őrzésének gyakorlatáról.⁷⁰ Ugyanez lehetett a helyzet az Árpád-kor folyamán a királyi levéltárban, amint az a nyugat-dunántúli udvarnokok ügyeinek rendezésére irányuló királyi akciókkal kapcsolatosan fennmaradt forrásaink tanúsága alapján bizonyosra vehető. III. Béla 1186-ban vizsgálta felül az említett udvarnokok helyzetét. Az eredményt írásba foglaló okleveléi⁷¹ közül kettőt az érintett udvarnokok utódai mutattak be III. Béla utódainak, kérve azok megerősítését: az egyiket 1265-ben IV. Bélának,⁷² a másikat 1326-ban I. Károlynak.⁷³ Tudomásunk van ugyanakkor III. Béla egy harmadik, minden bizonnyal ugyancsak 1186-ban kiadott okleveléről, csakhogy azt nem a Vas megyei Szőlős és Vép udvarnokai mutatták be IV. Bélának, hanem éppen fordítva, az uralkodó adta át az udvarnokoknak az oklevél királyi levéltárban őrzött példányát, s mivel az sérült volt, külön oklevélben erősítette meg annak hiteltét, s egyúttal mentesítette az udvarnokokat az alól, hogy III. Béla oklevelének bemutatására kötelezhetők legyenek.⁷⁴ Nincs ok kételkedni abban, hogy a szőlősi és vépi udvarnokok – említett társaikhoz hasonlóan – eredetileg maguk is rendelkeztek III. Béla oklevelével, ám az az idők során elkallódott, s IV. Béla a királyi levéltárban fellelt másodpéldánnyal pótolta azt a fentiekben ismertetett módon. Ugyanilyen módon őrizték a

királyi levéltárban a komáromi és az ungi adományra vonatkozó 1268. és 1279. évi oklevelek másodpéldányait, amelyek minden jel szerint az adományosnak átadott eredeti oklevél azonos jellemzőkkel kiállított *parjai* lehettek, s ezeket a másodpéldányokat használták fel a jogutódok. Nem sok kétséget hagy efelől a komáromi eset, amelyben tudniillik a budai káptalan IV. Béla aranybullával megerősített kiváltságlevelét (*quoddam privilegium quondam serenissimi principis domini Bele Dei gratia regis Hungarie aurea bulla consignatum*) írta át 1347-ben, amelyet minden szempontból teljesnek és épnek talált (*predictas litteras integras et perfectas et in nulla sui parte viciatas comperimus*).⁷⁵ IV. László 1279. évi, az ungi ispánságot Aba Fintának adományozó oklevelét szintén az eredeti másodpéldányában mutathatták be 1367-ben, legalábbis semmiféle utalás nem található ennek ellenkezőjére.⁷⁶ Tény mindenesetre, hogy II. András két korábbi birtokadományát írásba foglaló kiváltságlevelek esetleges elkallódása esetére az azokat pótolni hivatott oklevelét megpecsételve (*presens privilegium sigilli nostri munimine roboratum*) helyeztette el megőrzésre a fehérvári káptalan szekrényében vagy ládájában (*in armario*),⁷⁷ azaz a királyi levéltárban. Ennek a gyakorlatnak a hátterében vélhetően az állhatott, hogy az oklevelet kiadó király halálát vagy pecsétjének megváltoztatását követően a korábbi pecsétnyomót megsemmisítették vagy más módon tették használhatatlanná,⁷⁸ így teljes értékű oklevél csak akkor állhatott utóbb rendelkezésre, ha a másodpéldányt szintén megpecsételték. Indokoltnak feltételezhető ugyanakkor, hogy csupán a valamilyen megfontolásból fontosabbnak, s így megőrzésre méltónak ítélt uralkodói oklevelek másodpéldányait helyezték el ily módon a királyi levéltárban.

Ami a másik kérdést illeti, a fehérvári káptalan, az általános gyakorlatnak megfelelően, a felek kérésére vagy a király – illetve az uralkodói hatalom képviselője – utasítására látta el hiteleshelyi feladatait az Árpád-korban éppúgy,⁷⁹ mint a 14. században.⁸⁰ A szintén a káptalan gondjaira bízott királyi levéltárra azonban, nem meglepő módon, más szabályok vonatkoztak; az csak megfelelő

68 SOLYMOSSI 1996. 187–188.

69 GRÜNN 1902. 57. (3. jegyzet); SZABÓ 1906. 86–88.

70 1325. május 16.: quia regni consuetudo hoc expossit, ut litterarum patrocinia pari gemino duplicentur, ut partibus uno consignato relicum camare capituli reservetur, ne lapsu temporis gesta sub tempore simul cum eodem dilabantur – CD VIII/6. 86, vö. DL 40 523.

71 1186. s. d.: UB I. 27. (49. és 50. sz.)

72 1265. s. d.: UB I. 314.

73 1326. június 15.: HO VII. 393–394.

74 1240. május 12.: UB I. 195.

75 1347. március 22.: DF 248 542. – Nem az oklevél kettőspeccsétellel megerősített másik eredeti példányát tehát, mely II. Ulászló király 1504. évi átírásából ismert, lásd 1504. november 6.: DF 248 541, vö. RA 1577. sz.

76 1367. február 1.: DF 233 780.

77 1209. s. d.: UB I. 57–58.

78 SZENTPÉTERV 1930. 113.

79 KERTÉSZ 2022. 90–140, 152–182.

80 Lásd pl. 1326. május 1.: DF 200 820; 1336. január 2.: DF 200 172; 1346. február 12.: DL 41 002 stb.

felhatalmazással rendelkezők előtt nyitotta meg kapuját. Ezt tapasztalhatta meg Vilmos pannonhalmi apát, amikor azzal kereste meg a fehérvári káptalan, hogy a monostora szabadságaira vonatkozó szövegeket írja át számára Szent István törvényéből, legendájából, valamint a káptalan regisztrumaiból (*de decreto sanctissimi regis Stephani et de legenda eiusdem ac etiam de registris ecclesie nostre in conservatorio existentibus*), ám a káptalan először elutasította a kérést arra hivatkozva, hogy régi szokása szerint ez kizárólag a király és a királyné, valamint az egyházi előjárók erre vonatkozó parancsa nyomán lehetséges (*huiusmodi reinventio et concessio per simplicem petitionem fieri non debebat secundum antiquam consuetudinem ecclesie nostre, sed ad preceptum dominorum nostrorum, regis et regine vel superiorum*). A megoldást végül az jelentette, hogy az országban tartózkodó Guido bíboros, pápai legátus⁸¹ utasítást adott az apát kérésének teljesítésére.⁸²

Mindezt szem előtt tartva célszerű külön-külön szemügyre venni a tárgyalta eseteket. Komárom és Nevicek ügyében indokoltan feltehető, hogy az adomány idején kerestette elő a király a kérdéses oklevelek másodpéldányát, s adta át az adományosnak: Doncs tehát 1333-ban, míg Druget János 1332-ben kaphatta meg IV. Béla, illetve IV. László oklevelét. Ez annál inkább feltehető, mert I. Lajos, miután Kont Miklósnak és fivérének adományozta Felsőlendvát, átírta számukra IV. László általuk bemutatott 1286. évi oklevelét – amely ugyanis, emlékezhetünk rá, Gutkeled Amadé fia Amadé özvegyét és fiát erősítette meg javaikban –, mégpedig azzal a szándékkal, hogy az átírás bármely bíróság előtt helyettesítse az eredetit, amelynek pecsétje az oklevél bemutatása idején már sérült volt (*predicte littere ipsius domini Ladislai regis in suo sigillo corrupte et antiquitate habebantur*),⁸³ azaz mind az adományosnak, mind a királynak gondja volt arra, hogy a birtokjogot igazoló oklevelek a megfelelő formában álljanak az új birtokos rendelkezésére.

A másik két eset – a lónyai és a nagymihályi – annyiban tér el az előbbiektől, hogy azok a királyi jogok felkutatásával és helyreállításával álltak kapcsolatban. Az ennek érdekében fáradozók számára igencsak hasznos lehetett mindaz, amit a királyi levéltár őrzött, s az esetek ismert körülményei arra vallanak: meg is kapták azt a támogatást, amire szükségük volt. Lónya ügyében elegendő lehetett V. István Füzér és Lónya adományo-

zását ugyanaznap megerősítő okleveleinek⁸⁴ ismerete ahhoz, hogy kialakítható legyen az az elképzelés, amely szerint Lónya valójában Füzér tartozéka, még ha a két oklevél egyike sem tartalmazott semmiféle utalást erre vonatkozóan. A Nagymihályiak birtokai esetében, amint arról szó esett, kézenfekvő lenne arra gondolni, hogy „Poháros” Péter a fehérvári és a budai káptalan hiteleshelyi levéltáraiból szerezte az általa bemutatott okleveleket. Ez azonban meglehetősen valószínűtlen, hiszen honnan tudhatta volna, hogy Szoboszló fia Péter éppen ezeknek a hiteleshelyeknek a szolgálatait vette igénybe döntései írásba foglalása érdekében egykor. Az okleveleket fellelhetette ugyanakkor a királyi levéltárban is, hiszen azokat IV. Béla átírta és megerősítette, miután Szoboszló fia Péter a királyi beleegyezés kieszközlése érdekében benyújtotta azokat a királyi kancelláriának. Ha valóban így történt, akkor a királyi megerősítések elkerülhették „Poháros” Péter figyelmét, esetleg abban bízhatott, hogy azok eredeti példányai a Nagymihályiak elveszett oklevelei közé tartoznak. Egyedül a budai káptalan 1244. évi oklevele esetében nincs nyoma annak, hogy IV. Béla azt szintén átírta és megerősítette volna,⁸⁵ így az talán valóban a budai káptalan révén kerülhetett „Poháros” Péter kezébe.

Az, természetesen, aligha feltételezhető, hogy Druget Fülöp vagy „Poháros” Péter személyesen folytattak volna kutatásokat akár a királyi, akár bármely más levéltárban, de erre nem is volt szükségük. A feladatot elvégezték a levéltárakat fenntartó egyházi intézmények, amint az a már említett 1349. évi királyi parancslevélből következik, melyben I. Lajos arra adott utasítást a fehérvári káptalannak, hogy kutassa fel „Szent István király legendájában azt, hogy a karakói vár jobbágysai és népei országunkban mely helyeken kötelesek lakozni és milyen szabadsággal élnek” (*in legenda Sancti regis Stephani hoc in quantis locis in regno nostro nobiles iobagiones et populi castri Craco vocati residenciam facere debent et in quali libertate existunt*), s az eredményt jelentse meg neki.⁸⁶ A káptalan válaszából kiderül, hogy az utasítást azért nem tudták végrehajtani, mert az említett iratot I. Károly „Jánosnak, az egykori örkanonoknak az idejében a belső sekrestyéből kivétetvén Visegrádra szállíttatta” (*tempore Iohannis quondam custodis de sacristia interiori excipiendo ad Wysegrad fecit deportari*).⁸⁷ Az említett János 1313 és 1347 között volt örkanonok,⁸⁸ a Visegrádra szállítás időpont-

81 Vö. MALÉTH 2019. 175–199.

82 1349. július 22.: PRT II. 402–403.

83 1358. május 12.: DL 100 072.

84 1272. február 27.: ÁÜO VIII. 388–389, 391–392.

85 1244. s. d.: CDES I. 119.

86 1349. október 10.: CD VII/1. 108.

87 1349. október 23.: CD VII/1. 109.

88 SÓRÖS 1916. 571–572.

ja pedig a legnagyobb eséllyel 1335-ben jelölhető meg, amikor I. Károly udvari lovagját, Ugodi „Cseh” Cseniket Karakó vár birtokainak és földjeinek a felkutatására és visszaszerzésére, valamint a vár kondicionáriusainak és népeinek a visszaállítására küldte ki (*ad requirendum et recaptivandum possessiones et terras castri Karakow vocati et reducendum populos condicionarios et castrenses eiusdem castri*).⁸⁹ A lónyai és a nagymihályi eset ugyan nem efféle, a királyi jogok felkutatása érdekében a 14. század első

felében gyakran ismétlődő akcióhoz kapcsolódott,⁹⁰ ám ez mit sem változtat a lényegen: a honorbirtokosok⁹¹ és a királyi *procuratorok* – mint Druget Fülöp és „Poháros” Péter – felkészülten és komoly támogatással a hátuk mögött kutattak az uralkodó vélt vagy valós jogai után, még ha igyekezetükben olykor tévesen is ítélték meg a helyzetet, mint tette azt – a lónyai uradalom és a Nagymihályiak birtokai esetében – megint csak Druget Fülöp és „Poháros” Péter.

Irodalom

AO

Anjou-kori okmánytár, I–VII. Szerk. NAGY Imre–NAGY Gyula. Budapest, A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1878–1920.

ÁÚO

Árpádkori új okmánytár, I–XII. Közzé teszi WENZEL Gusztáv. Pest–Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, 1860–1874.

CD

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, I–XI. Stud. et op. Georgii FEJÉR. Buda, K. n., 1829–1844.

CDES

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, I–II. Ed. Richard MARSINA. Bratislava, Academia Scientiarum Slovaca, 1971–1987.

C. TÓTH 2023

C. TÓTH Norbert: A Lónyai (Naményi) család a középkorban. In: *Örökségünk. A Lónyaiak eltűnt és felfedezett világa*. Szerk. CIEGER András–KLICSU Ferenc. Tuzsér, Tuzsér Községért Közalapítvány, 2023. 17–57.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander DOMANOVSKÝ in SRH I. 217–505.

DERCSÉNYI 1943

DERCSÉNYI Dezső: *A székesfehérvári bazilika*. (Magyarország művészeti emlékei, II. sorozat, I.) Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1943.

DF

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár.

ENGEL 1981

ENGEL Pál: A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. *Történelmi Szemle*, 24. 1981. 1–19.

ENGEL 1982

ENGEL Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. *Századok*, 116. 1982. 880–922.

ENGEL 1987

ENGEL Pál: Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában. *Századok*, 121. 1987. 613–636.

ENGEL 1988

ENGEL Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok*, 122. 1988. 89–146.

ENGEL 1996

ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, I–II.

⁸⁹ 1335. július 15.: SOPRON VM. I. 162.

⁹⁰ Vö. KIS 2010. 169–207.

⁹¹ A fogalomra lásd ENGEL 1981. 1–19. és ENGEL 1982. 880–922.

(História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 5.) Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete, 1996.

ENGEL 2001

ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia.* (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2001.

GRÜNN 1902

GRÜNN Albert: I. Károly király gyűrűpecsétje. Első közlemény. *Turul*, 20. 1902. 54–60.

GYÖRFFY 1966–1998

GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I–IV. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966²–1998.

HARDI 2012

Đura HARDI: *Drugeti. Povest o usponu i padu porodice prtilaca anžuskih kraljeva.* (Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Odsek za Istoriju, Monografije, 56.) Novi Sad, Filozofski Fakultet Novi Sad, 2012.

HO

Hazai okmánytár, I–VIII. Kiadják NAGY Imre–PAUR Iván–RÁTH Károly–VÉGHELY Dezső. Győr–Budapest, Sauervein Géza–Franklin-Társulat, 1865–1891.

ILLÉS 1901

ILLÉS József: *A magyar szerződési jog az Árpádok korában.* (Magyar Jogászegyleti Értekezések, XXII/4.) Budapest, Franklin-Társulat, 1901.

KARÁCSONYI 1904

KARÁCSONYI János: *Az első Lónyayak. Családtörténeti tanulmány.* Nagyvárad, Szent László Nyomda, 1904.

KARÁCSONYI 1995

KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Budapest, Nap Kiadó, 1995.²

KERTÉSZ 2022

KERTÉSZ Balázs: *A székesfehérvári káptalan archontológiája és oklevéladó tevékenysége az Árpád-korban.* (Közlemények Székesfehérvár történetéből) Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2022.

KIS 2010

KIS Péter: *A királyi szolgálonépi szervezet a 13–14. században.* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 25.) Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2010.

KOVÁCS 2015

KOVÁCS Viktória: A leleszi premontreiek szalókai birtoklásának háttere. *Történelmi Szemle*, 57. 2015. 265–280.

KUBINYI 1971

KUBINYI András: A budai német patríciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. *Levéltári Közlemények*, 42. 1971. 203–264.

MALÉTH 2019

MALÉTH Ágnes: Gui de Boulogne magyarországi legációja. In: *Varietas delectat. A pápai–magyar kapcsolatok sokszínűsége a 11–14. században.* Szerk. Kiss Gergely. (DeLegatOnline Könyvek, 1.) Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK TTI Középkori és Koraújkorai Történeti Tanszék, 2019. 175–199.

MES

Monumenta ecclesiae Strigoniensis, I–III. Collegit et edidit Ferdinandus KNAUZ–Ludovicus Crescens DEDEK. Strigonii, K. n., 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel DRESKA–Geysa ÉRSZEGI–Andreas HEGEDŰS–Tiburcius NEUMANN–Cornelius SZOVÁK–Stephanus TRINGLI. Strigonii–Budapestini, Archivum Primatiale–Argumentum Kiadó, 1999.

PRT

A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története, I–XII. Szerk. ERDÉLYI László–Sörös Pongrác. Budapest, Stephaneum, 1902–1916.

RA

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, I/1–II/4. Szerk. SZENTPÉTERY Imre–BORSA Iván. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia–Akadémiai Kiadó, 1923–1987.

Solium regni 2024

Solium regni – Az ország trónusa. A koronázótemplom története és faragványai. A Szent István Király Múzeum kiállítása 2023. Szerk. Biczó Piroska. A szerk. munkatársai LÁTRÁNYI Viktória–BAÁN Krisztina. (A Szent István Király Múzeum közleményei D. sorozat 362. szám) Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2024.

SOLYMOSSI 1996

SOLYMOSSI László: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban. In: *A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége.* Szerk. FARKAS Gábor. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből) Székesfehérvár, Székesfehérvár Városi Levéltára, 1996.

SOPRON VM.

Sopron vármegye története. Oklevéltár, I–II. Szerk. NAGY Imre. Sopron, Sopron vármegye közönsége, 1889–1891.

SÖRÖS 1916

SÖRÖS Pongrácz: A székesfehérvári őrkanonokság története 1543-ig. *Századok*, 50. 1916. 565–584.

SRH

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, I–II. Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette SZOVÁK Kornél–VESZPRÉMY László. Budapest, Nap Kiadó, 1999.²

SZABÓ 1906

SZABÓ Dezső: Adalékok a királyi könyvek történetéhez. *Tudul*, 24. 1906. 86–88.

SZENTPÉTERY 1930

SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan*. (A magyar történettudomány kézikönyve, II/3.) Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1930.

SZTÁRAY

A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára, I–II. Szerk. NAGY Gyula. Budapest, K. n., 1887–1889.

UB

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg, I–V. Bearb.

von Hans WAGNER–Irmtraut LINDECK–POZZA et al. Graz–Köln–Wien, Böhlau, 1955–1999.

VMMS

Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238–1350). Ed. Ľubomír JUCK. Bratislava, Veda, 1984.

WEISZ 2015

Weisz Boglárka: Ki volt az első kincstartó? A kincstartói hivatal története a 14. században. *Történelmi Szemle*, 57. 2015. 527–540.

ZOLNAY 1960

ZOLNAY László: Az esztergomi latinusokról. In: *Esztergom Évlapjai*. Szerk. Uő. (Az esztergomi múzeumok évkönyve, I.) H. n., Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1960. 155–167.

ZSOLDOS 1997

ZSOLDOS Attila: Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata. *Történelmi Szemle*, 39. 1997. 69–98.

ZSOLDOS 2011

ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 11.) Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete, 2011.

ZSOLDOS 2017

ZSOLDOS Attila: *A Druget-tartomány története 1315–1342*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017.

Fülöp Druget in Székesfehérvár

In medieval Hungarian property law, one well-known practice in force since the period of the Árpád Dynasty dictated that, when land changed owners, the letters patent for the land would pass to the new owner together with the property itself. This practice protected the interests of the new owner, for they could prove, if the need arose, that the previous owner had also lawfully held the property. The same practice applied in the case of castles, as they were originally regarded as an integral part of the estate on which they were built; only gradually did the late medieval concept emerge that reversed this relationship, so that the estate (or estates) constituted the dominion of the castle. The study presents property lawsuits concerning castles, in which the passing down of letters patent proving the history of ownership involves situations that require an explanation. The starting point is a lawsuit relating to the castle in Füzér in historical Abaúj county and to the dominion of Lónya, Bereg county (now Szabolcs-Szatmár-Bereg county), the background information for which could be accessed by Fülöp Druget, trusted confidante of King Charles I of Hungary (Charles Robert, 1301–1342), only in the royal archives held in the chapterhouse in Székesfehérvár. In other cases, which relate to the castles in Komárom (now Komárno, Slovakia), Komárom county and in Nevice (now Nevyts'ke, Ukraine), Ung county, letters patent recording in writing royal grants from many years earlier turned up in the possession of people who had no family or other connection to the original grantees, and it is entirely unlikely that the

letters patent could have ended up in the hands of the new owner with the archives of the earlier grantee. From examining data pertaining to the royal archives of the Árpád era, it transpires that, in the case of letters patent granted by the ruler that were deemed for some reason to be of greater importance, duplicate copies bearing the royal seal were kept in the archives. It is possible that behind this practice lay the fact that, following the death of the granting king or an alteration to the royal seal, the earlier seal was destroyed or placed beyond use by some other means, so that fully valid letters patent would later only be available if the duplicate copy was also stamped with the seal. Such duplicate copies were received, sometimes many decades later, by the new owner, which explains how new owners in 1347 and in 1367 were in possession of royal letters patent issued in 1268 and in 1279, respectively. The lawsuit concerning the castle in Nagymihály (now Michalovce, Slovakia), Ung county, meanwhile, indicates that the royal archives also supported the work of delegates in the fourteenth century entrusted with researching properties to which the king had rights. In 1349 and in 1396, they looked in the chapterhouse in Székesfehérvár for certain older documents and letters patent that they needed, and this makes it likely that the documents preserved from the Árpád-era royal archives remained in Székesfehérvár, while in the archives in Visegrád, seat of the Hungarian Anjou rulers after 1323, only newly issued royal letters patent were collected and stored, which at a later stage were transferred to Buda.

TÁRGYSZAVAK

Székesfehérvár; királyi levéltár; oklevél; Druget Fülöp

KEYWORDS

Székesfehérvár; royal archives; letters patent; Fülöp Druget

Az utolsó Fehérvárra temetett prépost

Adalékok Györgyi Bodó Miklós (†1474) életrajzához

Bevezetés

A középkori királyaink koronázótemplomának maradványait magában foglaló székesfehérvári Nemzeti Emlékhely (Romkert) közelében 2023 őszén nyílt meg a „*Solium regni – Az ország trónusa*” nevet viselő kiállítás, amely elsősorban arra hivatott, hogy az épület maradványainak szemléletes bemutatása révén megismertesse a látogatót a Szűz Mária-prépostság templomának történetével és építészetével. A tárlat megtekintésekor a történész számára különösen nagy élményt jelent azoknak a díszesen faragott köveknek a megtekintése, melyeket eddig jobbára csupán a szakirodalomból ismerhettünk. Ilyenek azok a síremléktöredékek is, amelyek az egykor a koronázótemplomba temetett előkelők végső nyughelyét jelölték. Bár ez utóbbiak közül nem tartozik a leglátványosabb emlékek közé, mégis fontos az a két részből álló töredék, amely felirata és címerképe alapján a 15. század középső évtizedeinek jelentős fehérvári prépostjához, az 1474-ben elhunyt Györgyi Bodó Miklóshoz köthető (1. kép).¹

A 20. század folyamán, valószínűleg székesfehérvári ingatlanokból előkerült töredékek különös jelentőségét az adja, hogy egyértelműen bizonyítják: amennyiben a társaskáptalan vezetői prépostként fejezték be életüket, lehetőségük nyílt a koronázótemplomba temetkezni.² Ez persze kétes dicsőség volt, hiszen a fehérvári prépostok egyházi kiváltságaik alapján, és a késő középkorban rendi értelemben is, prelátusnak számítottak,³ így közülük a legtöbbben később püspöki vagy érseki rangra

emelkedtek, és nyilvánvalóan székesegyházukban lettek eltemetve.⁴ A Mátyás- és a Jagelló-kor hét prépostjából Bodó Miklóson kívül csak a gyermek Gilibert de Gozon és az utolsó előjáró, Besztercei Kretschmer Lőrinc nem lett püspök.⁵

Ezzel persze nem áll ellentmondásban, hogy éppen azok az egyházi személyek töltötték be a legtovább a préposti méltóságot, akik nem jutottak püspökséghez, és így sok szempontból a leginkább meghatározó jelentőségű vezetői voltak az intézménynek (1. táblázat).⁶

Az Árpád-kor prépostjai jellemzően rövid ideig töltötték be a méltóságot; közülük az 1279 és 1287 között említett Antal, korábbi pozsonyi prépost és későbbi zágrábi püspök a rekorder.⁷ A 14. század derekának nagy formátumú fehérvári prépostja – bár származásáról gyakorlatilag semmit nem tudunk –, az 1331 és 1351 között az alkancellári tisztséget is viselő, és a kancelláriát lényegében önállóan vezető Tatamér az első olyan személy, aki közel három évtizedet töltött a fehérvári káptalan élén. A fehérvári kisprépostból lett előjáró további emelkedése vélhetően hivatali karrierjének megakadásával áll összefüggésben. 1360 márciusa előtt külföldön – római vagy jeruzsálemi zarándokúton, esetleg diplomáciai misszió teljesítése közben – hunyt el.⁸ A Zemplén megyei nemesi családból származó Cudar János Péter szlavón bán és Imre fehérvári prépost (1371–1375), majd váradi és egri püspök testvéreként futott be jelentős egyházi karriert. A kánonjogi doktorátussal is rendelkező fiatalember egri kanonok, tárcai és borsodi főesperes, majd fehérvári örkanonok lett. Testvére püspökké emelésével

1 LŐVEI 2024. 112–113.

2 ENGEL 1987. 616.

3 KÖBLÖS 1994. 12; KUBINYI 1996. 158.

4 RIBI 2024. 315–317.

5 KUBINYI 1996. 156.

6 A fehérvári prépostok legfrissebb középkori archontológiáit lásd KERTÉSZ 2022. 33–47; RIBI 2018. 134–135; C. TÓTH 2017. 136–137.

7 KERTÉSZ 2022. 45.

8 BERTÉNYI 1994. 664.

1. táblázat. A leghosszabb préposti méltóságviselések a fehérvári káptalanban

Név	A fehérvári préposti javadalom			Továbblépés
	Az előző prépost utolsó említése	Igazolható javadalomviselés (kb. hossza)	A következő prépost első említése	
Tatamér	1330. november 10.	1331. április 9. – 1359. május 25. (28 év, 1 hónap)	1360. március 24.	nincs
Cudar János	1375. augusztus 7.	1376. március 18. – 1403. február 28. (26 év, 11 hónap)	1404. március 15. [üresedés]	nincs
Benedek (Mihály fia)	1409. április 1.	1410. március 30. – 1439. április 4. (29 év)	1439. május 31.	győri püspök
Györgyi Bodó Miklós	1444. szeptember 15.	1444. november 7. – 1474. január 10. (29 év, 2 hónap)	1474. március 30.	nincs
Besztercei Kretschmer Lőrinc	1511. december 17.	1513. január 28. – 1543. október 4. (30 év, 9 hónap)	nincs	[szepesi prépost]

nyerte el a fehérvári prépostságot. Vélhetően Péter bán 1382 utáni bebörtönzése akadályozta meg a további emelkedésben.⁹

A táblázatban szereplő főpapok között kivételt képez Mihály fia Benedek, hiszen egyedül ő jutott püspöki pásztorbothoz. A magyar történelem fontos szürke eminenciásainak sorába illeszthető főpap Zsigmond király jelentős tanácsadója és diplomatája volt, aki az 1410-es és az 1430-as évek nagy utazásaira egyaránt elkísérte az uralkodót. Jó eséllyel az Ozorai Pipo környezetéből kikerülő Benedek prépost jóvoltából válhatott a fehérvári káptalan országos hatáskörű hiteleshellyé a 15. század első harmadának vége felé.¹⁰ Jelen tanulmány főszereplője, Györgyi Bodó Miklós akár a képzeletbeli dobogó tetején is állhatna, ha nem előzné meg őt a javadalomviselés hosszát illetően az a Kretschmer Lőrinc, akinek fehérvári prépostságára ugyanakkor erősen rányomta a bélyeget a Mohács utáni kettős királyválasztás és a polgárháború. A besztercei szász patríciuscsaládból származó, és nagybátyja, Szatmári György esztergomi érsek jóvoltából felemelkedő pré-

post részt vett 1527 végén Habsburg Ferdinánd fehérvári koronázásán, majd az ország központi részének Szapolyai-kézre kerülését követően Pozsonyban lelt menedéket. Az 1530-as években anyagi gondokkal küzdő – jövedelmei nagy részét elvesztő – Lőrinc prépost 1537-től a távoli Innsbruckban a királyi gyermekek nevelőjeként szolgált, majd élete végén sikertelenül pályázott a zágrábi püspökségre. Végül néhány héttel halála előtt – és szintén néhány héttel Fehérvár török kézre kerülését követően – formálisan a szepesi prépostságot nyerte el.¹¹

Kretschmer Lőrinc sorsának alakulása egyben azt is jelenti, hogy az utolsó Fehérvárra temetett prépost Bodó Miklós lehetett. Bár utóbbi egy forrásokban viszonylag gazdag időszakban állt majd harminc évig a koronázótemplom mellett működő társaskáptalan élén, életére vonatkozóan eddig jobbára csupán rövid, kisebb tévedésektől sem mentes összefoglalókból tájékozódhattunk, így személye és karrierje mindenképpen megérdemel egy önálló, újabb forrásokat és kutatási eredményeket is hasznosító tanulmányt.¹²

9 SÖRÖS 1916. 573; SÚTTÓ 2022. 5–22.

10 RIBI 2023. 74–76.

11 FAZEKAS 2008. 63–66.

12 BÓNIS 1971. 222; LŐVEI–ENGEL 1983. 4; KÖBLÖS 1994. 338; 12. SZ.

1. Györgyi Bodó Miklós prépost (†1474) sírkövének töredéke
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum. Fotó © Lővei Pál, 2023

Györgyi Bodó Miklós származása és családja

Bodó Miklós legkorábbi említése 1432-re tehető, amikor a bécsi egyetem bölcsészeti fakultásának hallgatójaként említették. Három évvel később már a jogi karon tanult, de fokozatot nem szerzett.¹³ Ettől függetlenül bizonyosan pappá szentelték, hiszen jóval később már mint fehérvári prépost olyan jellegű jogosultságokat szerzett a pápától, amelyek kifejezetten áldozópapi szolgálatra utalnak: egy 1459. évi adat szerint „ante diem et in locis interdictis”, 1470-ben pedig „ante lucem” misézhetett.¹⁴ Ezek helyre és időre, illetve egy, a helyszínt illető egyházi fenytékre vonatkozó eseti kiváltságok voltak a korszakban. Nem rendelkeznünk semmilyen információval azzal kapcsolatban, hogy a tanulmányokat ki finanszírozta. Engel Pál feltételezése szerint nem feltétlenül a későbbi fehérvári prépost Miklós fia Jakabként azonosítható apja döntött kisebbik fiának papi pályára adásáról, sokkal

inkább a 15. század középső évtizedeiben családfőként működő testvér, Gergely szerepe volt fontos.¹⁵ Ez azért is valószínű, mert utóbbi lényegesen idősebb lehetett Miklósnál: egy oklevél már 1424-ben királyi emberként említette.¹⁶

Bizonyos, hogy – az Újlaki Miklóssal való, alább részletezett kötődésen túl – a bécsi tanulmányoknak és az egyetemen szerzett kapcsolatoknak is fontos szerepe volt Bodó Miklós és Gergely karrierjében, hiszen maga a család semmiképpen nem tekinthető különösebben előkelőnek. Ezt támasztja alá az az ekkoriban már szokatlannak tekinthető megoldás, hogy a prépost élete végén a nemzetségi eredetre is utalt: a sírkövén olvasható „[de genere zent]e magocz” fordulattal minden bizonnyal alacsonyabb származását óhajtotta ellensúlyozni.¹⁷ Bónis György azon megjegyzése, miszerint a család nagybirtokosnak számított Tolnában, és a Bodó fivérek a Hunyadi-fiúkkal együtt nevelkedtek, ilyenformán erős túlzásnak tekinthető.¹⁸

¹³ Tüskés 2008. 140: 2355. sz.

¹⁴ 1459. január 21. (MREV III. 155), 1470. szeptember 17. (MREV III. 206).

¹⁵ Lővei–Engel 1983. 4.

¹⁶ 1424. augusztus 12. (ZsO XI. 947. sz.)

¹⁷ Vö. Lővei 2024. 112–113.

¹⁸ Vö. Bónis 1971. 222. – A Hunyadiakra utaló megjegyzés Winkler Pál egy ellenőrizhetetlen állítására vezethető vissza. Lásd Winkler 1935. 28.

Valójában a Szentemágocs nemzetségből származó família a Tolna megyei, a mai Mágocstól északra lévő egykori Györgyi faluban rendelkezett birtokokkal, de a nem túl távoli Mára, az azonosítatlan *Podach* és Anya is a család tulajdona volt.¹⁹ Olykor a familiát ez utóbbi birtok után is megnevezték, miképpen Miklós prépost másik testvérének, Andrásnak az 1447. évi esete mutatja.²⁰ Egy évvel később Bodó Gergelyt is anyaiént azonosították,²¹ de arra is akad példa, hogy ugyanebben a Bátmonostori Tóttós Lászlóval szembeni birtokvitában a fivéreket Györgyi Bodóként említették.²² A pécsváradi konvent egyik kiadványa szerint Gergelynek, Miklósnak és Andrásnak egy János nevű *carnalis*a is volt.²³ Utóbbi Engel Pál genealógiai rajzán a fivérek unokatestvéreként szerepel,²⁴ noha két évtizeddel később e János Loránd nevű fiát is *frater carnalisként* említették. Ez az oklevél arról számol be, hogy a család vétel útján további Tolna megyei birtokokat (Vaszar, Almás, Kis- és Felsőbágyon, Nyíres, Bikád) szerzett, amibe szerették volna bevezettetni magukat a fehérvári káptalannal.²⁵ További gyarapodásra utal Miklósnak és Gergelynek egy Rozgonyi Jánossal még 1445-ben kötött 400 forint értékű zálogszerződése a szintén tolnai Szil birtok vonatkozásában. Az egyezsége a felek a következő évben módosítottak, hogy aztán az ebből kerekedő pert csak 1462 nyarán zárja le Pálóci László országbíró ítéletlevele.²⁶ Egy 1459. évi *supplicatio* alapján úgy tűnik, Bodó Miklós a Fejér megyei Bogárdon is rendelkezett birtokrészszel,²⁷ egy 1471. évi oklevél szerint pedig a Dadaí Bodó családdal is rokonságban állt.²⁸

A család felemelkedésében kulcsszerepet játszott Újlaki Miklós: a polgárháború első éveiben Györgyi Bodó Gergely az erdélyi vajdához kötődő familiárisokkal együtt részt vett Mára vár ostromában,²⁹ majd 1443 tavaszán Újlaki egyik oklevelének relátoraként szerepelt.³⁰ 1444 és 1446 között erdélyi alvajdaként, majd 1447-ben tolnai alispánként szolgált a bárót.³¹ Legkésőbb 1451-ben Hunyadi János szolgálatába állt, hiszen a következő

négy évben az ő budai várnagyaként említették:³² ebbéli minőségében a korábbi kormányzó egy oklevelének relátoraként is előfordult,³³ de például kollégájának, Balázs solymosi várnagynak a végrendelete szerint Lippán is járt ebben az időszakban.³⁴ Hunyadi iránt tanúsított hűsége több szempontból is kifizetődő volt: egyfelől vétel, zálog és adomány révén a család birtokait is sikerült gyarapítani,³⁵ másfelől pedig élete végén Mátyás király jóvoltából a bárók sorába emelkedett, hiszen 1458–1459 folyamán tárnokmester és tolnai ispán lehetett. Utóbbi tisztségét fia, az 1454-ben már udvari lovagként említett Györgyi Bodó Gáspár is „megörökölte” (1459–1470).³⁶

Bodó Miklós pályakezdése: bácsi prépost, veszprémi segédpüspök

Mialatt Bodó Gergely Újlaki Miklós és a Hunyadiak szolgálatában a megyei nemesség soraiból a bárók közé lépett elő, öccse, Bodó Miklós karrierje is szépen alakult. Ugyan arra a kérdésre valószínűleg soha nem fogunk választ kapni, hogy a családi sikerekben Gergely szolgálatai vagy éppen Miklós egyetemi kapcsolatai játszották-e a fontosabb szerepet, az igen valószínűnek tűnik, hogy a későbbi fehérvári prépost első jelentősebb egyházi javadalmát korábban nyerte el, mint hogy a bátyja érdemi szerephez jutott Újlaki környezetében. Ugyan a bácsi székeskáptalan prépostjaként először csak egy 1443 nyarának első napján kelt oklevélben említették, jó eséllyel ekkor már egy ideje Bodó Miklós vezette a délvidéki testületet, hiszen elődje 1437 tavaszán szerepelt utoljára a forrásokban.³⁷

Ettől függetlenül az említett 1443. évi oklevél fontosságát nem lehet megkérdőjelezni, hiszen ez egyúttal arról is beszámol, hogy Gatalóci Mátyás veszprémi püspök idős

19 ENGEL 2002. – Mára és Podach birtoklására vonatkozóan lásd 1444. május 25. (DL 88 191).

20 1447. szeptember 12. (DL 88 223).

21 1448. április 12. (DL 88 229).

22 1448. május 11. (DL 88 230).

23 „egregius Gregorius Bodo de Gywrgy ac honorabilis dominus Nicolaus prepositus similiter Bodo, Andreas et Johannes fratres eiusdem carnalis” – 1447. augusztus 9. (DL 88 221).

24 ENGEL 2001. Szentemágocs nem 5. tábla: Bodó (györgyi).

25 1464. június 22. (DL 88 399).

26 1462. június 8. (DL 13 830).

27 1459. október 11. (MREV III. 158).

28 1471. március 3. (DL 17 170).

29 LŐVEI–ENGEL 1983. 4.

30 1443. április 4. (DL 92 9244).

31 ENGEL 1996. I. 15., 208.

32 Uo. I. 288.

33 1454. július 22. (DL 90 013).

34 1455. szeptember 17. (DL 29 812).

35 1453. június 30. (DL 59 440) – vásárlás Nógrád megyében; 1453. november 26. (DL 14 753) – zálog Hont és Bars megyében; 1454. április 24. (DL 14 821) – királyi adomány Pest megyében.

36 Arch. 1458–1526. I. 105; Arch. 1458–1526. II. 270. – Bodó Gáspár udvari lovagságára lásd ENGEL 1996. I. 509.

37 C. TÓTH 2019. 33.

korára tekintettel – *quoad vixerit* – koadjutorává teszi Bodó Miklóst, és felosztja vele egyháza javadalmait, úgy, hogy bizonyos dolgokba testvérét, Gergelyt is bevonták.³⁸ Szerencsésen fennmaradt ennek a szerződésnek egy vázlat is, amelyből két további fontos információ derül ki: egyrészt hogy a Bodó fivérek Újlaki Miklós embereiként jutottak jelentős veszprémi pozíciókhoz, másrészt hogy a koadjutor az egyházi kinevezésekben és a lelki ügyekben nem volt illetékes.³⁹ Bodó Miklós tehát lényegében a már valóban idős Gatalóci⁴⁰ segédpüspöke és a püspökség kormányzója (*gubernator episcopatus Wesprimiensis*) lett egy időre: az év végén, illetve 1444 nyarán több, az egyházmegye tizedügyeihez vagy Somogy megyei birtokaihoz kapcsolódó oklevélben is így említették.⁴¹

Ezután néhány évre elveszíthette ezt a tisztséget, amint azt több tényező is mutatja. Egyfelől 1444 végén már Ötvényi Domonkos, 1447-től pedig Ormándi István szerepelt Gatalóci segédpüspökeként,⁴² másfelől magát Bodót az egyik 1444. évi somogyi ügy kapcsán Hédervári Lőrinc nádor bő két évvel későbbi parancslevele (és annak hátlapi címzése) már csak fehérvári prépostként említette.⁴³ Harmadrészt 1452-ben Bodó Miklóst immár a pápa nevezte ki Gatalóci Mátyás és a veszprémi káptalan kérésére „propter senium et impotentiam episcopi” koadjutorrá.⁴⁴ Megbízatása legalább három évig tartott, hiszen 1453-ban egy bálványosi hatalmaskodás kapcsán panaszosként szerepelt,⁴⁵ 1454-ben pedig őt és Unyomi Miklós veszprémi várnagyot panaszolta be a veszprémi káptalan Albert esztergomi vikáriusnál néhány falu dézsmájának hovatarozása miatt. Bár ez utóbbi oklevélben csak Bodó Miklós fehérvári prépostságát említették, nyilvánvalóan kormányzói feladatai miatt gondolhatta úgy, hogy a tizedek őt illetik.⁴⁶ Azért is vehetjük mindezt bizonyosra, mert még Újlaki Miklós 1455 augusztusában kelt oklevelében is fehérvári prépostként és koadjunktorként szerepelt, amikor az erdélyi vajda követeként fontos ügyekben kereste fel Kapisztrán Jánost.⁴⁷

Bodó Miklós fehérvári prépostsága és hivatali karrierje 1464-ig

Mivel a fehérvári prépostok személyéről lényegében az uralkodó döntött,⁴⁸ ezért Bodó Miklós új pozíciójáról – és elődjének, Kálnói Andrásnak pécsi püspökké emeléséről – még a balsikerű várnai hadjárat előtt születhetett elhatározás I. Ulászló környezetében. Ez még akkor is feltételezhető, ha a pécsi püspöki széket 1445 márciusában üresedésben lévőként említették, és Kálnói pápai kinevezésére csak ez év májusában került sor.⁴⁹ Nem túl valószínű ugyanis, hogy a korszak erős emberéhez, Rozgonyi Simonhoz kötődő – alkancellárként a személyes jelenlét bíróságát is vezető – Kálnóit úgy fosztották volna meg a pápa által is elismert fehérvári prépostságától, hogy csak az 1441 óta viselt pécsi kispréposti javadalmat tarthatta meg.⁵⁰ Márpedig fehérvári méltóságát csak 1444 szeptemberének közepéig tudjuk adatolni:⁵¹ Bodó Miklós választott prépostként alig két hónappal később, november 7-én már megerősítésért folyamodott Rómához. A kérvény érdekessége, hogy bár Miklós benne I. Ulászló kinevezettjének nevezte magát, a prépostság üresedését nem közvetlen elődjéhez, hanem még Büki Basó István 1443. évi halálához vezette vissza.⁵²

Az ugyanakkor bizonyos, hogy Bodó Miklós – jó eséllyel Újlaki Miklós hathatós közbenjárásával – ténylegesen is átvette a fehérvári káptalan vezetését, hiszen egy december elején kelt hiteleshelyi oklevél méltóságsorában már őt említették mint *electus prepositus*.⁵³ A megerősítésre több mint egy évet kellett várnia, hiszen még 1445 decemberében is a választott címet használták egy méltóságsorban, hogy aztán a 270 forintnyi *annata* 1446. februári kifizetését követően egy márciusi oklevélben már *prepositus*ként szerepelhessen.⁵⁴ Választott szerémi püspök ugyanakkor bizonyosan nem volt ebben az időszakban.⁵⁵

38 1443. június 1. (MEV 1437–1464. 39–42).

39 „prefatus Nicolaus Bodo preter voluntatem prefati domini Mathie episcopi de conferendis beneficiis et aliis rebus et negotiis spiritalibus se non intromittat quovismodo” – DL 48 263.

40 Életére – elsősorban annak korábbi szakaszaira – vonatkozóan lásd FEDELES 2005. 359: 105. sz.

41 1443. december 18. (MEV 1437–1464. 45–46), 1444. június 21. (DL 103 601), 1444. június 21. (DL 106 798), 1444. június 22. (DL 100 568).

42 C. TÓTH 2017. 115.

43 1446. november 8. (DL 106 798).

44 1452. június 5. (Cameralia II. 47).

45 1453. június 1. (MEV 1437–1464. 172–173).

46 1454. május 16. (MEV 1437–1464. 183–184).

47 1455. augusztus 14. (PETTKÓ 1901. 180–181).

48 KUBINYI 1996. 154.

49 C. TÓTH 2017. 89.

50 FEDELES 2005. 391: 194. sz.

51 1444. szeptember 15. (Zichy okmt. IX. 75).

52 1444. november 7. (MREV III. 123).

53 1444. december 4. (DF 218 771).

54 1445. december 23. (DL 13 888), 1446. február 28. (Cameralia II. 229), 1446. március 12. (MEV 1437–1464. 41).

55 KÖBLÖS 1994. 338: 12. sz., 4. jegyz. – Vö. BÓNIS 1971. 222: 14. jegyz.; LŐVEI–ENGEL 1983. 4.

Meglehetősen keveset tudunk arról, hogy prépostsága első másfél évtizedében Bodó Miklós hol tartózkodott és mivel foglalkozott. Említéseinek nagy része – aligha meglepő módon – a káptalan kiadványainak méltóságsoraira, illetve olyan birtokügyekre szorítkozik, amelyekben a testület földesúrként volt érintett. Ezek közül különösen jól dokumentált Tolnavár és a szomszédos fehérvári keresztes konventi birtok, Fadd 1447 és 1455 között húzódó ügye,⁵⁶ de fejéri és somogyi hatalmaskodásokra is van példa.⁵⁷

A prépost szempontjából sokkal többet tudunk meg abból az oklevélből, amit a Fehérvárral szomszédos Noé birtok hovatartozásával kapcsolatban Bodó és a káptalan közösen adott ki. A diploma tartalmát a szakirodalom már tárgyalta, miképpen Kertész Balázs arra is rámutatott, hogy az oklevelet megerősítő két függőpecsét közül a káptalan pecsét töredéke maradt fenn.⁵⁸ Más forrásokból viszont ismerjük Bodó Miklós pecsétjeit is. Ugyan a levéltári adatbázisba a fehérvári keresztes konvent kiadványaként került be, valójában a prépost adta ki azt az 1465 végén kelt nyugtát, amelynek a hátlapján egy mandorla alakú, püspöksüveges figurát ábrázoló pecsét lenyomata figyelhető meg.⁵⁹ Míg ez nyilvánvalóan a prépost hivatali pecsétje volt, addig 1462-ből ismert gyűrűspecstje sokkal inkább a családra utal. Mátyás király Erdőháti László részére kibocsátott kegyelemlevelének végén az azt megerősítő főpapok és bárók pecsétjei között a hatodik Bodó Miklósé, a tizenharmadik pedig unokaöccsége, Bodó Gáspár lovászmestere (2. kép).⁶⁰ Az ezeken látható motívum megegyezik Bodó Gergelynek egy majd két évtizeddel korábbi alvajdai oklevelén látható pecséttel,⁶¹ illetve a Bodó Miklós sírkövén található címerrel: mindegyiken egy három virágszárat (talán rózsák szárát) markoló, páncélos jobb kar látható.⁶²

Az említett 1462. évi oklevélen persze Bodó Miklós nem elsősorban fehérvári prépostsága, sokkal inkább titkoskancellári méltósága miatt szerepelt. Miután 1459 februárjában a még apja életében asztalnokmesterré ki-nevezett Bodó Gáspárral egyetemben – utóbbi 1461-ben lett lovászmester – hűséget esküdött Mátyás királynak,

2. Györgyi Bodó Miklós prépost gyűrűspecstjének lenyomata Mátyás király Erdőháti László részére kibocsátott, 1462. május 6-án kelt kegyelemlevelén
Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, DL. 15719.
Fotó © Magyar Nemzeti Levéltár

hamarosan Miklós is magas udvari pozícióhoz jutott.⁶³ Az itáliai útra induló Vetési Albert veszprémi püspök helyett kora tavasszal átvette a titkoskancellária vezetését.⁶⁴ Már egy március 13-án kelt perhalasztó oklevélben *secretarius cancellarius*ként említették,⁶⁵ igaz, olykor a rövidebb *vicecancellarius* címet is használta.⁶⁶ A hivatali karrierjének fél évtizede alatt kimutatható tíz tanácsülés közül négy szűkebb és egy tágabb tanácsülésen igazolható jelenléte, így ekkoriban valóban az uralkodó legbelsőbb körébe tartozott.⁶⁷ Ezt bizonyítja a fent említett gyűrűspecstjének kegyelemlevelén és a Mátyásnak tett hűségeskün kívül a Garaiak ügyében az országnagyokkal együtt kibocsátott oklevél⁶⁸ és az 1462. évi törvények szövege is.⁶⁹

Bodó Miklós bírói és diplomáciai működéskére vonatkozóan számos oklevél fennmaradt,⁷⁰ így nem véletlen, hogy élete vége felé maga is elismerte: alkancellárként

56 RIBI 2021a. 270.

57 1447. január 19. (HO II. 293–295), 1458. november 30. (DL 15 300).

58 1451. május 2. (DL 14 468) – Vö. KERTÉSZ 2020. 182–183.

59 1465. november 5. (DL 16 280).

60 1462. május 6. (DL 15 719).

61 1445. július 16. (DL 74 092).

62 LŐVEI 2024. 112.

63 1459. február 10. (DL 39 297) – Bodó Gáspár tisztségeire

lásd Arch. 1458–1526. I. 114, 118.

64 BÓNIS 1971. 222.

65 1459. március 13. (DL 15 336).

66 A pecsét töredéke alatt például: 1459. március 17. (DL 44 912).

67 KUBINYI 1996. 158; SZILÁGYI 1930. 53.

68 1459. április 19. (DL 15 348).

69 DRH II. 128–129.

70 Vö. BÓNIS 1971. 250.

többszörre távol volt székvárosától.⁷¹ A fehérvári prépost nevével gyakran találkozunk Mátyás diplomáciai levelezéseiben, így például a milánói herceghez,⁷² György cseh királyhoz,⁷³ Pozsony városához⁷⁴ vagy éppen Albert osztrák herceghez⁷⁵ írott szövegekben. Jó eséllyel 1463 nyarán a korona visszaszerzésére irányuló soproni tárgyalásokon is részt vett.⁷⁶ Bíráskodási funkciójára – lévén 1458 és 1464 között a mindenkorai titkoskancellárok álltak a királyi személyes jelenlét bíróságának élén⁷⁷ – utalnak egyrészt a török háború miatt 1462–1463 folyamán hozzá (is) intézett perhalasztási parancsok,⁷⁸ másrészt azok az alkalmak, amikor ítélkezni látjuk. Egy 1464. évi oklevél 1461 elejére vonatkozó adata szerint Budán bíráskodott a királyi tanács tagjaival,⁷⁹ majd 1462 késő őszén unokaöccsével és Dersanóci Gergely ítélőmesterrel székesgyűlést tartott a király különös parancsára.⁸⁰ Egyébként Bodó Gáspár ezen megbízása nem volt teljesen egyedülálló: a lovászmester 1462-ben az ausztriai Laxenburgban járt követségben.⁸¹ Ezekben az években utóbbi is jó kapcsolatot ápol a királlyal, hiszen sikerrel szerzett évi kétszeri vásártartási jogot a Nyulak szigeti apácák Somogy megyei, Gáspár védelme alatt álló Igal birtokára vonatkozóan, majd szintén az ő közbenjárására – jöllehet ekkor már csak a tolnai ispáni méltóságot viselte – mentette fel a király az említett kolostor népeit a kamarahaszna fizetésének kötelezettsége alól.⁸²

Az 1464. évi fordulat

Mátyás király 1464. március 29-i fehérvári koronázása több szempontból fordulatot jelentett az ország életében. Bodó Miklós számára ez az udvari karrier végét

jelentette. A kancelláriával kapcsolatos változásokat Szilágyi Loránd, illetve a pecsétek szempontjából Kumorovitz Lajos Bernát már az 1930-as évek elején bemutatta, de Bodó Miklós hivatalvesztésével ők egyáltalán nem foglalkoztak.⁸³ Azzal, hogy a frissen megkoronázott uralkodó 1464 tavaszán egyesítette a különös és a személyes jelenlét bíróságát a két fő- és titkoskancellár vezetése alatt, a titkoskancellária megszűnt létezni. Utóbbi oklevéladó szerepét az egyesített fő- és titkoskancellária vette át – élén Zrednai (Vitéz) János váradi püspökkel és a tényleges vezetővel, Várdai István kalocsai érsekkel –, a bíróság élére pedig a személynök és két ítélőmestere került.⁸⁴ Zrednai és Várdai egyébként bizonyosan ott voltak – Bodó Miklósról ezt csak feltételezhetjük – a korona visszaszerzésére irányuló soproni tárgyalásokon, anélkül, hogy bármilyen hivatali funkciót betöltöttek volna 1463 nyarán.⁸⁵

A folyamat rekonstrukciójában nem segít, hogy 1463 áprilisa után közel egy éven keresztül nem ismerünk méltóságsoros hiteleshelyi kiadványt a fehérvári káptalan részéről. Míg előbbi még említette Bodó Miklós titkoskancellári méltóságát is, addig a koronázás után négy nappal kelt bevallásban már csak fehérvári prépostként szerepelt.⁸⁶ Magát a Bodó felügyelte titkospecsétet 1464. március 2-án használta utoljára Mátyás egy *commissio proprias* oklevélén, április 5-én már az új titkospecsét alatt adott ki az uralkodó oklevelet, melynek kancelláriai jegyzete egyértelműen utal Várdai Istvánra.⁸⁷ Utóbbi egyébként már a koronázás napjaiban, az inntól kezdve használt kettős királyi felségpecsét erejével kelt méltóságsoros királyi oklevelek *datum per manus* formuláiban főkancellárként szerepelt.⁸⁸ Továbbá két, szintén Mátyás fehérvári tartózkodása alatt kelt királyi oklevélben mint ked-

71 „quod ipse et pro tempore existens prepositus dicte ecclesie vicecancellarius regis Hungarie existit ac ratione vicecancellariatus huiusmodi a dicta ecclesia abesse et in locis, in quibus rex ipse pro tempore degit, ut plurimum residere consuevit ac ecclesias predictam et ad eius collationem pertinentia beneficia eorumque bona et iura visitare commode nequit” – 1471. december 30. (MREV III. 215).

72 1459. május 20. (Frangepán oklt. II. 32).

73 1459. július 27. (MKL I. 9–10).

74 1459. július 8. (Hunyadiak kora X. 626), 1461. január 16. (DL 44 963).

75 1461. május 28. (MKL I. 13–14).

76 Arch. 1458–1526. I. 67. 9. jegyzet.

77 Uo. 72.

78 1462. július 11. (DL 15 750), 1463. május 26. (Zichy okmt. X. 277), 1463. június 29. (DL 55 788).

79 1464. március 6. (DL 15 520).

80 1462. november 21. (DF 246 985).

81 1461. szeptember 7. (DL 15 634).

82 1462. augusztus 5. (DL 15 759), 1463. február 14. (DL 15 809).

83 SZILÁGYI 1930. 46–47. 75; KUMOROVITZ 1932. 5–19.

84 A folyamat legújabb összefoglalását lásd HORVÁTH 2011. 23–24.

85 Uo. 30.

86 1463. április 18. (DL 45 042), 1464. április 3. (DL 35 995).

87 1464. március 2. (DL 45 079), 1464. április 5. (DL 72 002) – Vö. HORVÁTH 2011. 40. Az áprilisi adatból és egy két nappal későbbi, szintén Fehérváron kelt királyi oklevél kancelláriai jegyzetéből az is egyértelmű, hogy Várdai a koronázóvárosban tartózkodott ekkoriban: 1464. április 7. (DL 15 945).

88 Uo. 26. – Várdait először egy 1464. március 24-re, tehát a koronázás előttre datált oklevélben említették főkancellárként (DF 255 406), ám ez esetben valószínűleg maga az oklevélben foglalt döntés született meg a ceremónia előtt, a diploma kiadására már március 29. után került sor. Vö. Arch. 1458–1526. I. 16. További korai méltóságsoros oklevelek Várdai István főkancellár nevével a *datum per manus*

vezményezett *summus et secretarius cancellarius*ként is említették.⁸⁹

Mindezt – bár a változásokat nyilván nem a koronázás napjaiban közölték vele – bizonyára nem lehetett egyszerű megemésztenie Bodó Miklósnak, jóllehet házigazdaként valószínűleg akadt bőven elfoglaltsága ezekben a hetekben. Ugyan a fehérvári prépostok pontos szerepe a királykoronázások kapcsán nem ismert, az mindenképpen mutatja a társaskáptalan terheltségét, hogy a ceremónián összegyűlők népes tábora sokkal inkább a másik fehérvári hiteleshely, a keresztes konvent szolgálatait részesítette előnyben ezekben a napokban: míg a prépostság három, a johannita egyház kilenc *fassiót* állított ki március végén és április elején.⁹⁰

A bukás mindenestre jelentős volt, hiszen maga után vonta Bodó kikerülését a királyi tanácsból,⁹¹ illetve azt is, hogy a korszak fehérvári prépostjainak többségétől eltérő módon soha nem emelkedhetett püspökségre. A szakirodalomban többféle magyarázat jelent meg azzal kapcsolatban, hogy mi vezetett a kegyvesztettséghez. Bónis György megközelítése szerint Bodó a kormányzatból szintén ekkoriban kikerülő Vetési Albert veszprémi püspökhöz és Sári Péter fehérvári örkanonokhoz hasonlóan Mátyásnak még apjától örökölt embere volt, aki ugyan túlélte az 1464. évi reformot, de hivatali pályája a koronázással véget ért.⁹² Engel Pál nem keresett magyarázatot a váltásra, egyszerűen csak rögzítette, hogy a koronázást követően Bodó nem politizált.⁹³ Köblös József lényegében Bónis érvelésének egy részét vette át azzal, hogy a világi karrier végét a bírósági reformmal magyarázta.⁹⁴ Valamivel erősebben fogalmazott Kubinyi András, aki szerint Mátyás nem volt elégedett Bodóval, és ez kegyvesztettséghez vezetett; függetlenül magas egyházi állásától 1464 után a király távol tartotta a prépostot az udvartól.⁹⁵ Ami biztos, hogy a koronázás után egy királyhoz hű, egymást régóta jól ismerő személyekből álló csoport vette át a kancellária vezetését.⁹⁶

Magam úgy vélem, hogy valószínűleg a fent említett tényezők együttesen játszhattak szerepet Bodó Miklós

eltávolításában. Ha ugyanis nagyon komoly személyes konfliktusa lett volna Mátyásnak a préposttal, akkor akár egyházi állásából is elmozdíthatta volna. Ez azonban nem történt meg, miképpen Sári Péter is még húsz évig megtarthatta a fehérvári örkanonokságot,⁹⁷ és a lovászmesteri címet már 1462-ben elveszítő Bodó Gáspár is maradhatott tolnai ispán. Utóbbinak várépítésre is futotta a következő évtizedekben, sőt 1483-ban mint királynéi ajtónálló tért vissza a méltóságviselő bárók sorába.⁹⁸ Az ugyanakkor feltűnő, hogy a fehérvári káptalan hiteleshelyi kiadványainak száma 1464 után kezdett visszaesni, ami a század utolsó két évtizedére lényegében az országos hatáskörű – többnyire az udvarhoz kötődő kedvezményezettek érdekében végrehajtott – eljárások átengedését is eredményezte a szomszédos keresztes konvent javára.⁹⁹

Bodó Miklós utolsó évtizede és temetkezése

A prépost élete utolsó tíz évét jó eséllyel Fehérváron töltötte. Erre utal az az oklevél is, amelyben Mátyás király megparancsolta Bodónak, hogy a koronázóvárosból küldje vissza Veszprémbe azt a Miklós nevű orgonakészítőt, aki elvállalta az ottani székesegyház orgonájának a munkálatait, de aztán Fehérvárra szökött.¹⁰⁰ Annak is van régészeti nyoma, hogy a prépost – saját sírkápolnáján kívül is – építkezett a Szűz Mária-templomban (3–4. kép).¹⁰¹ Összességében világi feladatok híján minden bizonnyal sokkal inkább maradt ideje egyháza és családja ügyeibe belefolygni.

A káptalan vonatkozásában kiemelt jelentőségű az a megegyezés, amelyet a Fehérváron tartózkodó országbíró előtt személyesen megjelenő Bodó Miklós fehérvári prépost és a szintén személyesen jelen lévő Simontornyai István fehérvári keresztes *preceptor* foglaltattak írásba egy Fadd és Tolnavár között található

formulában: 1464. március 31. (DL 59 506), 1464. március 31. (DL 59 507), 1464. március 31. (DF 233 116), 1464. április 3. (DL 15 673) stb. Vö. Arch. 1458–1526. I. 169–173.

89 1464. március 31. (Zichy okmt. X. 293–294), 1464. április 1. (DL 75 901).

90 RIBI 2021b. 156–160.

91 KUBINYI 1996. 159.

92 BÓNIS 1971. 222, 246.

93 LŐVEI–ENGEL 1983. 4.

94 Köblös 1994. 338: 12. sz.

95 KUBINYI 1996. 157, 159.

96 KUBINYI 2004. 36–37.

97 Köblös 1994. 363; 87. sz.

98 Arch. 1458–1526. I. 118, 159; Uo. II. 270. – A várépítésre lásd LŐVEI–ENGEL 1983. 4.

99 RIBI 2023. 118–119.

100 1469. szeptember 19. (MEV 1465–1479. 155).

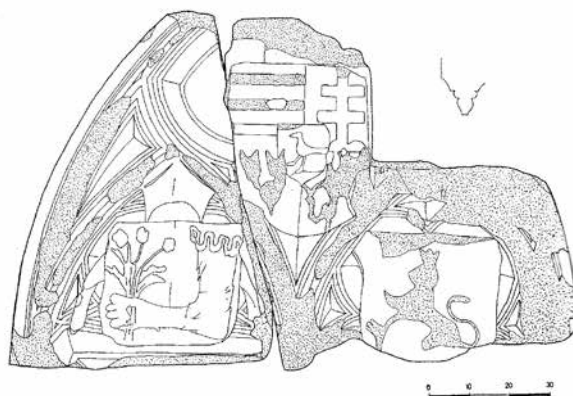
101 LŐVEI 2024. 112–113. – A Györgyi Bodó-címerrel ellátott egyéb faragványokról részletesebben lásd LŐVEI–ENGEL 1983. 1–3.

3. Györgyi Bodó Miklós címerével díszített faragvány töredéke a székesfehérvári prépostsági templomból
Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum
(Lövei Pál archívumából)

erdő határaival kapcsolatban. Ez az egyetlen olyan oklevél egyben, amely 1464 után tesz említést a prépost korábbi titkoskancellári címéről.¹⁰² A többi esetben – így a Kanizsaiak belvári hatalmaskodása nyomán elrendelt perdöntő párbajban és a budai káptalanok egy szintén a Kanizsai családot érintő Tolna megyei iktatásánál megfogalmazott tiltakozásban – Bodó Miklós neve inkább csak földesúrként szerepelhetett.¹⁰³

A családi ügyek egy része sokkal inkább kötődik Bodó Gáspár elképzeléseihez: jóllehet utóbbi Bodrog megyei hatalmaskodása papíron Miklós ösztönzésére és akaratából ment végbe, nem valószínű, hogy a királyi oklevélben emlegetett négyszáz fegyverest a prépost gyűjtötte össze.¹⁰⁴ Ahhoz az ügghöz sokkal inkább lehe-

4. Györgyi Bodó Miklós címerével díszített timpanon illeszkedő töredékei
Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum
Felmérési rajz ©Lövei Pál, 1982/1983

tett a prépostnak is köze, amikor a família megegyezett Mátyás király előtt a Rozgonyiakkal az 1440-es évek közepe óta problémás Tolna megyei Szil birtok hovatartozásáról. Szil végül a Györgyi Bodó családé lett, de cserébe 600 forintot fizettek Rozgonyi Jánosnak és Ré-noldnak, illetve átadták nekik az Esztergom megyei Sáros prédiomot. Ez utóbbiról nem titkolja el az oklevél, hogy korábban a fehérvári éneklőkanonok, illetve a fehérvári vásártéren álló Szent Imre-kápolna birtoka volt, amelyet aligha lehetett volna elcserelni a prépost hathatós közreműködése nélkül.¹⁰⁵

A Bodó család támogatásának egy másik módja volt néhány rokon egyházi álláshoz juttatása. Elsőként az a Bodó Mátyás nyerte el az olvasókanonoki méltóságot Fehérváron (1468–1474), akit Engel Bodó András fiának, tehát Miklós prépost unokaöccsének tartott.¹⁰⁶ Ezt éppen a fent említett csereszerződés árnyalja, amelyben ugyan szó esik a néhai Bodó András Mátyás nevű fiáról, de arra nem utal az oklevél, hogy ő egyházi személy lett volna. Ettől függetlenül persze igen valószínű, hogy az 1460-as évek közepén a bécsi egyetemen is megforduló Mátyás *lector* karrierjét Bodó Miklós is egyengette.¹⁰⁷ Hasonlóképpen legalább részben a prépost finanszírozhatta névrokona, a később a pécsi székeskáptalanban

102 „pridem secretarius cancellarius regie maiestatis” – 1469. május 10. (DL 93 407). A megegyezésről lásd RIBI 2021a. 270.

103 1469. március 16. (DL 16 819), 1469. május 2. (DL 105 725).

104 1465. december 21. (DL 16 287), 1466. február 17. (DL 16 294).

105 1470. április 6. (DL 16 988) – A fehérvári éneklőkanonok ekkoriban az a Borhi Mihály volt, aki Noéi Borhi Benedek olvasókanonok

jóvoltából kerülhetett be a káptalanba. Utóbbi az 1440-es években több alkalommal is a Szent Imre-kápolna igazgatójaként említették. Vö. KÖBLÖS 1994. 339: 15. sz.; RIBI 2018. 143.

106 ENGEL 2001. Szentemágocs nem 5. tábla: Bodó (györgyi).

107 KÖBLÖS 1994. 338: 11. sz.

komoly karriert befutó másik Györgyi Bodó Miklós bolognai egyetemi tanulmányait 1470 táján. Egy hiteleshelyi oklevél 1482-ben őt is fehervári kanonokként említette,¹⁰⁸ egy újabban előkerült dokumentum ugyanakkor arról árulkodik, hogy már 1474-ben birtokolta a javadalmat.¹⁰⁹

Bodó Miklósnak élete végén maradt ideje saját temetkezésének alapos előkészítésére is. Sírkápolnájaként azt a Mihály fia Benedek prépost alapításának tartott Mária Magdolna, Egyiptomi Mária és Szent Afra tiszteletére szentelt épületrészt jelölte ki, amely a koronázótemplom északi oldalán, valószínűleg a hetedik és a nyolcadik pillér között állt.¹¹⁰ Bár a síremlék töredékeinek felszínre kerülését már nem lehet lokalizálni, az írott források alapján nyilvánvaló, hogy Bodó Miklós különösen sokat foglalkozott az említett kápolnával. 1470-ben jóváhagyásért folyamodott a pápához a kápolna javára tett adományokkal kapcsolatban. Ezek szerint a prépost egy saját tulajdonában lévő házat, illetve három olyan fehervári telket adott az egyháznak, amelyek részben a káptalan birtokában voltak, és nyugatra helyezkedtek el a koronázótemplomtól. A megerősítés végül 1472 elején érkezett meg.¹¹¹ A prépost a kápolna kegyúri jogával is foglalkozott, amennyiben még titkoskancellári méltóságviselése idején úgy rendelkezett, hogy a káptalan választhat kápolnaigazgatót a Feherváron saját házzal rendelkező kanonokok közül,

ha pedig ez nem sikerül, akkor a prépost jelöli ki a rektort. 1471-ben ennek a megerősítését kérték a káptalan tagjai a pápától.¹¹² A kápolnaigazgatók közül mindössze egy személyt ismerünk a 15. századból: 1467-ben Karosi Péter fehervári kanonok és a Mária Magdolna-kápolna rektora kiadott egy nyugtát. Ennek tartalma alapján a kápolna Budán is birtokolt egy házat, amit Rozgonyi János tárnokmester évi 12 forintért bérelt ekkoriban.¹¹³ Nem nehéz elképzelni, hogy ezt a komoly bevétellel járó fővárosi házat szintűgy Bodó Miklós juttatta a kápolnának, miután neki a kormányzatból kikerülve már nem volt szüksége rá.

Az utolsó Fehervárra temetett prépost halála minden bizonnyal 1474 telén vagy kora tavaszán következett be. Utolsó említése – egy káptalani méltóságsor – január 10-re datálható.¹¹⁴ Borhi Miklós éneklőkanonok és vikárius okleveléből tudjuk továbbá, hogy március 30-án Mátyás kinevezte a korábbi kisprépostot, Kálmáncsehi Domonkost a Szűz Mária-társaskáptalan élére.¹¹⁵ Bár ez a dokumentum Bodó Miklóst egyáltalán nem említi, Kálmáncsehinek az *annata* kifizetésére irányuló, szeptember eleji kötelezvénye alapján egyértelmű, hogy minderre a korábbi prépost halála miatt került sor.¹¹⁶ Abból kiindulva, hogy Bodó Miklós már az 1430-as évek elején a bécsi egyetem hallgatója volt, valószínűleg bőven a hatvanas éveit taposta elhunytakor.

108 Uo. 339: 13. sz.; FEDELES 2005. 331: 47. sz.

109 1474. július 21. (DF 286 635. f. 180v) – Vö. C. TÓTH 2024. 18.

110 LŐVEI–ENGEL 1983. 5.

111 1470. június 15. (MREV III. 199–200), 1472. február 12. (Cameralia II. 242).

112 1471. december 30. (MREV III. 215–216) – A kápolnára vonatkozó oklevelek birtoktörténeti aspektusaira lásd KERTÉSZ 2020. 171–172.

113 1467. október 6. (DL 16 584) – Karosi Péter személyére lásd KÖBLÖS 1994. 352: 59. sz.

114 1474. január 10. (DL 106 629).

115 1474. április 12. (DL 17 563) – Vö. C. TÓTH 2017. 136.

116 „vacantis per obitum quondam Nicolai Bodo, olim ipsius ecclesie prepositi, extra Romanam Curiam defuncti” – 1474. szeptember 3. (Cameralia II. 246–247).

Rövidítések

DF – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény, Budapest

DL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár, Budapest

Irodalom

Arch. 1458–1526

C. TÓTH Norbert–HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–PÁLOS-FALVI Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*.

I. *Főpapok és bárók*. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016; C. TÓTH Norbert–HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–PÁLOS-FALVI Tamás–W. KOVÁCS András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. II. *Megyék*. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017.

BERTÉNYI 1994

BERTÉNYI Iván: Tatamér. In: *Korai magyar történeti lexikon*. (9–14. század). Főszerk. KRISTÓ Gyula. Szerk. ENGEL Pál–MAKK Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. 664.

BÓNIS 1971

BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

Cameralia

Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536), I–II. Szerk. LUKSICS József–TUSOR Péter–FEDELES Tamás. (Bibliotheca historiae ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae. Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. 9–10.) Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2014.

C. TÓTH 2017

C. TÓTH Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások, 27.) Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2017.

C. TÓTH 2019

C. TÓTH Norbert: *A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalan-jainak középkori archontológiája*. (Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai, 15. Subsidia ad historiam medii

aevi Hungariae inquirendam, 11.) Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2019.

C. TÓTH 2024

C. TÓTH Norbert: Az Erdődi család felemelkedése. In: *Bakóc Tamás emlékezete. Tanulmányok halálának 500. évfordulójára*. Szerk. C. TÓTH Norbert–NEUMANN Tibor. (Bibliotheca Collegii Professorum Hungarorum, Classis Philosophica) Piliscsaba, MCA Collegium Professorum Hungarorum, 2024. 9–21.

DRH

Decreta Regni Hungariae 1301–1490, I–II. Francisci DÖRV collectionem manuscriptorum additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius BÓNIS–Geisa ÉRSZEGI–Susanna TEKE. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11., 19.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976–1989.

ENGEL 1987

ENGEL Pál: Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában. (Függelék: A székesfehérvári koronázások.) *Századok*, 121. 1987. 613–637.

ENGEL 1996

ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 5.) Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996.

ENGEL 2001

ENGEL Pál: *Középkori magyar genealógia*. CD-ROM. Budapest, Arcanum Digitéka, 2001.

ENGEL 2002

ENGEL Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép*. CD-ROM. Térinformatika KOLLÁNYI László–SALLAY Ágnes. Budapest, Térinfo Bt., 2002.

FAZEKAS 2008

FAZEKAS István: Besztercei Kretschmer Lőrinc székesfehérvári prépost, királyi nevelő. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk. G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2008. 63–71.

FEDELES 2005

FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. (Tanulmányok Pécs történetéből, 17.) Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2005.

Frangepán oklt.

Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus. A Frangepán csa-

lád oklevéltára, I–II. Kiadják THALLÓCZY Lajos–BARABÁS Samu. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóhivatala, 1910–1913.

HO

Hazai okmánytár, I–VIII. Szerk. NAGY Imre et al. Győr–Budapest, Franklin Társulat, 1865–1891.

HORVÁTH 2011

HORVÁTH Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et regine Beatricis de Aragonia (1458–[1478]–1490)*. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 12.) Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2011.

Hunyadiak kora

TELEKI József: *A Hunyadiak kora Magyarországon*, I–XII. Pest, K. n., 1852–1857.

KERTÉSZ 2020

KERTÉSZ Balázs: A székesfehérvári káptalan középkori birtokai Fejér megyében. In: *Birtok és birtoklás a középkori Magyarországon*. Szerk. ZSOLDOS Attila. (Közlemények Székesfehérvár történetéből) Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2020. 149–198.

KERTÉSZ 2022

KERTÉSZ Balázs: *A székesfehérvári káptalan archontológiája és oklevéladó tevékenysége az Árpád-korban*. (Közlemények Székesfehérvár történetéből) Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2022.

KÖBLÖS 1994

KÖBLÖS József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellókorában. (A budai, a fehérvári, a győri és a pozsonyi káptalan adattárával.) (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 12.) Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1994.

KUBINYI 1996

KUBINYI András: A székesfehérvári prépostok szerepe az államkormányzatban. In: *A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozási előadásai*. Szerk. FARKAS Gábor. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből) Székesfehérvár, Székesfehérvár Város Levéltára, 1996. 154–162.

KUBINYI 2004

KUBINYI András: Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária és az 1464. évi kancelláriai reform történetéhez. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophia*, 9. 2004. 25–58.

KUMOROVITZ 1932

KUMOROVITZ Lajos Bernát: Mátyás király pecsétjei. *Turul*, 46. 1932. 5–19.

LŐVEI 2024

LŐVEI Pál: Györgyi Bodó Miklós (†1474) töredékes síremléke. In: *Solium regni* 2024. 112–113.

LŐVEI–ENGEL 1983

LŐVEI Pál–ENGEL Pál: Székesfehérvári kőfaragványok Györgyi Bodó Miklós prépost címerével. *Művészettörténeti Értesítő*, 32. 1983. 1–7.

MEV 1437–1464

Monumenta ecclesie Vesprimiensis 1437–1464. A Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár középkori oklevelei. Szerk. DRESKA Gábor–KARLINSZKY Balázs. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 25.) Veszprém, Veszprémi Főegyházmegye, 2014.

MEV 1465–1479

Monumenta ecclesiae Vesprimiensis 1465–1479. A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár középkori oklevelei. Szerk. DRESKA Gábor. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 34.) Veszprém, Veszprémi Főegyházmegye, 2019.

MKL

Mátyás király levelei. Külügyi osztály, I–II. Közzéteszi FRANKÓI Vilmos. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1874.

MREV

Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára, I–IV. Szerk. FRANKÓI Vilmos–LUKCSICS József. Budapest, K. n., 1896–1907.

PETTKÓ 1901

PETTKÓ Béla: Kapisztrán János levelezése a magyarokkal. *Magyar Történelmi Társulat*, 1901. 161–222.

RIBI 2018

RIBI András: A fehérvári káptalan archontológiája (1301–1457). *Turul*, 91. 2018. 132–154.

RIBI 2021a

RIBI András: A fehérvári keresztes konvent története. Preceptorium, hiteleshely, ispotály a késő középkorban. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 15.) Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2021.

RIBI 2021b

RIBI András: Királyok, bárók, vásározók és zarándokok. (Fehérvár késő középkori látogatói a városban működő hiteleshelyek bevallásai alapján.) In: *Városok és kiváltságolt települések a középkori Magyarországon*. Szerk. ZSOLDOS Attila. (Közlemények Székesfehérvár történetéből) Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2021. 33–69.

RIBI 2023

RIBI András: *Az országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenység a középkorban*. (Közlemények Székesfehérvár történetéből) Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2023.

RIBI 2024

RIBI András: A prépostsági templomban eltemetett prépostok életútja. In: *Solium regni* 2024. 315–317.

Solium regni 2024

Solium regni – Az ország trónusa. A koronázótemplom története és faragványai. A Szent István Király Múzeum kiállítása 2023. Szerk. BICZÓ Piroska. A szerk. munkatársai LÁTRÁNYI Viktória–BAÁN Krisztina. (A Szent István Király Múzeum közleményei, D. sorozat, 362.) Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2024.

SÖRÖS 1996

SÖRÖS Pongrác: A székesfehérvári őrkanonokság története 1543-ig. *Századok*, 50. 1916. 565–584.

SÜTTŐ 2022

SÜTTŐ Szilárd: Cudar szerezcsenmosdatás: ártatlan volt-e Cudar Péter? *Gesta*, 19. 2022. 5–22.

SZILÁGYI 1930

SZILÁGYI Loránd: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526. *Turul*, 44. 1930. 45–83.

TÜSKÉS 2008

TÜSKÉS Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között*. (Magyarországi diákok a középkori egyetemen, 1.) Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2008.

WINKLER 1935

WINKLER Pál: *A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig*. Kalocsa, K. n., 1935

Zichy okmt.

A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára, I–XII. Szerk. NAGY Imre et al. Pest–Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1871–1931

ZsO

Zsigmondkori Oklevéltár, I–XV. (1387–1428). Szerk. MÁLYUSZ Elemér–BORSA Iván–C. TÓTH Norbert–NEUMANN Tibor–LAKATOS Bálint. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55., 59., 61.) Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 1951–2022.

The last provost buried in Székesfehérvár

Contributions to the biography of Miklós Györgyi Bodó (†1474)

The gravestone fragments associated with Miklós Györgyi Bodó, Provost of Székesfehérvár, who died in 1474, allow us to deduce that if the leaders of the collegiate chapter that operated next to the coronation church were provosts at the end of their lives, they could be buried in the basilica. This was a dubious honour, since according to their ecclesiastic privileges, the provosts of Székesfehérvár were regarded as prelates, so the majority of them were later elevated to the rank of bishop or archbishop, and were buried in their cathedral.

This, of course, does not conflict with the fact that the clergymen who served the longest as provost were those who were never promoted to a bishopric, so in many respects these figures were among the most significant and defining leaders of the institution. Of the five provosts who led the collegiate chapter for a period of 27–31 years, only Benedek, son of Mihály, a leading counsellor to King Sigismund, succeeded in later becoming a bishop. Since the last of the five was Lőrinc Kretschmer, whose provostship was severely affected by the simultaneous election of two kings and the events of the civil war that followed the Battle of Mohács (1526), it is Bodó whom we regard as the last provost buried in Székesfehérvár.

As the scion of a noble family of Tolna county with ties to the Szentemágocs clan, Miklós Bodó was ushered by his family into an ecclesiastic career at an early age: ordained as a priest, the young man attended the University of Vienna between 1432 and 1435. Though he did not earn a degree, the contacts he made here, as well as his brother's loyalty to Miklós Újlaki (Nicholas of Ilok), later proved instrumental in the ascent of the family.

While his elder brother, Gergely Bodó, rose from the ranks of the county nobility to become a baron, the ecclesiastic career of Miklós Bodó also progressed well. By 1443 at the latest, he became provost of the cathedral chapter in Bács (now Bač, Serbia), and in the 1440s and 1450s he appeared several times as suffragan bishop to the ageing Bishop of Veszprém, Mátyás Gatalóci. In autumn 1444, in all likelihood through the intercession of Újlaki, Bodó was granted benefices in Székesfehérvár from King Vladislaus I (Władysław III of Poland), who was about to embark on the ill-fated Battle of Varna.

We know very little about where Miklós Bodó resided and what he did in the first decade and a half of his provostship. A fragment of his official stamp survives, however, and the imprint of his signet ring is also known. The motif of the latter, alluding to the Szentemágocs clan, also appears on his gravestone: a right arm in armour clutching three flowers (possibly roses).

In February 1459, he and his nephew, Gáspár Bodó, who was appointed Master of the Stewards in his father's lifetime and later Master of the Horse, swore allegiance to King Matthias, and soon afterwards Miklós also received a high position at court, taking over as head of the secret chancery. During his five-year career as an official, Bodó was clearly among the king's closest circles.

The coronation of King Matthias on 29 March 1464 brought Miklós Bodó's court career to an end: after 1464 he was excluded from the royal council, and unlike most of the provosts of Székesfehérvár from that period, he never had the bishop's crozier conferred upon him. The chancery reforms carried out at the time have been researched in depth, but we cannot say precisely what led to Bodó's fall from grace.

He spent the last ten years of his life in Székesfehérvár, and the lack of secular duties meant he could devote more time to the church and to family matters. For example, he used his influence to further the ecclesiastic careers of his nephews: one of them, Mátyás Bodó, having completed his studies at the University of Vienna, was later appointed canon lector in Székesfehérvár; his namesake, Miklós Bodó, who studied in Bologna, was later granted substantial benefices in the cathedral chapter in Pécs.

Towards the end of his life, the provost had time to make thorough preparations for his own burial. For his funeral chapel he chose the section of the building dedicated to Mary Magdalene, Mary of Egypt and Saint Afra. He also made substantial donations to the chapel. He died in winter or early spring 1474; his successor, Domonkos Kálmáncsehi, was appointed by King Matthias on 30 March.

TÁRGYSZAVAK

Györgyi Bodó Miklós; Székesfehérvár; fehérvári káptalan; prépost

KEYWORDS

Miklós Györgyi Bodó; Székesfehérvár; collegiate chapter of Székesfehérvár; provost

Pillérfőtöredékek a székesfehérvári prépostsági templom 12. századi átépítéséből

Bevezető

A székesfehérvári királyi prépostság fennmaradt, ma ismert középkori kőfaragványainak új őrző- és bemutatóhelyén, a *Solium regni* – *Az ország trónusa* címet viselő állandó kiállításon¹ hat nagyobb, hasáb alakú, román kori faragott kötömb látható egymás mellett, kiegészítve néhány kisebb töredékkel. Amellett, hogy több vonatkozásban hasonlítanak egymásra, számos különbség is megfigyelhető rajtuk. Fontos szempont, hogy a jó minőségű kőfaragómunkával, figyelemre méltó részletekkel megformált pillérfőelemek egykor kétségkívül az elpusztult középkori Szűz Mária-prépostság királyi koronázótemplomában a főhajót a mellékhajóktól elválasztó pilléreket díszítették. A 12. századi román kori kőfaragás régóta ismert, különböző korszakokban, más-más fehérvári lelőhelyről előkerült, stílusukat és faragásmódjukat tekintve mégis egyértelműen összetartozó, értékes emlékeiről van szó. A belső építmények további fennmaradt töredékeivel az eddigi kutatások által kimutatott, egyértelmű stíluskapcsolatban álló fejezetek ahhoz a körítőfalaknál újabb támrendszerhez tartoznak, amely a templom I. István király és fia, Imre 1083. évi szentté avatását követő, 12. század eleji átépítésével függ össze. Nemzetközi vonatkozásaira ez az írás nem tér ki. Alábbi, részletes ismertetésük-

kel eddig még figyelembe nem vett jellegzetességeikre igyekszünk felhívni a figyelmet. A megfigyelések hosszas leírásai – egyéb létező források hiányában – megragadható és elégséges alapot kívánnak biztosítani ahhoz, hogy el lehessen dönteni, vajon lehetséges-e összefüggésbe hozni a meglévő fejezettöredékeket a régészeti feltárásból ismert pilléralapozásokkal és lábazatokkal, figyelembe véve az erre vonatkozó régebbi szakirodalom eredményeit is.

Mielőtt róluk szót ejtenénk, érdemes bemutatni egy eltérő formájú, mégis közeli rokont, a Henszlmann Imre által „hattyúkapitael”-nek nevezett, régóta a tárgyalat darabokhoz kapcsolt, jól ismert fejezetet (1. kép).

Falazatba illeszkedő, a függőleges síkból előreugró, alul félköríves hengertaghoz, felül négyszögletes köelemhez csatlakozó, három oldalán díszített, töredékes féloszlopfeje

A faragvány vízszintesen két részre tagolt, díszített oldalainak enyhén előreugró felső szakasza egyszerű lemeztaghoz alulról kapcsolódó, szélesebb fogrovatokkal záródik, alatta stilizált akantuszlevélsorral (2. kép). A párnatagos alsó felületen a sima háttérből plasztikusan kiemelkedő, aprólékosan kidolgozott, fő nézetükkel a két külső sarok felé forduló, összefonódó

1 A Szent István Király Múzeum (SZIKM) *Solium regni* – *Az ország trónusa* címet viselő, a koronázótemplom történetét és faragványait bemutató állandó kiállítása 2023. november 17-én nyílt meg. Kurátor: Biczó Piroska.

2 SZIKM, Itsz. 10181. Nyilvántartási szám: XIX/36. *Solium regni* 2024. 78–79: VIII–I (MENTÉNYI Klára). Méretek=magasság (továbbiakban mag.): 58 cm, szélesség (továbbiakban sz.): 83–84 cm, teljes mélység (továbbiakban mé.): 73–75 cm, a faragott felületek mé.: 54–56 cm. A prépostsági templomtól délkeletre épülő új ház alapozási árkából (ma Várkörút 19.) került elő 1862. május 13-án. Szász Ferenc építész

és Pauer János kanonok felfedezése. A Szász Ferenc által készített, a szoban forgó faragványt is ábrázoló rajztekercs felirata: „Székesfehérvárott 1862. május 13-kán kiásott kövek”. Összetekercselhető, kemény papírlapon színezett toll- és ceruzarajz, lakkbefonattal, méret: 65,8×38 cm, a rudazattal együtt: 78×39,4 cm. Székesfehérvár, Püspöki Könyvtár, V-sorozat; HENSZLMANN 1864. 136–138, ábrával; HENSZLMANN 1876. 56: 32. ábra; GERECE 1897. 125; GEREVICH 1938. 13, 148, CXXVI. tábla: 3. kép; MAROSI 1930. 401, képpel; DERCSÉNYI 1942. 31–32, XIV. tábla: 20. kép; DERCSÉNYI 1943a. 78, 88, 116: kat. 44., 132: 38. kép; TÓTH S. 2010. 68–69, 70–71: 150. kép. MENTÉNYI 2011. 63–64: Abb. 42–43, 72–73; MENTÉNYI 2019. 19: 16. jegyzet.

1. Összefonódott nyakú sárkányokkal díszített féloszlopfej kiegészített rajza, 1862
Részlet Szász Ferenc „Székesfehérvárott 1862. május 13-án kiásott kövek” feliratú nagyobb rajztekercséről.
Székesfehérvár, 1862. május 13–18.
Fotó © Székesfehérvár, Püspöki Könyvtár

nyakú, szárnyas szörnyállatok jelennek meg. A három oldalról megfaragott, oldalsó síkjain töredékes kőelem a többinél keskenyebb, durvára hagyott hátsó oldala egyértelműen arról tanúskodik, hogy eredetileg zárt falba illesztették (3. kép).³

Megmaradt felső síkjának mindkét faragott oldalsó szegélye és elülső sarka töredékes (4. kép). Felületén az eredeti vésőnyomok mellett utólagos bevésések is megfigyelhetők. Középen feltehetően kőfogó olló számára szolgáló, téglalap formájú, keskeny mélyedés mutatkozik.⁴ Alsó síkjának fél hengertagos kialakítása jól mutatja, hogy faloszlophoz készült (5. kép). Felületén fehér szemcsés, apró kavicsos, másodlagos habarcsmaradványok találhatók. A félkörív szegélyét belülről

szabályos bekarcolás kíséri. A fejezetet teljes magasságában bekötötték az egykori hátfalba. A négyzetesen záródó homloknézet sarokfiguráit a körív mellett, alulról is látható módon faragták ki.⁵

A falsíkból kiemelkedő féloszlopfej három oldalán együtt jelennek meg az összefüggő növényi ornamentális díszítősorok és az állatalakos ábrázolások (6. kép). A széles fogrovatos párkány alatt vízszintes felső tagozathoz hajló, háromágú, vájatolt, alul visszahajló, furatos végű, stilizált akantuszleveleket idéző, plasztikus növényi motívumsor húzódik körbe, alattuk keskeny szegéllyel. Lejjebb a kőből erőteljesen kiemelkedő, a sarkok irányából a szemlélő felé forduló, sárkányszerű figurák töltik ki a rendelkezésre álló felületet. A közös

3 A felső rész teljes mag. a párkánnyal: 22 cm, amelyből a 4 cm vastag lemeztaghoz alulról csatlakozó fogrovatsor mag.: 4,5–5 cm. A kiálló fogak sz.: 6 cm, a köztük lévő síktávolságok azonban csupán 4–4,5 cm szélesek. A kb. 2 cm-rel mélyebb síkra faragott akantuszlevelek mag., az alattuk húzódó, keskeny szegéllyel együtt: 13 cm. A kőelem közepén az itt kb. 78–79 cm széles felületből 20 cm-re hátrafelé kinyúló, egykor falba illeszkedő keskenyebb hátsó tömb sz.: 47 cm.

4 A kőelem faragott fő nézetét alkotó szélétől 38 cm-re, a keskenyebb

hátsíktól 32 cm-re, kissé a jobb oldal felé eltolt, 9×6 cm nagyságú, kb. 10 cm mély, szabályos, lefelé szélesedő lyuk található. A mélyedés alján 12 cm-es hosszúság mérhető, emiatt talán nem csupán csaplyuk volt, eredetileg kőfogó olló használatához nyújthatott segítséget. Utóbbi lehetőség felvetését Szentesi Editnek köszönöm.

5 Az alsó sík félkörívének átmérője: kb. 72–74 cm, az egykori féloszlop csatlakozását jelző, bekarcolt, belső félkörív átmérője: kb. 67–69 cm. A kőelem egykor falba kötött, keskenyebb hátsó síkja lefelé szélesedik.

2–3. Összefonódott nyakú sárkányokkal díszített töredékes féloszlopfej (SZIKM, Itsz. 10181. ny. sz. XIX/36)
a jobb oldali sarok felől és hátoldal
Fotó © Mudrák Attila, 2023

4–5. Összefonódott nyakú sárkányokkal díszített töredékes féloszlopfej (SZIKM, Itsz. 10181. ny. sz. XIX/36)
Fotó © Mudrák Attila, 2023 felső és alsó nézet

6–7. Töredékes féloszlopfej (SZIKM, Itsz. 10181. ny. sz. XIX/36) előlnézete a sarkokon összefonódott nyakú sárkányok szárnyakkal ábrázolt testével és hiányzó hátsó lábával, valamint a szörnyállat kinagyított részlete
Fotó © Mudrák Attila, 2023

8–9. Összefonódott nyakú sárkányokkal díszített töredékes féloszlopfeő (SZIKM, ltsz. 10181. ny. sz. XIX/36) jobb és bal oldali nézete
Fotó © Mudrák Attila, 2023

fejben végződő, összefonódó nyakú, két oldalra elnyúló szárnyas lények horizontális hangsúlyt adnak az ábrázolásnak. A bal oldalon látható figura sérült, feje hiányzik. Épebb állapotban megmaradt jobb oldali társának – hangsúlyos szemekkel, orrban folytatódó, középen behajló homlokvonalakkal és keskeny szájjal ábrázolt – gömb alakú, kicsiny feje pikkelyes felületű, kígyószerű, hosszú nyakakból nő ki (7. kép). Pikkelyes alsótestéből hosszan hátrahúzódó, hármastagolású szárny nő ki. Kétségtől ugyanaz ismétlődik a másik sarkon is. A fejezet előlénétén az egyfejű, de kéttestű állatok pikkelyes bőréből kiemelkedő, ívesen felfelé hajló, középen összeérő szárnyai érintkeznek egymással. A legbelső, rövid szárnyakon tollcsomók láthatók, kiálló középrekhez két oldalról csatlakozó rovátkákkal. A hosszabb szárnyak egymás feletti sorokba rendezett tollakból állnak. A végein legömbölyödő, hosszú, keskeny tollakat kiemelkedő gerincekhez, illetve vájatokhoz simuló apró rovátkákból formálták meg. A szörnyalakoknak a kőelem oldalsó felületeire eső testformái éppúgy karmokban végződő, két-két, rövid madárlábra támaszkodnak, mint ahogyan középen megjelenített párjaiké is.

A leginkább talán tollas sárkánygyíknak nevezhető szörnyfigurák közül a fejezet jobb oldalán lévő hátul-

ról befejezetlennek tűnik (8. kép). Mintha eredetileg a figurának hátsó lábát is akartak volna faragni, de lehetséges, hogy csupán szárnya végét hajlították kissé lefelé, igazodva az ábrázolás lezárásához. A felső szakaszán végig törött bal oldal alsó része szerencsére épebb (9. kép). A szemközti megfigyelhető bizonytalanság nem mutatkozik, itt a kőfaragó – igazodva a tervezett falba építéshez – a két madárszerű lábbal együtt a szárnyvégeket is szabályos záródással faragta meg.⁶

Pillérfőtöredékek

1. Két szomszédos oldalán díszített, nagy méretű, hasáb alakú kőfaragvány, akantuszlevél-háló mellett, a sarkon megjelenő szárnyas griffekkel⁷

A kőelem díszítését elsősorban a két faragott oldal által közrefogott sarokra komponált, hatalmas állatalakok határozzák meg, ornamentális térkitöltő jelleget tulajdonítva a hátuk mögött megjelenő akantuszhalónak (10. kép). Jobbra, a merőleges, üres felületen, közvetlenül

6 A fejezet előlénétéről a zárólemezt 28 cm szélességben, a bal felső sarkot függőlegesen 46 cm, vízszintesen 14–17 cm szélességben utólag levették. A faragvány bal oldalának teljes felső része hiányzik, beleértve a stilizált akantuszmintázatot is. Előlnézet felőli szélén, ugyaninnen 25 cm-ig lefelé sérült a kő. A faragott felület megrongálása a fejen túl itt az összehurkolódó nyakat és a hátsó lábát, valamint a szárnyak mögötti síkot is érintette. A kő sarka alul szintén törött. Az épebb állapotú jobb oldalon a szomszédos előlénét felé

a fogorvatból mindössze egy 15–17 cm-es szakasz maradt épen, a többit az itteni akantuszszor végződésének felső záradékával együtt levették. Mögötte, már a falbekötésre szolgáló, keskenyebb hátsó rész záradéka alatt egy 7×7 cm-es, nagyjából kör alakú, feltehetően másodlagos lyuk mutatkozik.

7 SZM–MNG, ltsz. 55.1596. *Solum regni* 2024. 58: kat. VI–9 (MENTÉNYI Klára). Méretek=mag.: 98–99 cm, sz. alul: 54–56 cm, sz. felül: 52–54 cm, mé.: 53–54 cm. Alsó szegély (nyakpálca) mag.: 4,5 cm. Anyag:

10. Akantuszdíszes pillérfő (SZM–MNG, Itsz. 55.1596) töredékes sarokdarabja két egymás felé ágaskodó, szárnyas griff alakjával
Fotó © Áment Gellért, 2023

11. Akantuszdíszes, túlsó sarkán griffeket ábrázoló pillérfőelem (SZM–MNG, Itsz. 55.1596) jobb oldali síkja levésett faragás maradványaival
Fotó © Áment Gellért, 2023

12. Akantuszdíszes pillérfőelem (SZM–MNG, Itsz. 55.1596) hátsó síkja utólagos meszelésnyomokkal
Fotó © Áment Gellért, 2023

a díszítés mellett faragásnyomok maradványai figyelhetők meg (11. kép), de a szóban forgó oldal hátrafelé folytatódó, szélesebb szakaszáról ez nem mondható el egyértelműen. Lehet, hogy utóbbin csupán a kő kissé egyenetlenebb megdolgozását látjuk. A lejjebb mutató nagyobb levésés a kő teljes alsó sarkát érintette. Az eredetileg kétségkívül megfaragott hosszanti sáv felső szakaszán függőlegesen elrendezett apró vésőnyomok talán a szomszédos akantuszlevelek erre az oldalra is átnyúló folytatásáról árulkodnak.⁸ Jobb felső sarkánál mintegy 20–22 cm magas, szabályos keskeny bevésés mutatkozik. A kőelem hátsó, simább oldala egykor akár illesztősík is lehetett, elképzelhető azonban, hogy csupán a rajta látható, utólagos festésrétegek miatt tűnik így (12. kép). A kisebb nyomokban mindkét

faragás nélküli síkon megfigyelhető halványoszürkés színezés felett, a szóban forgó szélesebb sík alsó szakaszán fehér meszelés-maradványok találhatók.

Felülről vizsgálva két sarka törött, a másik kettő csorbult, egykori záradéka hiányzik (13. kép). Hozzávetőlegesen a felső sík közepén egy téglalap alakú, tőle átlós irányban jobbra és balra a sarkok felé pedig két kisebb négyzet formájú, szabályos mélyedés mutatkozik. Az alsó sík erőteljesen sérült a díszített jobb oldal és a rá merőleges felület alsó sarkán, de egykori végződése az állatalakkal kiemelt sarok alatt is megvésettnek mutatkozik (14. kép).⁹

A faragvány hosszanti oldalainak alsó lezárását nagyrészt már nem látható, de a meglévő csekély nyomok alapján mégis érzékelhető faragást hordozó, keskeny

kemény szürkés színű mészkő. Lelőhely: a prépostsági templomtól délkeletre épülő új ház alapozási árkából (ma Várkörút 19.), Szász Ferenc építész és Pauer János kanonok felfedezése, 1862. május 13. HENSZLMANN 1864. 136–138. rajzzal; CZOBOR 1900. 21, 24; MAROSI 1930. 401, 406; GEREVICH 1938. 148; DERCSÉNYI 1943a. 4, 88–89; TÓTH S. 1994. 102–103: I–45 (képekkel); BICZÓ 2002. 166; TÓTH S. 2010. 67–72, 126–127; MENTÉNYI 2011. 62: Abb. 40, 71–72, 78, 85: Abb. 61–62, 92–93; MENTÉNYI 2017. 53.

8 A kősről lefaragott, mégis egyértelműen követhető egykori motívumsorok alul-felül nagyjából a felület felét foglalják el, középen keskenyebbek, mindössze kb. 10 cm szélesek, majd a levésett sarok

határát jelző, enyhén visszahajló körvonal lent újból kiszélesedik. A kő jobb oldali sarkát mindkét oldalról erőteljesen, 37 cm magasan kifaragták.

9 A közepén lévő nagyobb mélyedés a bal oldali faragott síktól 32, a szemközti illesztősíktól pedig 22 cm-re helyezkedik el. A díszített bal oldal oldaltól való távolsága 13,5 cm, a talán csupán félig megfaragott túlóldal felől pedig 22,2 cm. A bal oldal és a vele szomszédos hátsók közös sarka felé mutató négyzet alakú, 5×5 cm nagyságú mélyedés 3,5–4 cm mély. Az átlósan vele szemközti sarok irányában elhelyezkedő másik mélyedés (szabályos külső széleinek távolsága a faragott oldaltól 11,5 cm, a félig faragott oldaltól pedig 16,5 cm)

13. Akantuszdíszes pillérfelem (SZM–MNG, Itsz. 55.1596) felső síkja kőfogó olló, továbbá csapolás számára készített lyukakkal
Fotó © Áment Gellért, 2023

14. Akantuszdíszes pillérfelem (SZM–MNG, Itsz. 55.1596) alsó síkja a szárnyas griffek alól levésett tagozat helyével
Fotó © Áment Gellért, 2023

15. Akantuszdíszes pillérfelem (SZM–MNG, Itsz. 55.1596) bal oldali síkja kiterjesztett szárnyú griff alakjával
Fotó © Áment Gellért, 2023

16. Akantuszdíszes pillérfelem (SZM–MNG, Itsz. 55.1596) jobb oldali, alul-felül letört sarkú, egykor merőlegesen folytatódó, faragott síkja kiterjesztett szárnyú griff alakjával
Fotó © Áment Gellért, 2023

szegéllyel oldották meg. A lent egykor bizonyára végigfutó szegélyt az állatpár által kiemelt sarok alsó részével együtt utólag verték le, jobbról mégis mintha megfogható lenne egykori kifelé fordulásának csekély nyoma (10. kép).

A közel szabályos téglatest formájú kötömb két szomszédos oldalát, a felületek jelentős részét elfoglaló állatalakok mögött, sűrű akantuszdísz borítja (15. kép). A kő síkján elterülő levélsorok, igazodni igyekezve a testek formájához, a domináns figurák háttérül szolgálhatnak. Az egyes motívumok baluszterszerű¹⁰ középpérrel rendelkeznek, amelyből kétoldalt felfelé nyúló, végeiken sokszor kerek mélyedéssel (furattal) díszített, sűrűn egymás mellé faragott, keskeny pálcaszerű levelek nőnek ki. A középpér fölött, ahol erre a felületen hely adódott, főként a bal oldali állat mögött, a levelek egykor a síkból előreugró, emiatt utólag levert, ívesen meghajlított levélvégekbe rendeződtek.¹¹

A mindkét szárnyát a feje fölé emelő, támadó állásban megjelenített, szinte a faragvány teljes magasságát elfoglaló két griff teste erősen töredékes, leginkább csupán mozdulataik megragadhatók. Egymásnak fordulva, alul szinte érintkezve, enyhén hátrafelé dőlve, egyik lábukon állnak (10. kép). Lábfejeik, ha voltak egyáltalán, nem kivehetők, úgy tűnik, mintha magából a növényi ornamentikából emelkednének ki. Kitárt belső szárnyuk alatt, összeérő mellső lábukkal talán közösen tartottak valamit, de a sarok felső szakasza annyira sérült, hogy ennek alakja már nem felismerhető. Oldalt fordított fejüket kitátott szájjal, esetleg csőrrel felfelé emelik. A bal oldali állat fejformája mintha jobban megmaradt volna. Mindkét figura hegyes fülei érintkeznek hangsúlyos külső szárnyaik dekoratív, csigavonalban visszahajlított, kicsiny kör alakú végződéseivel. Testük sima, tarkójukat és hátukat sörény borítja. A jobb oldali griffnél (16. kép) jól kivehetők a sűrűn egymás mellé helyezett, keskeny párhuzamos pamacsok kissé visszahajló végei a csupasz nyaknál. A szőrzet részletmegoldása kísértetiesen hasonlít az egymástól jóval távolabb álló

tollak megfaragásához a szárnyaknál. A síkból ívesen kidomborodó, keskeny (1–1,5–2 cm széles), a tarkó vagy a szárnyak szélességéhez igazodó hosszúságban kidolgozott és nekik megfelelően meghajlított szőrpamacs-, illetve szárnytollasávok kiemelkedő középpérrel rendelkeznek, amelytől a domború kis felület két oldalán végig ellentétes irányú, ferde rovátkák futnak lefelé a sávok közötti mélyedésekig. Ettől mintha eltérő lenne a még érzékelhető, inkább szőrpamacsokhoz, mint pikkelyekhez hasonlító felületkezelés maradványa a jobb oldali griff lábán. Mindkét állatnak bojtos végű farka van, mégpedig olyan hosszú, hogy keresztbe fordul a lábuk előtt, ahogyan ezt szintén a saroktól jobbra lévő állat esetében lehet megfigyelni annak ellenére, hogy magát a bojtot itt már levésték.

Mint már említettük, a nyomok arra utalnak, hogy a köelem két szomszédos díszített oldala mellett egy harmadikon is folytatódott az ábrázolás, legalábbis egy szakaszon.¹² Ezt nem csupán az itteni, levert felső sarok alatt átforduló, egyértelműen azonosítható akantuszelevél indításai igazolják, de azoknak az egykori motívumoknak a lefaragást követően is megmaradt, mélyebbre hatoló, sűrűn elhelyezkedő kis vésőnyomai is, amelyek nem a levéséhez, hanem még a kidolgozáshoz tartozhatnak. Belőlük leginkább arra következtethetünk, hogy a faragványt ezen a helyen szintén akantuszelevél-háló borította.

2. *Két szomszédos oldalán díszített, nagy méretű, hasáb alakú, párkány jellegű, rozettás frízzel záródó kőfaragvány, akantuszelevél-háló előtt, a sarkon megjelenő szörnyalakokkal*¹³

A faragvány teljes magasságban fennmaradt két szomszédos oldalának egykor gazdagon díszített felülete, különösen a saroktól jobbra, erősen kopott. Utóbbival átellenes hátsó oldala egykor talán illesztőfelület lehetett, kissé töredékes alsó sarkokkal (17. kép). A ne-

rövidebb végén ugyancsak 5 cm-es mélyedésből a teljes faragású bal oldalra merőleges sík törött szakasza felé mintha V alakú, egykori vaspánt nyoma lenne észlelhető, bár ez bizonytalan. Amikor a kőfaragványt eredeti helyéről kibontották, ezt a sarkot, talán éppen a rögzítés miatt, erőteljesen kellett letörniük. A hosszúkás középső mélyedés (a kő síkján 9×6 cm) feltehetően nem csaplyuk volt, hanem fogóolló számára készült, ugyanis két rövidebb vége ferdén befelé fut. A 12 cm mély szabályos lyuk alján 12×6 cm-t lehet mérni. Az állatalakokkal díszített sarok alsó szakaszán az utólagos levés mag.: 37×17/18 cm, mé.: 6 cm. A tőle jobbra eső másik faragott sík sarkának levése mag.: 36,5×21/25 cm, mé.: 7 cm.

10 A „baluszterszerű” kifejezést Tóth Sándortól vettem át. Tóth S. 1994. 102; Tóth S. 2010. 127.

11 Ennek ma a bal oldalon, az akantuszdíszes háttér középső kis, levésett részletének felső végén láthatók egyértelmű nyomai. Említette: Tóth S. 2010. 127.

12 A vésett oldal egykori faragásnyomai felül 18–20 cm, alul, a levésett sarok fölött 12 cm szélességben mutatkoznak.

13 SZIKM, leltározatlan, nyilvántartási szám nélkül. 1967–2023 között a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításán szerepelt. *Solium regni* 2024. 56. kat. VI-3 (MENTÉNYI Klára). Méretek = mag.: 100–101 cm, sz. alul: 58–59 cm, sz. felül: 64,5–65,5 cm, mé.: 52,5–54 cm. Alsó szegély (nyakpálca) mag.: 6 cm. Anyag: kemény, fehér mészkő. Lelőhely: a Gaja-patakra települt egykori Kallómalomból, a mai Palotaváros területéről. DERCSÉNYI 1943a. 76–78, 88, 112: kat. 8, 131: 36. kép; DERCSÉNYI 1943b. 273, 275: 18. kép; Tóth S. 2010. 67–72, 68: 142–143. kép.

17. Párkány jellegű frízzel záródó töredékes pillérfő sarokdarabja (SZIKM, Itsz. és ny. sz. nélkül, MNM) akantuszlevél-háló előtt, a sarkon megjelenő, pikkelyes testű szörnyalakokkal
Fotó © Mentényi Klára, 2023

18. Párkány jellegű frízzel záródó akantuszdíszes, szörnyalakokat ábrázoló pillérfőelem (SZIKM, Itsz. és ny. sz. nélkül, MNM) jobb oldali síkja, a rá merőleges oldalon az eredeti felületet eltakaró, utólagos vakolatjavításokkal
Fotó © Mentényi Klára, 2023

19. Párkány jellegű frízzel záródó akantuszdíszes, szörnyalakokat ábrázoló pillérfőelem (SZIKM, Itsz. és ny. sz. nélkül, MNM) felső síkja, eredetileg köfőgő olló számára készített lyukkal
Fotó © Mentényi Klára, 2023

gyedik síkon több utólagos, különböző korú beavatkozás figyelhető meg (18. kép). Ez az oldalsó felület világosabb színével eltér a megviselt állapotban lévő, szürkés anyagú mészkőtől.¹⁴ A díszített alsó sarokra is átforduló szakaszon, mintegy 26 cm magasságban a hiányzó részt fehér szemcsés vakolattal pótolták. Jobban megfigyelve megállapítható, hogy ez a vakolat, néhol egészen vékony réteggé keskenyedve, végig lefedi a kőoldal teljes eredeti felületét, ezáltal lehetetlenné téve vizsgálatát.¹⁵ Már az egyik 20. századi kiállítás idején rákent szürke cementgúz a sarkon kívül más pontokon is feltűnik. Hasonlóképpen megtévesztők a kő felületén felfedezhető, installációról származó, világosabb vörös festésnyomok.

A kőelem szabályosan kialakított felső síkja (19. kép) a jobb oldali díszített felület irányában ferdén törött, sérült, de kisebb mértékben csorbult a vele átellenes oldal sarka is. Némiképp eltolódva a balra eső, díszített oldalak irányába, középen egy téglalap alakú csaplyuk található.¹⁶ A faragvány alsó síkja (20. kép) a hátsó oldal felőli csorbult sarkot és a szegélyeket leszámítva első pillantásra épek mondható, felszínén egykorúnak látszó fogasvéső, valamint utólagos meszelés nyomaival. Jobban szemügyre véve azonban megfigyelhető, hogy a szörnyálatokkal megfaragott sarok alól hiányzó kisebb felületet megrongálták, egykori szegélyét levésték.

A faragott oldalak felső peremén hangsúlyos, háromrészes párkány húzódik végig. Legfelső keskeny

14 A faragvány felületi kopásai – főleg a díszített saroktól jobbra eső oldalon – különösen feltűnőek. Lehetséges, hogy hosszabb ideig víz érte a Gaja-patakon működő kallómalomban.

15 Ezen a 60,5 cm széles, bal felső és jobb alsó sarkán csorbult, jobb oldalon kismértékben rongált felületen helyenként több rétegű tört-fehér, fehér színű meszelésnyomok figyelhetők meg. Feltételezhető továbbá, hogy egy időben – mintegy kváderként – úgy falazták be valamely épület falába, hogy a szóban forgó sík bal oldalán hossz-szában egy mintegy 35–38 cm széles szakasz látható maradt. Erre utalhat egy csaknem szabályos függőleges vonal, amelytől balra az

említett utólagos, újkori vakolatot – egyes pontokon több rétegben is megfigyelhető – fehér meszelés borítja.

16 A felső sík jobb oldali sarka törött. Felületén, középtájon 9,5×6 cm nagyságú, kb. 10–11 cm mély, szabályos téglalap formájú mélyedés található. Az állatpárral díszített saroktól balra eső oldal felső szegélyétől 20, a jobbra lévőől 24 cm-re található. Távoltsága a jobbra eső illesztőstíktól 25 cm, a hátoldaltól pedig 29,5 cm. Ez a mélyedés, hasonlóképpen az 1. számú faragvány fedlapján lévőhöz, eredetileg talán szintén köfőgő olló számára készülhetett, ugyanis rövidebb oldalai mentén aljának hosszúsága a külsőnél jelentősebb, kb. 12–13 cm.

20. Párkány jellegű frízzel záródó akantuszdíszes, szörnyalakokat ábrázoló pillérfőelem (SZIKM, ltsz. és ny. sz. nélkül, MNM) alsó síkja
Fotó © Mentényi Klára, 2023

21. Párkány jellegű frízzel záródó akantuszdíszes pillérfőelem (SZIKM, ltsz. és ny. sz. nélkül, MNM) bal oldali síkja, a sarok felé pikkelyes testű szörnyalakkal
Fotó © Mentényi Klára, 2023

22. Párkány jellegű frízzel záródó akantuszdíszes pillérfőelem (SZIKM, ltsz. és ny. sz. nélkül, MNM) sarka két egymás felé forduló, összekapaszkodó, pikkelyes testű szörnyalakkal
Fotó © Mentényi Klára, 2023

tagozata ugyan törött, de alsó lezárásával együtt nagyobb felületeken fennmaradt a szélesebb középső mezőt alkotó fríz (21. kép). A párkányt kísérő fogrovat egy keskeny lemeztaghoz kapcsolódik, amely egyben a fríz alsó, vízszintes záradéka. Az egyes fogak rézsús alsó síkja hátra felfelé, míg a közöttük lévő, csaknem azonos szélességű mezőknél maga a lemeztag fut előre, lefelé a kő alapsíkjáig, némiképp sakktábladísz-jelleget kölcsönözve a megoldásnak.¹⁷ A frízben látható motívumok egymáshoz igen hasonló, kizárólag stilizált növényi elemekből álló, ismétlődő mintázatot alkotnak. A kör alakú, plasztikus rozettákat épp olyan, szorosan egymás mellé illesztett, domború ívesre hajlított, üregesként ható kis levélformákból alakították ki, mint a közéjük helyezett, egyben alájuk-föléjük hajló, homorú ívekbe szorított, középen kettős szalaggal átkötött, leginkább búzakévékre emlékeztető, dekoratív térkitöltő formaként megjelenő levélcsomókat. Nem tudni, hogy a párkány a frízzel együtt folytatódott-e végig a kő felső részén, vagy a sarkon esetleg valami

más volt.¹⁸ Annyi biztos, hogy a bal oldali állat feje fölött látható, nehezen értelmezhető, ívesen meghajlított motívumsor felső szakasza rányúl az alsó fogrovatra, részben eltakarva azt. Ennek ellenére a fríz vonalában a meglévő két rozettát követő „búzakéve” után a levésett felület külső pereme egy újabb köralakzatot sejtet, aminek alapján nem zárhatjuk ki, hogy az egykori párkány végigfutott a díszített oldalakon. A saroktól jobbra eső, jóval lepusztultabb párkányszakasz nem mond ellent ennek a feltételezésnek (18. kép).

A párkány alatti nagyobb szakaszokat az említett két szomszédos oldalon gazdag, növényi eredetű díszítés borítja, a hozzájuk tartozó sarkon letört és kopott felületű állatpárral (22. kép). A felemelt fejű egymás felé forduló, szájukkal összeérő, talán egymásba is harapó lények, leginkább sárkányok, testükkel és mellső lábakkal szorosan összekapaszkodnak. Mindkét állat feje fölött furcsa, ívesen meghajlított három pálcát, távolabbról kakastaréjnak tűnő motívum mutatkozik,

¹⁷ A teljes párkány mag.: 29,5–30 cm. A bal oldali párkányszakasz keskeny, egykor kissé előreugró felső lemeztagjának (mag.: 4,2–4,5 cm) ugyan sérült, de a bal szélén váltakozó, ki-be ugró maradványaiból arra lehet következtetni, hogy a kőfaragvány díszített oldalai a fríz alattiaknál ugyan szélesebb (6–8 cm), de talán hasonló fogrovatokkal záródhattak. A fríz alatt megjelenő, sakktábladísz-jellegű mintázatban a fogrovatok (a lemeztag vastagságával együtt méretük:

3,5×3,5 cm) és a közöttük lévő rézsús kis szakaszok egy keskeny, vízszintes lemeztaghoz (mag.: 1,5 cm) kapcsolódnak.

¹⁸ A faragott fríz mag.: 21–22 cm. Az egyes rozetták mérete: 17,5–18 cm. A belső kör alakú, domború mezők átmérője: 3 cm. A közöttük lévő levélcsomókat – a rozetták középvonalában – átkötő kettős levélzalagok sz.: 6,5–7 cm. Ez egyben a rozetták közötti távolság is. A bal oldali felületen mérve a fríz sarkából letört felület sz. alul: 17 cm, felül: 27 cm.

amely azonban, ha jobban megnézzük, legalábbis a bal oldali, épebb állapotú lény esetében oldalra, illetve lefelé hajló kis szakaszokkal a fej és a nyak mögött, lejjebb is folytatódik. Előtte mintha hegyes kis füleket (szarvakat?) lehetne felismerni. Széles talppal, talán uszonnyal vagy karommal ábrázolt, rövid mellső, pikkelyes lábait térdben behajlítva egy közeli akantuszlevélre támasztja. Ugyanígy tesz a jobb oldali, sérültebb figura is. Mindkét szörnyalak (sárkánygyík) fölcsapódó, pikkelyes halfarkán áll. A bal oldali állat alsó részletei jobban megmaradtak, de a halfarok háromágú végződésének körvonalai a jobbra eső figuránál figyelhetők meg. Hasuk alatt a sarkon, ahogyan az 1. számú faragványon is, egy kis szakaszon láthatóvá válik a kötömbéles, belső sarka.

Az állatalakok háta mögötti nagyobb kőfelületet mindkét oldalon hálós szerkesztésű, átlós irányú, domború hátú csomókat alkotó akantuszlevél sorok borítják (18, 21. kép). Részletmegoldásaik főként a kevésbé kopott, épebb állapotban fennmaradt, bal oldali motívumok megfigyelése nyomán írhatók le. A síkból erőteljesen kidomborodó csomókat a háttérből kiemelkedő, önálló, hegyes végű kis akantuszlevelek csoportjai alkotják, amelyek két oldalról nyúlnak fel az ívben meghajlított, felső középpérhez A végeikkel érintkező, középen kiszélesedő, hosszúkás levélcsomókat úgy rendezték el a nagyobb kőfelületen, hogy a keskenyebb szakaszok mindkét oldalára szélesebb csomók kerüljenek. Az egyes sorok hátsó közeit kisebb levélként töltik ki. Igazodva a kőhasáb alsó, vízszintes lezárásához, a szegély fölé két, az átlós sorokba nem, vagy alig illeszkedő, egymás melletti akantuszlevél-csomó került. A faragott felületeket alul farkasfogmintázattal, kidomborodó pálcátagnál álló szegély zárja le. Ez a szegély a bal oldalon a saroktól 17 cm-re megszakad, és a szörnyalakok halfarka alatt négy- vagy ötágú, hegyes levelekben, esetleg karmokban végződő, levésett felületű, nehezen értelmezhető motívum jelenik meg.¹⁹

3. Ép oldalán akantuszlevél-hálóval díszített, hasáb alakú, nagy méretű kőfaragvány, sarkán szárnyas lény (ragadozó madár?) töredékével²⁰

A sérült kőfaragvány (23. kép) bal oldalának díszítményét utólag teljes mértékben levették, és felső síkját is megrongálták, elpusztítva a kőelem egyik felső sarkát (24. kép). A faragott oldal mellett jobbra ép, üres középkori felületek találhatók, s ugyan a saroknál szintén töredékes, de eredeti állapotát őrzi az alsó sík is. Felületükön az értelmezést segítő, vékony rétegű, másodlagos meszeléseken vagy helyenként magán a kő felületén utólagos vakolatmaradványok találhatók. A vésett síkokon is megfigyelhető vörös színű festésnyomok a legutolsó kiállítás installációjáról származnak.²¹

A szélesebb üres sík felületét szabályosan megdolgozták ugyan, de eredetileg is kissé durvábbra hagyták (25. kép). Apró vésőnyomok nem fedezhetők fel rajta. Jobb oldali szakaszán több kisebb-nagyobb bekarcolás vehető észre. Eltér tőlük egy mélyebben a kőbe vésett, jobbra néző, végükön összeérő két ferde befaragásból álló nyílforma, amellyel kapcsolatban felmerülhet, hogy kőfaragójelnek véljük.²² A nehezebben észrevehető, felületi bekarcolás a nyílforma alatt látható, aránytalanul széles keresztalakzattal együtt arra utal, hogy ez a rész egy későbbi korban szabadon lehetett. Még jobban megnézve, a kő sík bal szélétől 19–20 cm szélességben²³ mutatkozik olyan függőleges vonal, amelytől jobbra a felületen világos színű, törtfehér meszelés húzódik. Ezek alapján feltételezhető, hogy az újkor valamely időszakában, másodlagos helyzetben a faragványt úgy helyezték el a falban, hogy hosszanti irányban felülete egy több mint 30 cm-es szakaszon látható maradt. Eltér tőle a faragás nélküli, keskenyebb oldal (26. kép). Vele érintkező, rá merőleges szélén például a kő síkjánál csupán néhány mm-rel mélyebbre húzott, keskeny (2 cm) függőleges sáv figyelhető meg, amely átfordul a kő alsó szélére, majd végigfut a bal oldali díszítmény-

19 Az alsó pálcátagnak (nyakpálca) mag.: 6–6,5 cm. A farkasfog jellegű díszítés egymással váltakozó irányú, a pálcátagnak megfelelően domborodó, egymáshoz illesztett háromszögekből áll. Alattuk még egy keskeny, vízszintes, a pálcátagnak hátsó síkján végigfutó alsó szegély húzódik, mag.: 1,5 cm.

20 SZIKM, leltározatlan. Nyilvántartási szám: XIX/1. *Solium regni* 2024. 56: kat. VI-4 (MENTÉNYI Klára). Méretek = mag.: 94–95 cm, sz.: 54–55 cm, mé.: a kiugró faragott síkkal együtt: 44,5–45 cm, nélküle: 36–38 cm. Alsó szegély (nyakpálca) mag.: 4,5–5 cm, kiugrása a síkból felül: 1,5–2 cm, a sarok alatti hengertag átm.: 23 cm. Anyag: kemény fehér mészkő. Leőhely: A püspöki palota kertjéből. GERECZE 1897. 120: 129. kép, 122; MAROSI 1925. II.; MAROSI 1930. 399; GEREVICH 1938. 136; DERCSÉNYI 1943a. 76–77, 111: kat. 7, 130: 35. kép. DERCSÉNYI 1943b.

270–271, 273: 16. kép; TÓTH S. 2010. 67–70: 146. kép; MENTÉNYI 2011. 63: 41. kép, 72, 127.

21 A székesfehérvári Szűz Mária-prépostság kőfaragványait bemutató ideiglenes kiállítás 2000-ben volt látható a Csók István Galériában. BARTOS-MENTÉNYI 2001. 43–45.

22 Ez a 12,5 cm magas, 8,5 cm széles nyílforma bevésés az illesztőfelület jobb alsó sarkánál helyezkedik el, a kő alsó síkjától felfelé 30,5, a szóban forgó oldal jobb szélétől pedig 9 cm-re.

23 Az említett 20 cm széles bal oldali sávban, a kő aljától mintegy 30 cm magasságig mutatkozó meszelésnyomok miatt lehetséges, hogy az újkorban legutóbb talán kvaderkőként felhasznált faragvány szabályos illesztősíkja alul teljes szélességében valamely látható felületen volt.

23–25. Akantuszdíszes pillérfőelem (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/1), egykor megfaragott sarkán szárnyas lény maradványával; a faragvány levésett bal oldala, valamint hátoldala
Fotó © Mudrák Attila, 2023

hez tartozó, kiugró szegélyen is. Egészen apró, finom, ferde irányú vésőnyomok jellemzik. Éppúgy a faragvány eredeti, középkori kikészítéséhez tartozik, mint a szóban forgó oldal teljes felülete, amelyet egy valamivel nagyobb fogasvésővel dolgoztak meg úgy, hogy egy másik kőelem csatlakozhasson hozzá.

A felső síkot durván levésték, egykori záradéka teljesen hiányzik (27. kép). A faragott sarokhoz közelebb eső oldalán minden bizonnyal kőfogó olló számára készített, szabályos téglalap alakú mélyedés mutatkozik, amely a kőfelület levése után is látható maradt.²⁴ Az alsó sík (28. kép) szélesebb, faragás nélküli felület felé eső szélét pontosan úgy képezték ki, ahogyan a keskenyebb üres oldal esetében, vagyis itt szintén egy körülbelül 2 cm széles, apró és finom rovátkolásokkal egyenletessé tett kis sávot látunk, amely azonban derékszögben

nem folytatódik. A faragvány fő nézetének plasztikus akantuszleveleit lefelé keskeny, függőleges, „hurkás” elemekből álló sormintává alakítva fordították rá a faragvány kidomborodó, dekoratív alsó szegélyére. Az igazi érdekességet azonban a saroknál látjuk. Az egykor teljesen megfaragott, két díszített oldal által határolt szakasz alatt egy háromnegyed körívforma jelenik meg, amelynek mindkét vége megmaradt. Az állatalak maradványa alatt jól látható az említett „hurkás” szegély által kísért körív szabályos, síkba mélyedő indítása, míg az elpusztított szomszédos felületről visszaforduló, egykor bizonyára hasonló másik vége éppenhogy csak megfogható.²⁵

A megfaragott oldal lezárása hiányzik (23. kép). A kő eredeti helyéről való kibontásakor az egykori felső sík alatti felületet is megrongálták a sarok díszítésének

24 A 11,5×3,5 cm kiterjedésű, kb. 1–1,5 cm-es szabályos mélyedés az 54–54,5×44,5–45/36–38 cm-es (a díszített oldalaknál szélesebb, a rövid illesztősíknál keskenyebb) roncsolt felső síkon, utóbbitól 26,5; a bal oldali, egykor díszített, de levésett felülettől 17,5 cm-re, a durvábban hagyott hátoldaltól 27 cm-re található. Nem lehetetlen, hogy egykor a záradék megszüntetésével együtt eltűnt csaplyukák is voltak rajta.

25 Az alsó sík az egyenes oldalaknál mérve, a szegély nélkül 54×38 cm.

A függőleges faragott szakasz alatt a „hurkás” szegély 2–2,5 cm-re, az íves saroknál 2,5–3 cm-re ugrott előre a faragvány alatt lévő egykori kőelemhez képest. Ettől a vonaltól a körív a faragott sík felől ferde bemetszéssel, 6 cm-rel lejjebb indul. Ez a pont a kő túloldali, szélesebb síkjától 32 cm-re, jobbra eső síkjától pedig 36 cm-re található. A levésett oldal felől a visszaforduló ív távolsága 21,5 cm-re van ennek a síknak a másik alsó sarkától. A körív átmérője 20–23 cm között lehetett.

26. Akantuszdíszes, bal oldalán levésett felületű pillérfőelem (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/1) jobb oldali illesztősíkja
Fotó © Mudrák Attila, 2023

27–28. Akantuszdíszes pillérfőelem (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/1) törött felső síkja és a faragvány egykor teljes magasságában előreugró sarka alatt fennmaradt, háromnegyed köríves tagozat maradványa. Fotó © Mudrák Attila, 2023

felső szakaszával együtt. Emiatt a sarok jobb oldalán fennmaradt állatfigura is töredékes, és aligha azonosítható. Csak annyi biztos, hogy egy hatalmas szárnyú madárféle szörnyről van szó. Alaposan kidolgozott nagy méretű szárnya kisebb tollcsomókból áll, amelyekben egy hangsúlyos középérhez kétoldalt apró, domború, ferde irányú rovátkák csatlakoznak. Alján hosszabban lecsüngő, íves végződésű, lépcsőzetes formába rendezett szárnyvégek mutatkoznak. A szárnytő alatt egy darabon követhető a levésés határa, amelyhez egy kis darabon a szárnyvég mellett, de nála mélyebben az egy-

kori test körvonalát sejtető, faragott tollak igazodnak. Talán a tollas lény sarok felé eső lábáról lehet szó, amelyet párjával együtt levéstek, de a sérült felületen megfigyelhető függőleges formák alapján mégis erre lehet gondolni. Folytatásukban fennmaradt két, egy irányba néző lábfej, amely négy egymás melletti ujj végén rövidebb, hegyes karmokban végződik. A jobb oldali lábfej kissé rálóg a faragvány középső élével megfaragott, mégis domború, „hurkás” hatást keltő alsó szegélyére. A meglévő csekély maradványról nem lehet eldönteni, hogy a túloldalról érkező, rézsúsen a szegély felső

lezárásához simuló, négy egymás melletti tagból álló levél- vagy ujjforma eredetileg a növényi díszes háttérhez, vagy valamely másik állat lábfejéhez tartozott-e. Eltérő kialakítása miatt inkább az előbbire lehet gyanakodni. Még kevésbé egyértelmű, mi történik a szárny feletti részen. A legfelső szakaszon feltételezhető ívesen végződő tollszerű formák ugyan tartozhatnak a feltételezett madár erőteljesen kitárt, enyhén jobbra hajló, másik szárnyához, de nagyon nehéz mit kezdeni azzal a 6×6 cm-es gömb formájú kis motívummal, amely az alsó szárny csúcsától 10 cm-rel feljebb, a gyanított másik szárny végződésétől pedig több mint 15 cm-rel lejjebb helyezkedik el. Felületének közepén keresztben valamely középer vagy pánt húzódik végig, amelyből kétoldalt ívesen tagolt, egykor talán domború kis sávok nőnek ki. Az inkább növényi formához tartozó, mégis valamiképpen emberi fej hatását keltő részlet végképp elbizonytalanítja a szemlélőt. Semmiképpen sem azonosítható a nagy méretű szárnyal ábrázolt lény fejével, amely a kitárt szárny esetén is nyilván lejjebb és befelé, a sarok irányában helyezkedett el. A megvésett másik oldal szemrevételezése során mindezt csupán azzal egészíthetjük ki, hogy néhány helyen, például a szárny folytatásában, valamint néhány cm-rel alatta a megfaragott sarok túloldalán is plasztikusan megformált részletek lehettek. Az egykor kiugró alsó sarokkal együtt a felette kidomborodó ábrázolást mintegy 18–20 cm magasságig, mélyen törték ki a kőből. Kétségtelen tehát, hogy ezen a darabon, a korábban leírt hasáb alakú, nagyobb köelemekhez hasonlóan eredetileg a sarkon itt is két, egymással szembe forduló szörnyalak, jelen esetben madárféle figura állhatott. Megállapítható az is, hogy – bizonyára a beépíthetőséget szem előtt tartva – a balra eső, elpusztított oldal további részeit, különösen a felső szakaszon csupán a faragott sík mögé eső felületig vésték vissza. Ebből is arra következtetünk, hogy a hiányzó díszítés valószínűleg megismételte a meglévő, lapos faragású akantuszdísz, amelynek éppen a kiemelkedő levélvégek adtak jellegzetes plaszticitást. Ezek a domború, függőleges szárhoz töveikkel vagy behajló, hegyes végeikkel csatlakozó, középső mélyedéssel megfaragott, függőleges sorokat alkotó levélformák helyenként egymástól eltolva, különböző magasságban

emelkednek ki a díszítmény síkjából. A szóban forgó kis motívumok közül többet is levéstek.²⁶ A meglévő kétfelé hajlított, közepén egy apró levélkét körülfogó, legbelső, hosszú levelekkel csaknem vízszintesnek ható, dekoratív alsó lezárást kaptak.

4. *Erősen sérült, akantuszlevél-hálóval borított, nagyobb méretű, hasáb alakú kőfaragvány, a sarokról levésett, feltételezhető állat- vagy szörnyalakpárral*²⁷

Díszítés csupán a kiugró saroktól jobbra eső hosszanti oldalán látható, azon a szakaszon, amely nem állt útjában a másodlagos beépítésnek (29. kép). A szomszédos faragott felület a síkból előugró sarkon egykor kétségkívül jelen lévő ábrázolással együtt sajnos elpusztult. Erőteljesen belebontottak a szélesebb hátsó síkba is, erről ma már nem állapítható meg semmi. A faragott oldalra merőleges, keskenyebb illesztőfelület nagy része megmaradt, egykori csatlakozását a hátsó síkhoz alul jelentősebb mértékben vésték le, mint felül (30. kép). A köelem jelenlegi felső síkja felől ez a lemetzés az illesztőfelülettel tompaszöget bezáró, szabályos ferde vonalat alkot.²⁸ Úgy tűnik, a darab eredeti mélységét – a másodlagos felhasználáskor – mindössze egyetlen, nagyjából középre eső, szabálytalan élben hagyták meg, ahonnan szintén ferdén metszették le a túloldali sarkot is. Ez jól megfigyelhető az egykor faragott oldal átalakított bal szélén is. Az, hogy a legalábbis innen nézve tervezettnek tűnő megoldás lejjebb nem folytatódik, sőt az alsó síkon ettől egészen eltérő, íves, utólagos kialakítás figyelhető meg, felveti a köelem többszöri újkori megmunkálásának lehetőségét is.

A hiányzó lezárású faragvány felső síkján (31. kép) csapolásnyom nem mutatkozik. Nem véletlenül, ugyanis az itt látható kőfelület – a hátoldal tudatos átalakításával feltehetően egy időben történő – gondos megdolgozása egy későbbi beavatkozás eredménye. A meglévő faragott hosszoldallal való csatlakozásnál az akantuszlevél-motívumok láthatóan befejezetlenek, roncsoltak, ahogyan az itt húzódó szegély is. A díszített oldal záradékhoz közeli szakaszán tovább folytatódhatott egy függőleges kis szárindítás, de a követ megrövidíthették: erre utal a

26 A levésett egykori levélvégek helyén mutatkozó kis törésfelületek mérete: kb. 4,5–6×8–11 cm.

27 SZIKM, ltsz. 66.60.1. Nyilvántartási szám: XIX/3. *Solium regni* 2024. 56: kat. VI-10 (MENTÉNYI Klára). Méretei = mag.: 74–76,5 cm, sz.: 49–50 cm., mé. felül: 37 cm, mé. alul: 35–36 cm. A levésett sarok alatt, az alsó síkon megfigyelhető hengertag átm.: 23 cm. Anyag: kemény, fehér mészkő. Leőhely: A Sörház tér 2. sz. épület Malom-csatornára

néző kerítéséből, 1967–1968; KRALOVÁNSZKY 1968. 182; TÓTH S. 2010. 67, 70; MENTÉNYI 2019. 18–19: 16. j.

28 A nem csupán töredékes, de átfaragott szélesebb sík sz.: 48 cm. A meglévő faragott oldaltól jobbra eső, eredeti illesztősíkon ferde irányú, kisebb fogasvéső nyomok fedezhetők fel. Magából a síkból, jobbról számítva alul 10 cm, a jelenlegi záródásnál 24 cm maradt meg.

29. Erősen sérült, akantuszdíszes pillérfőelem (SZIKM, ltsz. 66.60.1. ny.sz. XIX/3) a sarokról levésett, feltételezhető állat- vagy szörnyalakpárral
Fotó © Mudrák Attila, 2023

30. Erősen sérült, sarkán levésett állat- vagy szörnyalakpár maradványát őrző, akantuszdíszes pillérfőelem (SZIKM, ltsz. 66.60.1. ny. sz. XIX/3) jobb oldali, töredékes illesztősíkja
Fotó © Mudrák Attila, 2023

31–32. Erősen sérült, sarkán levésett állat- vagy szörnyalakpár maradványát őrző, akantuszdíszes pillérfőelem (SZIKM, ltsz. 66.60.1. ny. sz. XIX/3) átfaragott hátoldalú felső síkja és töredékes alsó síkja
Fotó © Mudrák Attila, 2023

sarokra faragott, feltételezett szörnyalakok furcsa felső lezárása is. Mindezekből egyértelműen következik, hogy a tárgyalt faragvány eredetileg magasabb volt.

Azt, hogy mennyi hiányzik a faragott kő eredeti mélységéből, egyrészt a részsűs szakaszokkal átfaragott hátsó oldal, másrészt a felsőhöz kicsit sem hasonlító, alsó sík (32. kép) képes megmutatni. Valójában csupán a meglévő faragott felület alatti szakasza ép, de ennek is hiányzik a jobb szélső sarka. Megfigyelhető, hogy az egykor kiugró alsó szegélyt teljesen levésték, nem csupán annak szélesebb, díszített oldala alól, de a sarokábrázolás alatt jelentkező körív mellől is. Hiánya miatt ma az egykor feltehetően ugyancsak állatpárt megjelenítő íves tömb ma néhány cm-rel kilóg az alapsíkból.²⁹ Egyébként ez az alsó síkon mutatkozó ív megtévesztő, mert felső indításától számítva mindössze 20 cm tartozik az eredeti kőfaragvány sarokkialakításához. Azt a szabályosnak tűnő formát, amit egy ennél nagyobb íves motívumnak

vélünk, a belőle lefelé, függőlegesen kiálló, majd innen látszólag egy még hangsúlyosabb ívben, valójában ferde részsűben jobbra folytatódó szakasszal együtt, már a kő utólagos átfaragásakor hozták létre. Eredetileg az alsó sík a díszített sarok kisebb háromnegyed köríve után, igazodva a kötőmb hasáb alakjához, mind a négy oldalon szabályos négyszöget alkotott. Másodlagos vagy harmadlagos habarcs-, vakolat- és meszelésnyomok mindegyik felületen, az utólagosan kiképzett oldalakon szintén megtalálhatók, de előfordulnak törött, vésett kőszikokon is. Egészen új azonban az a vörös színű festésmaradvány, amely a sérült sarkon figyelhető meg.

Megmaradt körvonalai alapján a faragott oldal (29. kép) sarkán álló egykori állatfigura/szörnyalak kiterjedése egyértelműen meghatározható, arra nézve azonban, hogy miképpen nézett ki, sajnos már alig utal valami. Az alsó részen, közvetlenül az akantuszlevél-mintázat melletti, enyhén behajlított, a hiányzó szegély fölött mintegy 28

29 A levésett alsó szegély mag.: 5,5–6 cm. A szegélysaroknál hiányzó sz.: 4 cm.

cm magas, de csak 4 cm széles alakzat talán egy vékony lábra utal, amelytől nem messze egy hasonló függőleges kiemelkedés akár ennek párja is lehet. A lábak végződése fölött kifelé ívelődő has alatt a szörzet (tollazat?) alig érzékelhető, apró nyomai is megfigyelhetők. A láb-szerű formától jobbra egy talán felfelé görbülő levésést követően mintha egy hátrafelé dőlő lény hátát, esetleg nyakának indítását látnánk, legfelül, a végződés alatt valami toll- vagy szörzetféle-kialakítással. Arra, hogy az állat teste kidomborodó lehetett, az egymás mellett kis tüskékkel faragott, visszahajló részlet is utal. Alsó körvonala enyhén lefelé, jobbra hajlik. Ha feltételezzük, hogy fejét a sarok irányába oldalt vagy akár lefelé tartotta is, mindenképpen magasabban kellett lennie. Valószínűleg már hiába keresnénk, hiszen a kötömb a korábban leírt daraboknál 20–25 cm-rel alacsonyabb, felső síkja nem eredeti. A meglévő lezárás felől nézve, közvetlenül a felső sík alatt talán a szóban forgó lény nyakának enyhén lefelé ívelődő, kis darabján mintha további néhány motívum utalna az egykori szörzetre vagy tollazatra.

Az akantuszhaló szerkesztése és látványa³⁰ hasonló a sarkán szárnyas lényt ábrázoló, imént leírt darabon látható mintázathoz, de a megformálás élettelibbnek, plasztikusabbnak tűnik, és részleteiben is eltérő. A növényi szárak felé emelkedő, élékel megfaragott levelek végződése változatosabbak, vannak közöttük rövidebb és hosszabb, elágazó, hegyes végükkel összeérő, valamint ívesen bezáruló formájúak. A kör alakú furatok leggyakrabban a kétágú levelek visszahajló, rövidebb ujjain található. Míg az előzőnél főként hegyes végű, középen kiemelkedő éllel rendelkező motívumok sorakoznak egymás mellett, itt inkább hajladozó, enyhén a térben is megmozgatott növényi elemek láthatók. Nagy különbséget jelent, hogy ebben a rendszerben a stilizált függőleges szárakon kívül önálló kis lábazatokkal és fejezetekkel megformált, középen kihasasodó baluszterekre emlékeztető oszlopok jelennek meg. Mögülük, egy kissé hátramélyülő síkból két irányba nyújtóznak felfelé, hogy a kissé előrébb álló szárak mentén elérjék azt a magasságot, ahol levélcsomókká összeállva emel-

kednek ki. Ez persze csak néhányuknak sikerül. A szárak általában az oszlopok között és a levésett levélvégek alatt helyezkednek el. A hálós szerkesztésű felületen ezek az egységek öt egymás feletti sorba rendeződnek, a legfelső sor feljebb még folytatódott.

Maguk a mintázatok, de egymástól való távolságuk sem egyforma, van köztük hosszú és egészen rövid szár, vagy oszlopmotívum is, amelyhez kisebb levelek illeszkednek.³¹ Ahol közvetlenül érintkeztek vele, egyedi módon simultak az egykori állatfigura körvonalaihoz. Sajnos egyetlen kiálló levélcsomó sem maradt meg, ezeknek ma már csupán levésett nyomait láthatjuk. Más szabálytalanságokból is arra lehet következtetni, hogy először a sarok szörnyalakjait faragták meg, majd az általuk szabadon hagyott felületet töltötték ki az akantuszlevél-hálóval.

5. Kisebb méretű, akantuszlevél-hálóval díszített kőfaragvány felső saroktöredéke³²

A függőleges helyzetű keskeny darab bal oldalán és alul végig törött, a motívumsorok ezekbe az irányokba egykor tovább folytatódtak (33. kép). Enyhén ívelt, megtevesztő oldalnézete csupán a gyaníthatóan többször is bekövetkezett, a hátoldalt ugyancsak erőteljesen érintő csonkítás eredménye. Elülső felületének felső szakaszáról a díszítés már hiányzik. Rá merőleges, felfelé az utólagos levésés miatt hátrafelé elkeskenyedő jobb oldala simára faragott, a felső sarok hátsó részénél szabályosan beforduló illesztősík. Ugyan a díszített oldal felől ez nem érzékelhető, a köelem eredeti felső síkjának egy kisebb szakasza szintén megmaradt. Végig törött hátsó felülete (34. kép) az illesztősík felőli szélén kissé csorbult. Erről az oldalról vizsgálva a faragványt, megfigyelhető, hogy a kopott felső síkot, talán a korábbi utólagos falba helyezéskor, a saroktól kezdődően mintegy 1,5 cm mélységben, vízszintesen levésték. A felület másik oldalának erőteljesebbnek tűnő lefaragása talán egy következő felhasználásról árulkodik, amikor

30 A szóban forgó és az előző faragványon látható akantuszdísz mes-
teri leírását, összehasonlításukat lásd Тóth S. 2010. 69–70.

31 A faragott dísz alsó szakaszán a kis oszlopok, baluszterek közötti
távolság 15,5 cm. Alul kis talplemezzel és gyűrűs tagolású lábazattal,
a záradéknál hasonlóképpen két tagozattal rendelkeznek. Vannak
közöttük alacsonyabbak is, a legmagasabb ép forma 17 cm magas.
Lábazata 3,5 cm széles, középső kihasasodása ezzel azonos széles-
ségű. A levésett állatfigura melletti kétségtől a már hiányzó alsó
szegélyre támaszkodott, ahogyan talán a jobb szélén látható, maga-
sabb elem és a közéjük illesztett, 1 cm vastag, az egykori levélvé-
get alátámasztó, stilizált növényi szár is. Az öt egymás feletti sorba

rendezett és felül még folytatódó rendszer igyekszik következetes
lenni, mégis úgy tűnik, felfelé egyaránt csökkennek a függőleges
motívumok és a hozzájuk tartozó levélkompozíciók méretei.

32 SZIKM, leltározatlan. Nyilvántartási szám: 314. *Solium regni* 2024. 59:
kat. VI–II (MENTÉNYI Klára). Méretek = mag.: 35–36 cm, sz. alul: 18–21
cm, sz. felül: 17,5 cm, mé.: 11,5–15,5 cm. Anyag: kemény, fehér mészkő.
Lelelőhely: feltételezően a prépostsági templom területe, az 1936–1937.
évi ásatásokból. Lásd MÉM MDK, Fotótár, neg. ltsz. 76; Тóth S. 2010.
67, 71: 149. kép, 103: 215. jegyzet. A kőfaragványok azonosítási nehé-
zségeiről a MOB irányításával 1936–1938. között folytatott munkák
kapcsán MENTÉNYI 2016.

33. Kisebb méretű, akantuszlevél-hálóval díszített kőfaragvány (pillér-főelem?) (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. 314) felső saroktöredéke
Fotó © Mudrák Attila, 2023

34. Kisebb méretű, akantuszlevél-hálóval díszített kőfaragvány (pillér-főelem?) (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. 314) felső saroktöredékének egy keskeny sávon ép felső síkja és vésett hátsó felülete
Fotó © Mudrák Attila, 2023

már nem volt szükség az ily módon létrehozott, kiugró keskeny szegélyre.³³

A töredékes darabon tanulmányozható, sajnálatosan kis területen megmaradt akantuszdísz szépen faragott részletei a feljebb ismertetett kőelemek közül kettőn is (1. és 4. számú darabok) hasonlóképpen mutatkozó, s bizonyára ugyancsak ismétlődő kompozícióba rendezettek. A határozott élekkel és vájatokkal megfaragott, szorosan egymás mellett felfelé kanyargó hosszabb, oldalt és felül több kisebb ágra bomló, legfelső végeiken furatos megoldású levelek valójában lejjebből, a kis fejezettel megfaragott oszlopocska már hiányzó alsó szakasza mellől indulva simulnak

a fölötte látható függőleges növényi szárhoz. A bal alsó sarkon egykor a síkból kiálló levélvég törött hátsó felülete figyelhető meg, felette egy további, térbe állított oszlopocska tagolt, lábazatot követő indításával. A levélközöket alkotó furatok fokozzák a növényi formák plaszticitását.

6. Nagyobb méretű faragvány(ok)ról letört akantuszlevélvégek³⁴

A levélvégekből a Romkert mögötti Lux kőtárban 1995 őszén még öt hasonló sorakozott egymás mellett (35. kép), s ennyit szállítottunk be a Budai úti kőraktárba

33 A díszített oldalon a levésés által megkímélt faragott felület mag.: a jobb szélén 20 cm, a bal szélén 12,5 cm. Az előlnézetre merőleges jobb oldali illesztőcsík a darab aljától 18 cm magasságig húzódik felfelé szabályosan, felül törött. A kőelem eredeti felső síkjából az

illesztőcsík felől 8 cm hosszúságban mindössze kb. 1,5–2 cm-es keskeny sáv maradt meg.

34 SZIKM, leltározatlanok, nyilvántartási számok: XIX/5a, XIX/5b, XIX/5c, XIX/5d [1995-ben még megvolt, a 35. képen még szerepel].

35. Nagy méretű pillérfőkhöz tartozó letört akantuszlevélvégék (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/5a-b-c-d-e) előlő nézete a Lux-kötár kiállításán
Fotó © Hack Róbert, 1995

36. Nagy méretű pillérfőkhöz tartozó letört akantuszlevélvég (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/5e) előlő nézete
Fotó © Mudrák Attila, 2022

37. Nagy méretű pillérfőkhöz tartozó letört akantuszlevélvég (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/5a) előlő nézete
Fotó © Mudrák Attila, 2022

38. Nagy méretű pillérfőkhöz tartozó letört akantuszlevélvég (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/5a) oldalsó nézete
Fotó © Mudrák Attila, 2022

39. Nagy méretű pillérfőkhöz tartozó letört akantuszlevélvég (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/5a) részben törött, hátsó nézete
Fotó © Mudrák Attila, 2022

is, ahol évekig mindegyik megvolt. Valamikor azonban az egyik darab eltűnt onnan, emiatt jelenleg csupán négy kis faragványról beszélhetünk.³⁵

Fő nézetükön dekoratív egységbe foglalt, visszahajló levelek láthatók. Esetükben az egykori faragott felületből 8-9 cm-re kiálló tömböt a látványnak megfelelően hátulról érkező, majd domború formában előre hajló levelek töltik ki. Hat vagy nyolc levelet látunk, melyek közül az enyhén ívelt, középső éllel megfaragott, hegyesen végződő szélsők mindenhol csupán kísérik az

összetettebb, középső motívumot. Utóbbinál két, hantokkal összeérő, felül két irányban visszahajlított, s így bezáruló, körszerű alakzatot formáló levelet látunk, amelyek másik, alul vízszintesen kihajló és kiforduló végei egészen a kőfelület széléig érnek, mintegy keretbe foglalva rövidebb, oldalsó társaikat. A díszítményt alul egy lefelé kiálló, középső levélke egészíti ki, tőle jobbra és balra a kis elemek alul egy-egy ívben végződnek. A mélyedéseket furatokkal alakították ki. Van, ahol a kőfaragó az oldalsó levelek alját, de felül a visszahajló

XIX/5e. Anyaguk: kemény, fehér mészkő. Lelőhelyük: a prépostsági templom területe, 1936–1938. évi munkálatok. XIX/5a: *Solum regni* 2024. 57. kat. VI–5 (MENTÉNYI Klára). Méretei = mag.: 10 cm, sz.: 13 cm, mé.: 9 cm. GEREVICH 1938. 136. CLV. tábla: 3. kép; DERCSÉNYI 1943a. 77, 111: kat. 7a, 134: 47. kép; DERCSÉNYI 1943b. 271, 274: 17. kép. A kő hátsó, töredékes felületén olvasható, fekete festékekkel ráírt akkori 443. köleletszámot a katalógusban hibás olvasattal 449. számúként jelölték. TÓTH S. 2010. 67, 71: 148. kép; XIX/5b: *Solum regni* 2024. 57. kat. VI–6 (MENTÉNYI Klára). Méretei = mag.: 10 cm, sz.: 9 cm, mé.: 9 cm.; DERCSÉNYI 1943a. 77, 111: kat. 7a; XIX/5c: *Solum*

regni 2024. 57. kat. VI–7 (MENTÉNYI Klára). Méretei = mag.: 10 cm, sz.: 10 cm, mé.: 8 cm.; GEREVICH 1938. 136. CLV. tábla: 4. kép; DERCSÉNYI 1943a. 77, 111: kat. 7a, 134: 48. kép; DERCSÉNYI 1943b. 271, 274: 17. kép; TÓTH S. 2010. 67, 71: 148. kép; XIX/5e: *Solum regni* 2024. 57. kat. VI–8 (MENTÉNYI Klára). Méretei = mag.: 12 cm, sz.: 14 cm, mé.: 9 cm. TÓTH S. 2010. 67, 71: 148. kép.

35 Az egyes töredékek betűjeles sorozatából emiatt hiányzik a d jelű levélvég. Mivel a hiányzó darab szerepel a fent említett munkacsoport által készített nyilvántartásban, még reménykedünk előkerülésében, hiányát azonban továbbra is jelölni kívánjuk.

kis középső szakaszokat szintén háromszögű furatokkal ellátva ezek üreges, hengeres voltát akarta hangsúlyozni (XIX/5e.) (36. kép), ami inkább a fenti 3. számon leírt, nagy méretű kőelem akantuszaira jellemző, a másik három esetben azonban tömör testű, eredetileg éllel megfaragott leveleket látunk. Egyikük felül végig törött (XIX/5c.), a másikból csupán egy kisebb sarok hiányzik (XIX/5b), a harmadik mindössze alul csorbult (XIX/5a) (37. kép). Utóbbiak inkább a jelen írásban szereplő 1., 4. és 5. számot viselő nagyobb darabok akantuszformáival lehetnek rokonok. A levélvégek oldalait (38. kép) és hátulra eső, lehajló felületeit egyszerűbb levélmotívumokkal faragták ki. A középső levélke vonalában előlről nem látható, hátul felfelé futó, tagolatlan kis szár került.

A levélvégek hátsó síkja (39. kép) minden esetben törött, eredetileg egyértelműen valamely másik köhöz tartoztak. Jellegük, motívumaik és méreteik alapján nem kétséges, hogy a feljebb ismertetett, nagy méretű akantuszdíszes faragványokon látható kis csomkok hozzájuk hasonló töredékek egykori helyét jelzik. Sajnos hiába próbálkoztunk az összeillesztéssel, a meglévő darabok törésfelületen nem illeszkednek egyik ilyen felülettel sem. Természetesen ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy akár ezekről a nagyobb méretű köveknek ma már hiányzó oldaláról törték le őket még azelőtt, hogy egy-egy faragott oldalukat teljes mértékben levésték volna. Nagy valószínűséggel ugyanígy tartozhattak ma még nem ismert, vagy végleg elpusztult további kőfaragványok hasonló díszítéséhez is.

7. Egykor két szomszédos oldalán faragott, hasáb alakú, nagy méretű kőfaragvány, keskenyebb felületén szárnyas ördögfigurával³⁶

A hatalmas darab teljes eredeti magasságában fennmaradt. Hátrafelé hosszabb, mint az eddigiek, de más tekintetben is különbözik tőlük (40. kép). A rajta ábrázolt figura a kő keskenyebb síkján található, és a rá merőleges jobb oldalra fordul át. Növényi motívumokkal nem díszítették, egyik sarkát sem alakították ívesre, és nem is hangsúlyozták állatpárokkal. A szörnyalak bal oldali, hatalmas szárnyának behajlított vége jól láthatóan a

vele szomszédos oldalra került át, talán nem egyedüli részletként (41. kép). A szépen megformált, egymás mellé helyezett, különböző hosszúságú, kisebb csomókba rendeződő tollaknak még hegyes végződéseik is megfigyelhetők. Egykor valószínűleg a teljes felület vagy annak nagy része díszesen faragott lehetett, a kő másodlagos vagy harmadlagos felhasználásakor azonban eltüntették a dombormű felületalakítást zavaró, eredeti jelenetét. Ráadásul ezt úgy tették, hogy a sík jobb szélét kivéve ennek az oldalnak mindhárom másik végén különböző szélességű keretet hagyva, a fennmaradó, szabályos téglalap alakú, belső mezőt néhány cm-rel erőteljesebben kimélyítették.³⁷ Gyanítható, hogy valamiféle betét könnyebb befogadása érdekében. A szárnyvéget leszámítva a kőfelület végig megvésett. Ha nem lennének az alsó-felső „keretek”, könnyebben gondolhatnánk arra, hogy a szomszédos ábrázolás ennek a felületnek csupán egy szakaszára terjedt ki. Mivel azonban az utólagos levés a teljes oldalt érintette, ezt a feltételezést nem lehet bizonyítani. A nagy méretű kötőmb túloldaláról – a rajta lévő, kisebb fogasvész nyomok alapján – feltételezhető, hogy egykor illesztősík volt (42. kép). Jobb oldali felső sarka letört. Felületén utólagos habarcsnyomok figyelhetők meg. A vele szomszédos, hátsó rövidebb oldalt ennél a felső saroknál erőteljesen megrongálták, emellett felületét a jobb szélen, hosszában végig megvésték. Ahol még eredeti, a kő megdolgozásának durvább módja arra utal, hogy ez a hátsó sík egykor tömör falhoz csatlakozott.

A faragvány alsó síkja külső szegélye körül kisebb törésekkel és csorbulásokkal átvészelte a nagyobb beavatkozásokat, apró fogasvésznyomok igazolják eredetiségét. Felső síkja a szélesebb üres oldal és a hátsó sík sarkánál erőteljesen sérült, felszíne azonban ép (43. kép). Két szabályos, téglalap alakú mélyedés is található rajta. A faragott oldalhoz közelebb lévő utóbb valamikor apró kavicsos, szürkésfehér, kemény kötőanyaggal tömték be. A másikat, rézsűs kialakításának hiánya miatt, inkább csaplyuknak tarthatjuk. Faragványunkat a szélesebb illesztőfelület irányában, középen egy biztosan, de lehetséges, hogy két ferde vaspánt is összekapcsolta az egykor mellette lévő másik, nagy méretű, bizonyá-

36 SZIKM, leltározatlan. Nyilvántartási szám: XIX/4. *Solium regni* 2024. 55: kat. VI-1 (MENTÉNYI KLÁRA). Méretek = mag.: 103,5 cm, sz.: 58–59 cm, mé.: 84–85 cm. Anyag: Kemény fehér mészkő. Lelőhely: Fő u. 10., a Magyar Király (Velence) Szálló északi homlokzata nyugati végének falazatából. Bibó István falkutatása, 1988. június 15. Bibó 1989. 219, 222: 15. kép, 223; TÓTH S. 2010. 67, 70–72: 147. kép; MENTÉNYI 2019. 18–19: 8a–8b. kép.

37 Az ördögfigura bal szárnyának erre az oldalra átforduló vége kb.

30–31 cm széles, enyhén lefelé hajló, illetve oldalt felfelé nyúló, a felső záradék alatt kb. 9 cm-re megfigyelhető, rövidebb szakaszát látjuk a felület bal szélén. A szárnyrészek nem nyúlnak túl a mintegy 33–34 cm szélességű, bal oldali függőleges sávon, amelytől jobbra a kő síkját kb. 2 cm-rel még mélyebbre faragták. Ezt a belső mezőt három oldalról, az említett bal oldali sávval együtt felül 9–10 cm, alul pedig egy kevésbé szabályos vonalú, mintegy 20–22, jobb oldalon magassábra (kb. 35 cm) felnyúló keretek határolják.

40. Két szomszédos oldalán legalábbis részben megfaragott, nagy méretű pillérfőelem (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/4), keskenyebb előlnézetén a pokol fejedelmeként ábrázolt szárnyas ördögfigurával
Fotó © Mudrák Attila, 2023

41. Nagy méretű pillérfőelem (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/4) jobb oldali, átfaragott felülete az előlnézetén a pokol fejedelmeként ábrázolt ördögfigura erre a síkra átforduló szárnyának maradványával
Fotó © Mudrák Attila, 2023

42. Nagy méretű pillérfőelem (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/4) bal oldali illesztősíkjának csatlakozása a pokol fejedelmeként bemutatott szárnyas ördögfigurát ábrázoló előlnézethez
Fotó © Mudrák Attila, 2023

43. Nagy méretű, szárnyas ördögfigurát ábrázoló pillérfőelem (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/4) két sarkán törött felső síkja csaplyukakkal és egykori fémpántok maradványaival
Fotó © Mudrák Attila, 2023

44. Nagy méretű pillérfőelem (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/4) előlnézetének részlete a szarvakat viselő, szárnyas ördögfigura arcának maradványai a fején látható, koronaszerű ékköves/gyöngyös pánttal
Fotó © Mudrák Attila, 2023

ra hasonlóképpen súlyos kötömbbel. Ezek lenyomatai megfigyelhetők a kő felületén. Nem kizárt, hogy a hátsó sarok éppen azért tört le a feszegetéskor, mert erősen tartotta az itt lévő vasalat.³⁸

A díszített oldal (40. kép) alsó szegélyének hosszabb középső szakaszán nagyrészt levéselt, töredékes fogrovat mutatkozik. Az egykor a faragott síkból előreugró, szélesebb elemek, úgy tűnik, keskenyebb mélyített mezőkkel váltakoztak.³⁹ A kötömb lezárásánál a fennmaradt díszítést töredékes párkány zárja le, amely ugyan plasztikusan a háttér elé ugrik, de a domborművel azonos síkot alkot. A határozott vízszintes tagozatként végighúzódó, kéttágú párkány egy felső lemeztaghoz alulról kapcsolódó, szabályos fogrovatsort mutat.⁴⁰

Alatta egyetlen, kissé a felület szélére tolódó, frontális helyzetben ábrázolt figurát látunk, hatalmas szárnyakkal. Bal oldali, hátrahajló szárnyának folytatását a kőfaragó már a szomszédos oldalra faragta. Kissé ívelt szárvai miatt kétségkívül a pokol fejedelmét látjuk, aki talán homlokán ékkövekkel gazdagított koronát viselt (44. kép). A már lekopott, mégis kidudorodó, egymás melletti, apró gömbszerű alakzatok legalábbis mintha erre utalnának. Ebből a szempontból ugyancsak figyelemre méltó a koponya formáját követő, közepén hátrafelé húzódó, két lapos, esetleg pántot jelző lemeztag. Két szárva között a kő kifaragott hátsó síkján hegyesszögben végződő, egykor talán plasztikus, keskeny levéselt elemek fedezhetők fel. Szabályos szív alakú arca emberi, kétoldalt nagy fülekkel. A füleknél nagyobb, kerek furat mutatkozik, a jobb oldalon utólagos, nagyobb bevéséssel. Szemeinek, orrának és szájának csupán a körvonalai maradtak fenn, a finomabb részletek sajnos hiányoznak.⁴¹ Nyaka alatt V alakban záródó, középső szegéllyel ellátott, hengeres redőkkel kialakított felső-

ruhát, köpenyt visel. Amiatt, hogy ezek a ruharedők a köpeny alsó végén hullámosan (meggyűrődve) futnak oldalra, feltételezhető, hogy a figura ül. Alatta keresztben mintha egy kitátott szájú, éles fogakkal megfaragott, hegyes farokban végződő ragadozó halat vagy sárkányfélét tudnánk azonosítani, de hogy lejjebb mi történik, arról a megvéselt felület alapján legfeljebb homályos sejtéseink lehetnek. Ruhája előtt övhöz hasonló, keskeny, vízszintes motívum fut végig, amely azonban nem áll meg a köpeny szélénél. Végigfut egészen az ábrázolás lefelé szűkülő, a síkból kissé kiemelkedő jobb oldali szegélyéig.⁴² Kérdés, vajon a szárnynak megfelelően egykor folytatódott-e a szomszédos jobb oldalon, ennek nyomát mindenesetre nem látjuk. Az inkább kötél-, mint övforma elem másik végéről lefelé szélesedő, talán kantárféle motívum fogja át a ragadozó hal/sárkányféle lény testét, amelyen a szörnyalak ül. Lefelé keskenyedő öltözeke egy hengertagosnak mutatkozó, nála kisebb, rovátkolt gyűrűs formában ér véget. A sérült alsó szakasz alig értelmezhető keskenyebb, íves formái alapján lehetséges, hogy az ördög teste lábak helyett kétfelé ágazó, mindkét végén visszahajló farokban végződött, de az is, hogy itt kígyókat, valamint más ijesztő állatokat, pokolbéli lényeket faragtak ki. Elképzeltető, hogy a hal-/sárkányféle farka alatt, jobbra látható, gömbforma valójában egy emberi koponya, amelyhez lejjebb egy csontvázkar is tartozik. A szegély középtája felett talán egy másik koponya volt. Tovább nehezíti az ábrázolás értelmezését, hogy a kő bal alsó sarkát ugyancsak kivésték.⁴³ Közvetlenül a rongálás felett, a már hiányzó szárnyvég alatt a dombormű hátsó síkja lefelé részsűsen kifordul, egészen a hasáb külső széléig. A felette lévő alapsíknak a figura melletti szakasza hosszban vésett. Talán innen, a balra eső váll alól faragták le

38 A faragott felülethez közelebb, 27 cm-re lévő, 9,7×6,5 cm nagyságú, utólag nagyrészt habarccsal betömött mélyedéstől 17,3 cm-re található a hasonló formájú, 13,5 cm mély másik (11×5,4 cm). Oldalai merőlegesen futnak lefelé, emiatt kőfogó olló számára kevésbé alkalmasak. A mélyedések közelebb (19, ill. 16 cm-re) vannak a kő egykor faragott, levéselt jobb oldalához, mint a szemközti illesztősíkhöz (28,5 cm). A vaspántoknak a feltételezett másik kövön folytatódó, meglévő indításai közül a faragott oldal felőli kissé balra tolódva, a betömött mélyedés alól mintegy 10 cm-re kb. 12 cm hosszán, részsűsen indul jobbra. Mindössze 1,5-2 cm mély. A tőle szintén kb. 10 cm-re lévő, a másik mélyedéstől kissé balra eső párja (ennek megléte az iméntivel párhuzamos iránya, valamint szabályosnak tűnő jobb széle miatt felvethető) erőteljesen sérült, csupán kérdőjelesen azonosítható.

39 A faragott előlnézet bal oldali sarkát 36 cm magasságig kb. 13-18 cm mélyen levésték. A figurális ábrázolás alatt mutatkozó fogrovatos szegély mag.: 5-6 cm. Egykori kiugrása nem meghatározható. A meglévő nyomok alapján a négyzetes formájú, kiugró elemek szélesebbek lehettek, mint a köztük még kivehető, talán éppen feleakkora, háttérben maradó mezők.

40 A teljes párkány vastagsága kb. 7 cm. Részletei ma már csupán a faragott sík bal szélétől 13-33 cm között egy nagyjából 20 cm-es szakaszon tanulmányozhatók.

41 Feje a felsőtestéhez képest arányos. Kissé ívelt szemöldökei alatt csak az erőteljesen levéselt szemgödörök maradtak meg, az orr sejtethető körvonallal és a zárt száj kettős, egyenes vonalával együtt.

42 A teljes öltözet magassága az álltól lefelé 39 cm. A ruha alsóbb szakasza előtt keresztben húzódó 4-5 cm vastag öv- vagy kötélforma a faragott sík középtáján (az alsó síktól 48, a felsőtől 50 cm-re) alkot vízszintes hangsúlyt. A díszített oldal alsó szakaszán a szegéllyel együtt középen kb. 35, jobbra kb. 41, a bal szélén kb. 51 cm magasságig súlyosan megrongálták az eredeti felületet.

43 A Tóth Sándor által felemelt karnak tartott részlet inkább a szörny jobbra eső farkoszerű alsó végtagjával vagy a ragadozó hal hegyes farkával lehet azonos. Тóth S. 2010, 71-72. A bal oldali, alsó sarok kivésésének mag.: 36-39 cm, a díszített felület felől sz.: 15-18 cm, az illesztőfelület felől sz.: 20 cm.

45. Nagy méretű pillérfőelem (SZIKM, Itsz. nélkül, ny. sz. XIX/4) bal oldali, utólag kissé megrongált, átellenes sarkain törött illesztőcsíkja
Fotó © Mudrák Attila, 2023

46. Pokolbéli jeleneteket ábrázoló pillérfőelem (SZIKM, Itsz. nélkül, ny. sz. XIX/2) szélesebb oldala, közepén egy fejjel lefelé lógatott ember látható, akit a lábánál fogva két oldalsó szörnyalak tart a fogai között
Fotó © Mudrák Attila, 2023

47. Pokolbéli jeleneteket ábrázoló pillérfőelem (SZIKM, Itsz. nélkül, ny. sz. XIX/2) keskenyebb bal oldalának alul hiányzó illesztőcsíkja
Fotó © Mudrák Attila, 2023

a szörnyalak egykor feltehetően ruhaujjal borított jobb karját, amiből mára csupán egy keskeny csont maradt. Arról, hogy mi lehetett a „keze” alatt, már fogalmunk sincs. A tátott szájú hal-/sárkányféle állat fejétől balra, közvetlenül az elpusztított sarok mellett mintha egy apró tagolásokkal ellátott, igen keskeny, függőleges sáv lenne megfigyelhető. Másik karját, amely csupán a keresztben húzódó kötélformáig követhető, az előzővel párhuzamosan tartja. Már hiányzó „kezével” a ruha által részben eltakart, mégis a kötélhez kapcsolódó, lefelé lógó, félköríves/íves tárgyat tarthatott.

A szomszédos bal oldali illesztőcsík (45. kép) merőlegesen a fő nézet domborművének hátsó síkjával érintkezik. Emiatt ferde rovátkákkal kifaragták az ördög szárnyának oldalról látható, keskeny oldalát is.⁴⁴ A felső párkány pedig, úgy tűnik, egykor megszakítás nélkül folytatódott tovább ebbe az irányba. Ezek alapján feltételezhető, hogy faragványunk mellett volt még egy vele azonos

magasságú kőelem, amelynek csatlakozó felületén tovább lehetett követni az ördög pokolban játszó jelét. A jobbra lévő szomszédos oldalon az átfutó szárnyal viszont egyértelműen folytatódott a történet. Mint ahogy feljebb már szó volt róla, természetesen nem tudni, pontosan meddig, milyen szélességben.

8. Két szomszédos oldalán díszített, hasáb alakú, nagy méretű kőfaragvány, pokolbéli jelenetek ábrázolásával⁴⁵

A kőelem az ördögalakos darabhoz hasonló, növényi ornamentikát nem tartalmazó, vele azonos magasságú, hasonló szélességű, de csaknem fele olyan keskeny (46. kép). Témájukat tekintve szintén közeli rokonok, felületalakításuk mégis eltér, hiszen a két szomszédos oldal ábrázolása itt teljesen önálló, egyik sem folytatja a másikat. Szélesebb faragott oldalán sérült, jobbról

⁴⁴ A bal oldalra eső, hatalmas szárny keskeny szélét 4-4,2 cm vastagságban faragták ki.

⁴⁵ SZIKM, leltározatlan. Nyilvántartási szám: XIX/2. *Solium regni* 2024. 56: kat. VI-2 (MENTÉNYI Klára). Méretek = mag.: 102,5-103 cm, sz.: 62 cm, mé.: 43-45 cm. Anyag: Kemény fehér mészkő. Lelőhely:

Fő u. 10., a Magyar Király (korábban Velence) Szálló északi homlokzata nyugati végének falazatából. Bibó István falkutatása, 1988. június 15. Bibó 1989. 219, 223; Tóth S. 2010. 67, 69: 144-145. kép, 71-72; MENTÉNYI 2019. 18-19: 9. kép.

48. Pokolbéli jeleneteket ábrázoló pillérfőelem (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/2) nagymértékben hiányzó, letört alsó síkja a készülő installációhoz szükséges gipszmintával
Fotó © Mudrák Attila, 2023

49. Pokolbéli jeleneteket ábrázoló pillérfőelem (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/2) felső síkja középső csaplyukkal és a tőle két, egymásra merőleges irányban induló fém pánt lenyomatával
Fotó © Mudrák Attila, 2023

szomszédos, másik díszített felületén valamivel jobb állapotú, tisztán figurális domborművekkel készült kőfaragvány. Utóbbival átellenben illesztősíkot látunk (47. kép), amelynek mind felső, mind a rá merőleges faragványhoz közel eső szegélyét kisebb fogasvésővel dolgozták meg, bizonyára az eredetileg mellé csatlakozó másik kőelem jobb illeszkedése érdekében. A kőelem alsó vége ezen a szakaszon teljesen hiányzik (48. kép). Teljes egykori magasságát őrző, szélesebb hátsó síkját már kezdetben durvábbra hagyták, valószínűleg tömör falhoz csatlakozott. Jobb felső sarka és alsó szegélye csorbult. Felületén utólagos habarcs- és meszelésnyomok figyelhetők meg.

Felső síkján ugyan határozott utólagos vésőnyomok mutatkoznak, lényegében mégis épnek mondható (49. kép). A rövidebb faragott oldal felé eső széle szabálytalan, mivel az ahhoz tartozó zárópárkányt részben levésték. Nagyjából a felület közepén eredetileg téglalap formájú, szabálytalan, de nem rézsús oldalakkal kialakított mélyedés, feltehetően csaplyuk található. A középső csapolásból – egy vízszintes lenyomat alapján – keskeny vaspánt húzódott az illesztősík irányába,

amellyel bizonyára a mellette lévő másik darabhoz erősítették. Hasonló vasalás szolgált a kőelemnek a mögötte lévő falazathoz való rögzítésére is.⁴⁶ A kő alja (48. kép) a hátoldal kivételével minden irányban törött, bal alsó sarka végig az illesztősík alatt pedig teljesen hiányzik. Egymásra merőleges, két ép szegélye a faragott oldalak alatt szabályos sarkot képezve, egy darabon egyenes vonalban fut, csakhogy magánál a kőelem külső felületénél jóval beljebb. Szemügyre véve a két díszített oldal letört alsó végeit, nem kétséges, hogy az eredetnél keskenyebb alsó sík széleit másodlagosan alakították ki.⁴⁷

A figurális dombormű oldalait az ördög alakos faragványon lévővel megegyező, a szélesebb szakaszon csupán sérült, keskenyebb párján azonban szinte teljesen levésték párkány zárja le. A kő visszamélyített hátsó síkjából kiemelkedő vízszintes tagozat egy felső lemeztaghoz alulról csatlakozó fogrovatból áll. Feltehetően alulról is fogrovat kísért, méghozzá ugyanúgy, mint az említett másik darab esetében, szélesebb, talán váltakozó formában. Mindenesetre erre utalnak a keskenyebb oldal szörnyalakjának hátsó lába alatt fennmaradt ilyen jellegű részletek.⁴⁸

46 A kissé kitört széllő csaplyuk (11,5×9 cm területű, 10–11 cm mély) a szélesebb faragott felülettől 21,5 cm-re, a hátsó síktól 18 cm-re, a két rövidebb oldaltól szinte teljesen azonos (24–25 cm) távolságra helyezkedik el. Utólag apró kavicsos, szürkésfehér habarccsal tömtek ki, ezt azonban nagyrészt már kiszedték. A csaplyukból induló keskeny vízszintes lenyomat a mélyedés szélénél 4 cm széles, az illesztősík felé azonban elkeskenyedik. A hátsó sík irányába vezető másik keskeny és lapos mélyedésbe (sz.: 2,5 cm, mé.: 1 cm) ugyan-

azzal a kötőanyaggal töltötték be, amellyel az újkorban magát a csaplyukat is megszüntették.

47 Az alsó sík bal oldalról mért, letört szakasza a szélesebb faragott oldalnál 23 cm. A jobb oldalon megfigyelt, egyenes vonalú, szabályos szegély a szomszédos oldal faragott felületétől 12 cm-re, a kő visszamélyített síkjától 6 cm-re húzódik. Az eredeti alsó síkon húzódó felületből mindössze egy kb. 21×16 cm-es szakasz maradt meg.

48 A zárópárkány mag.: 6–6,5 cm. A keskenyebb oldal bal szélén, az állatok feje fölött a fogrovat csekély maradványai még

A kőelem sajnos igen töredékes, rongált felületű. Szélesebb oldalán (46. kép) két, egymással szembeforduló, félprofilban ábrázolt álló figura jelenik meg. Közülük a bal oldaliból mindössze fejének és testének körvonalai, valamint az egykori alak háttérből kiemelkedő, plasztikus formái maradtak fenn, a letört alsó sarok miatt ráadásul elülső lába is hiányzik. A másik emberszerű lény koponyája hátrafelé aránytalanul kiszélesedik. Valószínűleg áldozata irányába, lefelé néz, kimeredő szemgolyója mintha felismerhető lenne. Összezárt szájában, éles fogai között egy fejjel lefelé lógatott ember lábfejét tartja, s ugyanígy tesz társa is, miközben kezükkel a testét marcangolják. A pokolbéli szörnyek által sanyargatott kárhozott figuráját a kőfaragó terpeszben, lefelé csüngő fejjel és karokkal, a jelenet közepére helyezte, bal kezének tartása alapján talán háttal a szemlélőnek. Az élettelen kéz mellett látható hatalmas, hegyes karmok kétségtelenné teszik, kikkel is van dolgunk.⁴⁹

A jobbról szomszédos, keskenyebb oldalra faragott nagy méretű állat, hasonlóképpen az előbbi alakokhoz, teljesen kitölti a rendelkezésre álló felületet (50. kép). A többiek irányába, hátrafelé fordított, talán inkább fület, de lehet, hogy szarvat viselő feje alapján leginkább medve- vagy vaddisznószzerű ragadozónak vélhetjük, akit azonban szintén emberhez illő tartásban, két lábon állva jelenítettek meg. Több maradt meg belőle, mint társaiból, de azok a rovátkák, amelyek oldalra kinyújtott karjának alsó szélén figyelhetők meg, vagy tűhegyes fogainak maradványai egy jóval részletgazdagabb, minden bizonynyal utólag lecsupaszított, eredeti felületről árulkodnak. A szörnyalak mindkét oldalnézetben ábrázolt lába látszik, hozzánk közelebb eső, vastag combja jellemző a másik oldal bal oldali figurájára is. Csupán jobb lábfeje maradt meg, a körmök maradványaival. Utóbbiak a kezein szinte épen tanulmányozhatók, a jellegzetes, hegyes körmök keskeny gyűrűtaggal kapcsolódnak a náluk szélesebb ujjakhoz. A szomszédos oldal szörnyalakjainak hasonló megformálása, éles körmeinél azonban rövidebbek. Az állat előrenyújtott karjához kapcsolódó kezén négy ujj látszik, a másikon azonban csupán három. Utóbbihoz a látzat ellenére nem tartozik további testrész, a kő hátsó síkja melletti kis részlet csupán. Az egykori kőfaragó így érzékeltette, hogy az állat mindkét kezével szorosan tart valamit. Nem könnyű meghatározni, mi is lehet az.

megfigyelhetők. Magának a kőnek itt megmaradt alsó szakasza csupán 25 cm. Ugyanitt az ábrázolást alulról határoló fogrovat mindössze egy kb. 12 cm-es, töredékes szakaszon figyelhető meg. A szegély mag.: kb. 5 cm.

49 A szorosan a kötőmb széleihez simuló, hatalmasként megjelenített

50. Pokolbéli jeleneteket ábrázoló pillérfőelem (SZIKM, ltsz. nélkül, ny. sz. XIX/2), jobbra eső, keskenyebb faragott síkján nagy méretű, medveszerű ragadozóval, amely négyujjú mancsaival talán egy golyócsba tekert halottat fog át. Fotó © Mudrák Attila, 2023

Első ránézésre olyan, mintha valamely vízszintesen tagolt pillér- vagy oszlopszerű tárgyat emelne szemmagasságba. A tematikának megfelelően esetleg mégis inkább egy pólyába tekert halottat, esetleg keresztetlen kisdedre gondolhatunk. Sajnos éppen a furcsa részlet lehetséges magyarázatot nyújtó felső része töredékes. Háttoldal felőli, hengeres felületének egy szakaszán mint ha felfelé kanyarodó, keskeny sávok ismétlődnének.⁵⁰

szörnyalakok mag.: 83–85 cm, a fejjel lefelé lógatott ember hossza: 52 cm.

50 Az állatalakban megjelenő szörny mag.: 91–92 cm, sz.: 23 cm, elülső lábának hossza: 46 cm. A kezei között lévő hosszúktás tárgy mag.: 42 cm. A háttoldal felőli oldalt kiemelkedő, de ebből a síkból kifaragott ujjak indítása: 5,5 cm.

51. Kisebb méretű kézfej töredéke (SZIKM, ltsz. 98.122.1–3. ny. sz. nélkül) letört végű, egykor hegyes körmökkel
Fotó © Mentényi Klára, 2024

52. Kisebb méretű kézfej töredéke (SZIKM, ltsz. 98.122.1–3. ny. sz. nélkül) letört végű, egykor hegyes körmökkel, alatta hozzá hasonlóképpen tagolt felülettel
Fotó © Mentényi Klára, 2024

9. Kisebb méretű kézfej töredéke hegyes körmökkel⁵¹

A még közöletlen, kisebb kézfejtöredékre az előbb leírt 8. számú, nagy méretű kőelem keskenyebb oldalán látható részletekkel való hasonlóság hívja fel a figyelmet (51. kép). Felülnézete egy csukló alatt letört kézfejet mutat, amelynek hátsó szakasza szintén sérült. Az ujjak és a körmök faragásmódja ugyanolyan megoldású, mint amelyet az ottani szörnyállat két kezénél látunk. A részben már lekopott felületű, az ujjaknál keskenyebb körmöket hegyesre faragták. A körömágy felett lévő gyűrűs tagozatok ugyan csupán oldalnézetből fedezhetők fel, de kétségtelenül megvoltak. A kisebb élekkel, de hengerformára alakított ujjak végei behajlanak.⁵² Az a lény, akihez a szintén mindössze négy, szorosan egymás mellé helyezett ujj tartozott, rátette a kezét valamire. A kézfejeknek csupán a hátát faragták ki.

A kis részlet azt mutatja, hogy a kézfej alatt valami hozzá hasonló motívum volt (52. kép). Az ujjak, illetve körmök alatt velük azonos tagolású, náluk kissé hosszabb, de azonos szélességű, egykor félkörívesen záródó, velük kb. azonos magasságú formák mutatkoznak.⁵³ Oldalnézetből ezek ugyancsak törött, kopott végeinél, valamint oldalsó felületeiknél sűrűn egymás mellé helyezett rovátkák, illetve pikkelyszerű mintázatok sejtethők. Ilyen jellegű, egészen keskeny hengeres végződéses figyelhetők meg az apró darab hátsó törésfelületének

ide eső szegélyénél is. A felület tehát, amire az analógia nyomán valószínűsíthető szörnyalak rátette a kezét, inkább egy állathoz, mint növényhez tartozhatott. A kis részlet bizonyára egy olyan nagyobb méretű, s hasonló jellegű ábrázolásokkal díszített kőről törhetett le, mint amilyen a két, korábban általunk leírt kőfaragvány. A rajtuk lévő törésfelületekhez mindenesetre egy ponton sem illeszthető.

Összegzés

Az áttekintett darabok közül a nagyobb pillérfelemek eredeti magassága egységesen 100 cm körül mozog, kivéve egyetlen alacsonyabb (74–75 cm) töredéket (4. számú, XIX/3), róla azonban kiderült, hogy egy átalakítás során felülről megrövidítették. Mivel a sarkáról levéselt egykori alak feltehetően csupán a válláig követhető, nem kizárt, hogy az ő esetében is a többiekével megegyező magasságú kőelemmel számolhatunk. Különösen, ha záró párkányra is gondolunk. Szélességi méreteik kissé eltérnek egymástól, 50–65,5 cm közé tehetők. Legkeskenyebb közülük az előbb említett 4. számú, erőteljesen megcsonkított pillérfőrész, amelynek balra eső, faragott oldala is hiányzik. Többségük csupán egy darabját képezi az egykori fejezeteknek, valamely oldaluk ugyanis olyan illesztősík, amely feltételezi, hogy mellette egy másik, hasonló magasságú kőelem volt.

Egyelőre figyelmen kívül hagyva a mellékük sorolható kisebb töredékeket, négy tekintélyes méretű, akantuszdíszes kőelemről (1–4. számú) beszélhetünk. Közös jellemzőjük, hogy az ábrázolás fő hangsúlya minden esetben azokra a plasztikus faragásukkal a síkból kiemelkedő sarkokra esik, amelyeket egymásra merőleges, szomszédos oldalak fognak közre, s amelyeken szintén a sarkon egymásnak támadó két szörnyállat játssza a főszerepet. A mögéjük faragott, többségében hasonló, némelykor azonban részben vagy teljes egészében (mint például a Magyar Nemzeti Múzeumból érkező darab esetében) eltérő részletmegoldásokat mutató akantuszhálók lényegében csupán a figurák dekoratív hátteréül szolgálnak, még akkor is, ha kiálló

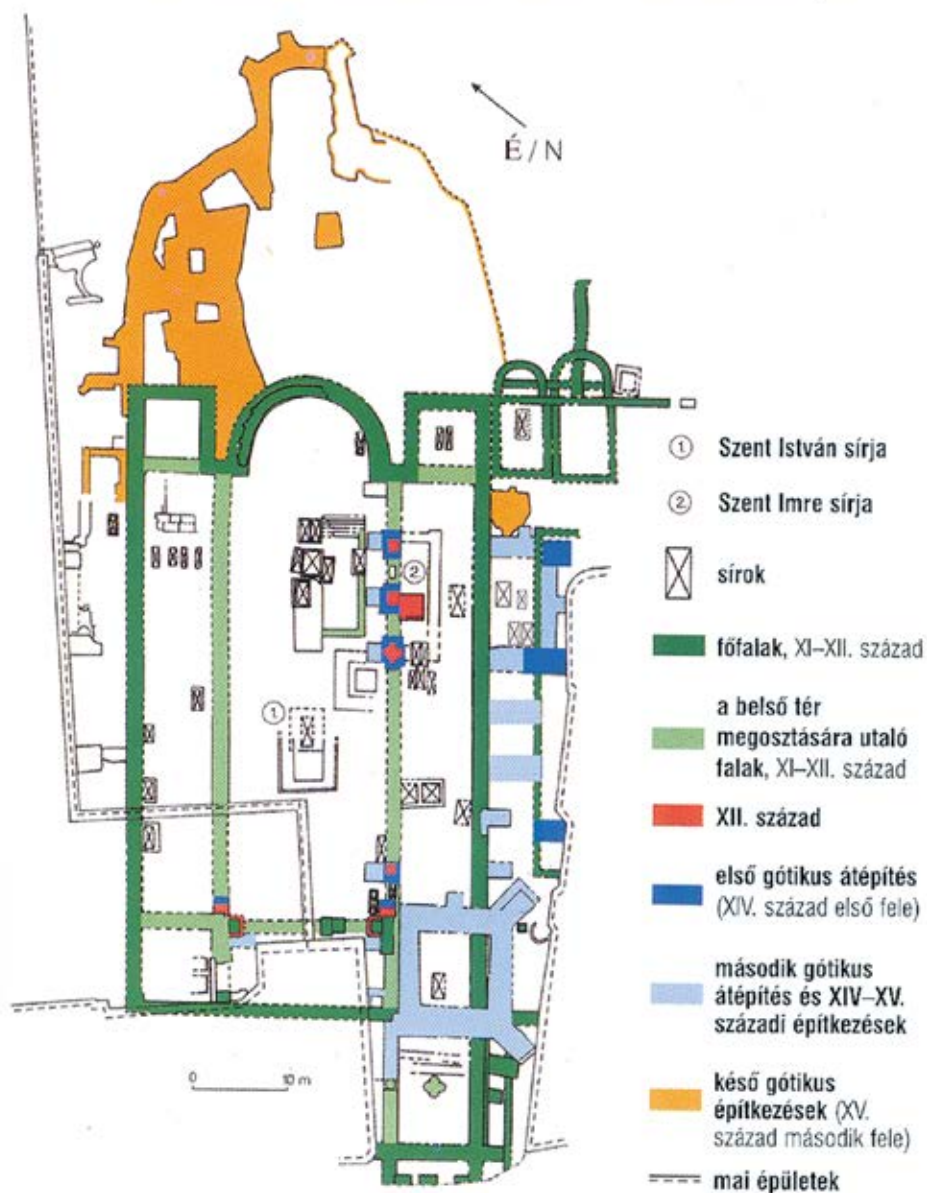
51 SZIKM, ltsz. 98.122.1–3. Nyilvántartási szám nélkül. Őrzési hely: *Solium regni* kiállítás alatti kőraktár. Méretek = mag.: 7 cm, sz.: 6,5 cm, mé.: 3 cm. Anyag: kemény, fehér mészkő. Leleltető: a prépostsági templom területe, a déli mellékhajó előtti, nyugati építményben, a négykaréjos pillértől nyugatra eső 2,2 méteres szakaszból. Henszlmann Imre 1862. évi ásatásának betöltéséből. 1998, Biczó Piroksa régészeti feltárása, akinek köszönöm a publikálás lehetőségét.

52 Az egyes ujjak 1–1,5 cm vastagok. A körmök lefelé hajlanak, végeik

törtek, de indításaikból arra lehet következtetni, hogy hegyesen végződtek.

53 A kézfej legrövidebb ujjá felől az alsó szakasz szegélye törött, ebbe az irányba még folytatódhatott. A másik szélénél azonban, úgy tűnik, nem egészen 1 cm-re, de mégis kilóg alóla, és oldalról lekerekítettnek látszó, rövidebb szakasszal záródik. Az ujjak végződését lejjebb megismétlő formák kb. 1–1,2 cm-re lógnak ki az ujjak alól, csupán amiatt, mert az egykor ezeket eltakaró körmök nagy részben már letörték.

A prépostsági templom feltárt maradványai

53. A székesfehérvári Szűz Mária prépostsági templom periodizált alaprajza Szent István (1.) és Szent Imre (2.) sírjának feltüntetésével
© Biczó Piroska, 2004

levélvégeikkel és megmozgatott levélformáikkal egykor maguk is játékosabb felületeket alkottak. Az egymás felé forduló állatpárokhoz az alsó síkokon kb. 21–23 cm átmérőjű, háromnegyed körívet formáló, önálló tagozatok tartoztak. Ez a kisebb tagozat ugyan töredékes, s látható formájában csupán egyetlen fejezet alsó síkján maradt meg (3. számú, Ny. sz. XIX/1), de a fentiek alapján nagy valószínűséggel a másik három esetében is jelen volt.

A pillérfők sarkain kialakított köríves tagozatoknak kétségkívül folytatódniuk kellett lefelé, a pillértesteken is. Ez a tény nem könnyíti meg a méreteiket tekintve elsősorban pillérfőrészekként azonosítható, nagyobb kőelemek általánosan elfogadott összekapcsolását a templom hasonló jellegű, feltárt maradványaival (53. kép). Már Henszlmann Imre első, 1862-ben folytatott ásatása napvilágra hozta a főhajót a déli mellékhajótól elválasztó három keleti pilléralapozást és lábazatot (I–II–III.) a nyugati szakaszon található VII. pillérrel és a nyugati építmény kisebb, négykaréjos pillérével együtt.⁵⁴

A déli pillérsor két keleti pilléréről (I–II. pillér) a következők állapíthatók meg. Az I. pillér három oldalán: keleten, északon és délen (54. kép), a II. pillér esetében északon (55. kép) fennmaradt attikai lábazatok felső síkjai által meghatározható szélesség észak–déli irányban 120 cm körül van, egymás felé azonban mindkét pillér ennél jóval hosszabb. Az I. pillér kelet–nyugati irányban mért távolsága 140 cm, a II. pilléré pedig 160 cm (56. kép). Szabó Zoltán először 1996-ban mutatott rá ennek lehetséges okára, miszerint a templom támrendszerének 12. századi átépítésekor már adottságként vették figyelembe a sávalapozásban létrehozott temetkezést, amelyet hihetően azonosított az 1083-ban szentté avatott Imre-herceg sírjával.⁵⁵ Ennek megtartása és a környezetből való hangsúlyos kiemelése érdekében az általuk közrefogott sír irányában az említett pillérek a többitől eltérő kialakítást kaphattak. Az I. pillér lábazatának kelet felé szabályos négyszögben egymáshoz csatlakozó oldalai és a VII. pillér formája nyomán ugyanis feltételezhetjük, hogy a függőleges támaszok többnyire egyszerű, hasáb alakú árkádívekhez kapcsolódtak. Megfelelő bizonyítékok híján természetesen csupán hipotetikusán vethető fel a lehetőség, hogy éppen a sír környékén állhattak olyan köríves szélső tagozatokkal egészen a lábazatig lefutó pillértestek, amelyek sem a szó-

ban forgó pillérek túloldali, szabályos attikai lábazatain, sem az ugyancsak négyzetes VII. számú pilléralapozáson (57. kép) nem képzelhetők el.

A négy akantuszdíszes, nagyobb kőelem közül – az I. számú pillér nyugati, vagy szemközt vele, a II. számú pillér keleti oldalára – két-két pillérfőrész helyezhető úgy egymás mellé, hogy hengertagos sarkaik a sír irányába, illetve tőle kissé kifelé forduljanak. Ez azt feltételezi, hogy egyikük jobb oldali illesztőfelületével, másikuk pedig hátoldalával csatlakozzon egymáshoz. Ezzel ugyan még nem lenne semmi komolyabb gond, elgondolkodtató azonban, hogy a meglévő négy nagyobb darab közül csupán két olyat ismerünk, amelynek akantuszlevél-hálót formáló motívumai hasonlóak egymáshoz.⁵⁶ A fenti szövegben 1. számot viselő fejezetről, valamint az erősen sérült 4. számú darabról van szó, amelyek azonban ily módon nem helyezhetők el egymás mellett.

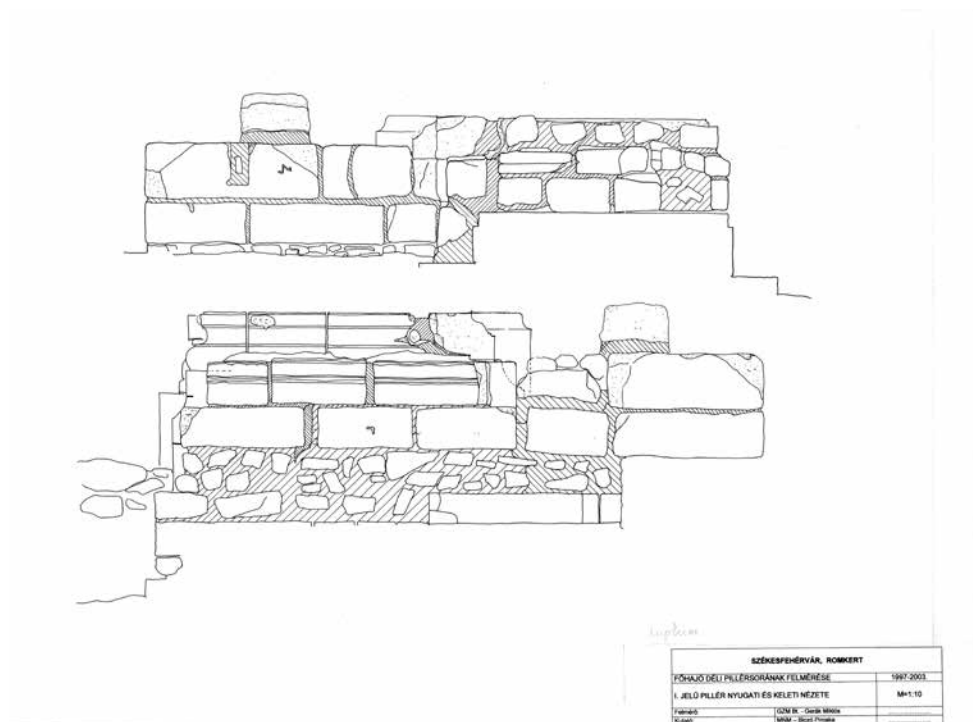
Éppen az 1. számú darabon (MNG) ugyanis az ábrázolás nem csupán a tőle balra eső sarkon túl maradt meg, de – legalábbis egy kisebb szakaszon biztosan – átfordult a rá merőleges jobb oldalra is (16. kép). A jobb oldali griff szárnya mögül, közvetlenül a felső sarok törésvonala alatt induló, töredékes levélsor ugyanabban a magasságban már a merőleges oldalon halad tovább. Alóla néhol ívelődő, kanyargó, szabálytalan függőleges sorokba rendezett, kicsiny formák levéselt nyomainak maradványai a szomszédos oldal akantuszhálójának egykori folytatását jelzik. Valószínűbb ugyan, hogy a díszítés a szóban forgó oldalnak csupán a vésőnyomokat tartalmazó, keskenyebb szakaszán volt jelen, erre utal a hátsó sík felé eső, másik szakasz simábbnak tűnő felülete is, nem kizárt azonban, hogy végig díszített volt. Egy ilyen pillérfőelem leginkább egy olyan sarkon képzelhető el, ahol a melllette lévő kő hozzá képest kissé hátrébb helyezkedik el, szabadon hagyva a kőszik faragott felületét. Egy szabadon álló pillér ebből a szempontból sem jöhet számításba, felmerülhet azonban a pillérsor hiányzó keleti végének valamiféle lépcsős kialakítása.

Hasonló helyzetben képzelhetjük el azt a pillérfőelemet (3. számú, XIX/1), amelyen ugyan szintén töredékesen, de egyértelműen azonosítható formában maradt fenn az egykor a síkból kiemelkedő, valószínűleg ragadozó madárpárral megfaragott sarkot alátámasztó, íves tagozat (28. kép). Mivel tudjuk, hogy ezt

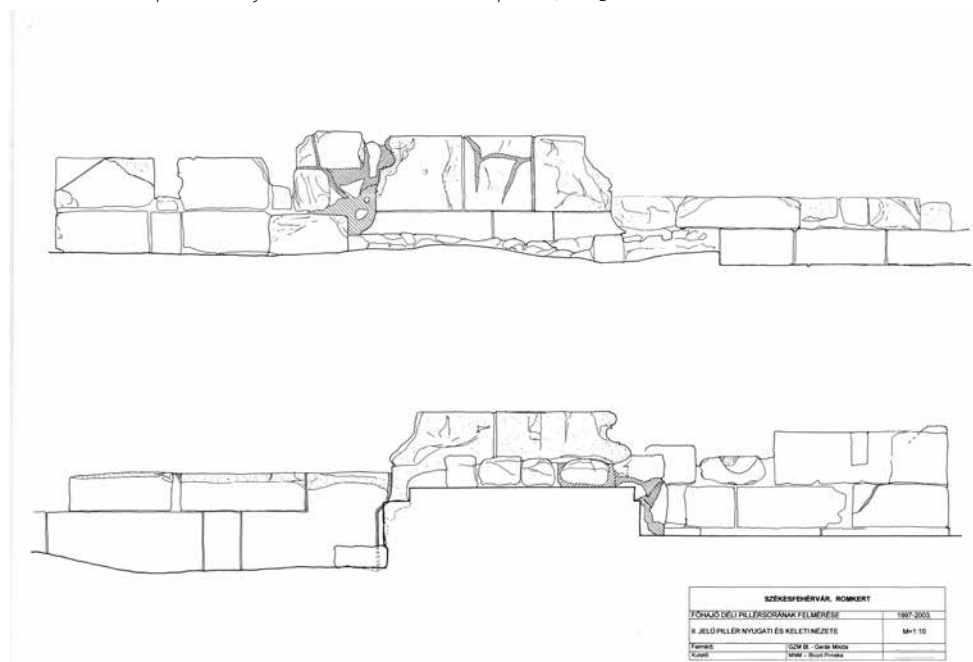
54 HENSZLMANN 1862. 138–151; KRALOVÁNSZKY 1971. 73–75; KRALOVÁNSZKY 1972. 77–79; BICZÓ 2001. 284–287, 289; BICZÓ 2011. 5–10, 19–22.

55 SZABÓ 1996. 27–37. A szerző egy későbbi munkájában feltételezi, hogy a templom 12. századi átépítése idején a Szent Imre-sír fölé egy ereklyesírt emeltek. SZABÓ 2007. 42–43. Ugyanerről lásd BARTOS 2013. 19–21.

56 A két fejezetrész hasonlóságára már Tóth Sándor felfigyelt. TÓTH S. 2010. 68, 103; 220. jegyzet, magam azonban egy korábbi írásomban állítását tévesen megkérdőjeleztem. MENTÉNYI 2019. 19: 16. jegyzet. A kisebb darabok közül rokonságban áll velük a fent 5. számmal jelzett kisebb akantuszleveles saroktöredék (Ny. sz. 314.) is.

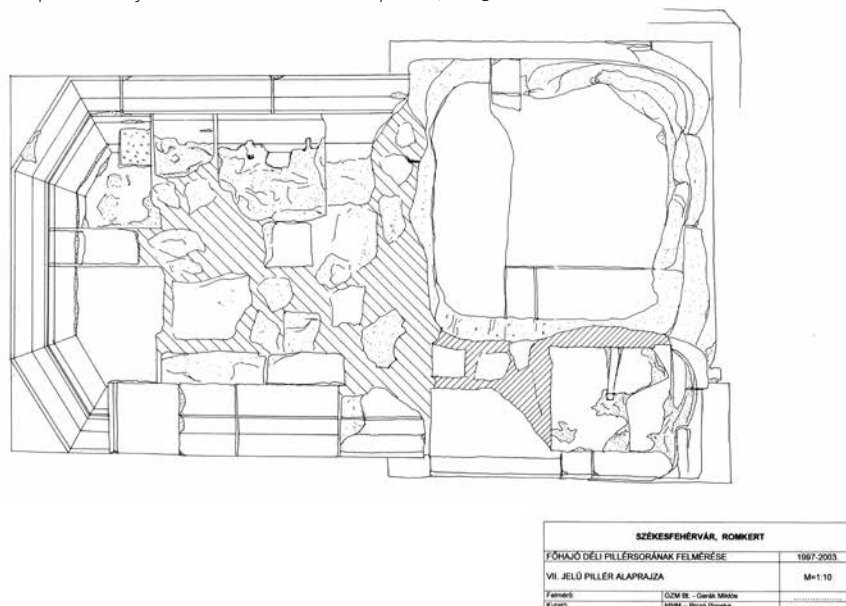
54. A prépostsági templom (kelet–nyugati irányban felvett) déli pillérsorának szélső keleti pillérlábazata (I. pillér), nyugati és keleti nézet
Gerák Miklós felmérési rajza Biczó Piroska kutatásai nyomán, 2003

55. A prépostsági templom (kelet–nyugati irányban felvett) déli pillérsorának második keleti pillérlábazata (II. pillér), nyugati és keleti nézet
Gerák Miklós felmérési rajza Biczó Piroska kutatásai nyomán, 2003

56. A prépostsági templom (kelet–nyugati irányban felvett) déli pillérsorának szélső keleti pillérlábazata (I. pillér), alaprajz, észak felé későbbi bővítésekkel
Gerák Miklós felmérési rajza Biczó Piroska kutatásai nyomán, 2003

57. A prépostsági templom (észak–déli irányban felvett) déli pillérsorának hetedik pillére (VII. pillér), alaprajz, későbbi bővítéssel
Gerák Miklós felmérési rajza Biczó Piroska kutatásai nyomán, 2003

az akantuszdíszes darabot Gerecze Péter 1896-ban a millenniumi kiállításához válogatva a püspöki palotában vagy annak kertjében látta, s onnan került az 1938. évi kőtárba is, feltételezzük, hogy az ugyanott őrzött kőfaragványok többségével együtt Henszlmann Imre 1874. évi, főként a szentélyben és az északi mellékhajóban folytatott ásatásából származhat.⁵⁷ Ezt a körülményt is figyelembe véve, a szóban forgó, sajnos csupán egyetlen faragott oldalával fennmaradt fejezetrészt feltételelesen az északi pillérsor keleti végére tesszük. Az előbbi kőfaragvány (1. számú, MNG) griffalakjai a déli pillérsor keleti végén így éppen szembe kerülhetnek a vélt ragadozó madarakkal, azonos helyzetbe hozva a két köelem háromnegyed körívvel kiemelt sarkait és lefelé folytatódó tagozatait.

Visszatérve az I. és a II. számú pillér sír felé eső végeihez, a hengertagos sarkú fejezetrészek 50 cm körüli vagy azt meghaladó szélességi és mélységi adatai mindkét további (2. számú: MNM és 4. számú: XIX/3) darab számára (17–18., 21–22., valamint 29–30. képek) elvileg lehetővé tennék az imént leírt elhelyezést, a rajtuk látható eltérő motívumkincs miatt azonban csupán az egymással szemközti oldalon.

Az egyes köelemek lokalizálásánál komoly jelentősége van annak is, hogy a szóban forgó darab honnan került elő. A sárkányos féloszlopfőről és az 1. számú (MNG), akantuszdíszes, sarkán griffeket ábrázoló fejezetről tudjuk, hogy a templom keleti végében, a déli oldal egyik házalapjában találták őket, ahová valószínűleg a Monostor-bástya részleges bontásakor jutottak. Nyilvánvalóan eredeti helyük is inkább ezen a szakaszon lehetett. A hasábos pillérfőelemeknél jóval alacsonyabb féloszlopfőt a III. számú négykaréjos pillér egyik fejezeteként az eltérő méretek miatt nehéz elképzelni, valószínűbbnek tűnik, hogy a déli mellékhajófal előtt valamely pillérről induló, négyszögletes hevederív alátámasztására szolgált.⁵⁸

A növényi dísz nem tartalmazó két figurális fejezetnél – az akantuszhálós darabokkal ellentétben – az illesztősík nem a jobb, hanem a bal oldalra esett. A két darab tehát nagy valószínűséggel nem tartozott ösz-

sze. A hátrafelé rendkívül mély (85 cm), nagy méretű ördögalkos faragvány (7. számú, XIX/4) jobb oldali, szomszédos ábrázolásából mára azonban mindössze átforduló szárnya maradt meg, további hátsó szakaszt sajnos megsemmisítették. Ezzel együtt itt sem zárható ki az a lehetőség, hogy az ördögalkos hátraforduló szárnya mögött eredetileg azért nem folytatódott az ábrázolás, mert lépcsős elhelyezésben egy másik kő csatlakozott hozzá. Ebben az esetben az 1. számú akantuszdíszes darabnak megfelelő helyzetet képzelhetünk el számára, talán a déli pillérsor nyugati végén. Lényeges megjegyezni, hogy ennél a két köelemnél a sarkok íves kiemelésének nyomát sem látni, ami a két csoportot – a faragásmód és a motívumkincs szoros rokonsága ellenére –, ha időben nem is, térben azonban elkülönítheti egymástól.

A pokolbéli szörnyeket megjelenítő pillérfejezetek az *Utolsó ítélet*hez közvetlenebbül kapcsolódó tematika révén amúgy is inkább a nyugati oldalra kíváncsoknak. Ezzel kapcsolatban némi bizonyítékul szolgál az éppen erről a területről előkerült, hegyes körmökben végződő kis kéztöredék (51. kép), amelynek szoros analógiája a pokolbéli jeleneteket bemutató kőfaragvány keskenyebb oldalán figyelhető meg. Egykori helyüket illetően – csupán feltételelesen – felmerülhet a főhajóba nyíló nyugati karzat három feltárt, 120×120 cm körüli pilléralapozása is, de addig, amíg velük kapcsolatban a régészeti elemzés nem záródik le, közelebbit erről nem lehet mondani.⁵⁹

A fentiekben részletesebben leírt nagyobb kőfaragványokat a szakirodalom régóta a székesfehérvári Szűz Mária prépostsági templom pillérfejezeteivel hozza összefüggésbe. Gerevich Tibor az egyik szélén hatalmas szárnyat ábrázoló töredékkel kapcsolatban (itt 3. számon bemutatott darab) e megnevezés mellett felveti annak a lehetőségét, hogy talán sarokkő vagy mellvéd része is lehetett. Katalógusában Dercsényi Dezső ugyan pillértöredékként veszi nyilvántartásba, de könyvének fő szövegében a felső frízt is tartalmazó (2. számú) másik nagy köelem párhuzamaként, vele együtt már pillérfőként azonosítja. Mindketten 11. századnak tartva,

57 GERECE 1897. 120: 129. kép; MAROSI 1925. II; MENTÉNYI 2011. 63: 41. kép, 72; HENSLMANN 1874. és 1882. évi ásatásaiból származó kőfaragványokról: 99–107, a 20. század elején, a Püspökségen őrzött köemlékekről: 126–128.

58 A sárkányos féloszlopfő és a sarkán griffekkel ábrázolt, akantuszdíszes fejezet (1. számú, MNG) előkerüléséről lásd MENTÉNYI 2011. 62–64, 71–73, 78, 85, 92–93; Tóth Sándor a négykaréjos pillérhez való tartozását is lehetségesnek tartotta. TÓTH S. 2010. 68–69.

59 A templom főhajóját nyugatról lezáró karzatpillérek alapozásainak feltárását Kralovánszky Alán kezdte meg. KRALOVÁNSZKY 1971. 73–75; KRALOVÁNSZKY 1972. 77–79. A nyugati területeken, beleértve a főhajó déli pillérsorának erre a szakaszra eső végződését is, Biczó Piroska végzett alapos régészeti feltárásokat. BICZÓ 2001. 284–287, 289; BICZÓ 2011. 5–10, 19–22. Köszönöm neki a karzathoz tartozó IX. pillérsor alapozásaira vonatkozó adatokat, s külön köszönettel tartozom azért a régóta tartó, magas színvonalú szakmai segítségéért, amely ezt a munkámat is figyelemmel kísérte és tanácsaival látta el.

a Szent István-kori építkezéshez sorolják őket. Henszlmann Imre óta hasonló szerepet tulajdonítanak az itt elsőként leírt sárkányos féloszlopfővel együtt előkerült ún. „baziliskuszos” fejezetnek (1. számú), ő azonban ezeket az előzőkkel kétségkívül rokon darabokat III. Béla korára, a 12. század utolsó harmadára keltezte. Czobor Béla, aki a 20. század kezdetén főként a templom alaprajzával kapcsolatban vitatta Henszlmann korábbi véleményét, a két utóbbi kőfaragványt oszlopfőként említve, stílusuk alapján visszahelyezte a 11. századba. Érdemben legközelebb jóval később Tóth Sándor foglalkozott a fejezetekkel. Először 1994-ben, a *Pannonia Regia* kiállítás katalógusában a Magyar Nemzeti Galéria pillérfőjével (1. számú), majd ugyanennek kapcsán az e körbe sorolható összes székesfehérvári kőemlékkel. Mindkét esetben pillérfejezeteknek tartva, és emiatt a templom 12. századi átépítésének kezdetéhez kötve őket. Utóbbi, csupán már halálát követően megjelent, a székesfehérvári román kori kőanyag szempontjából meghatározó jelentőségű munkájában körülhatárolja azt a fejezetekkel szoros stíluskapcsolatban álló, a legkülönbözőbb formájú darabokat tartalmazó nagyobb emlékkört is, amelynek egyes töredékei velük azonos, vagy legalábbis hozzájuk közel álló időben keletkeztek. Kormeghatározásukkal kapcsolatban a rajtuk látható ornamentikát régies összefüggésűnek gondolja, megkérdőjelezve Tóth Melinda korábban megfogalmazott véleményét, miszerint ez a lombardiai-provence-i eredetű motívumkincs csupán a 12. század közepéről

származik. A Székesfehérváron 1978-ban megrendezett *Árpád-kori kőfaragványok* kiállítás katalógusába írt tanulmányában, valamint az egyes darabokról szóló tételekben a szerző az általa is megemlített sárkányos féloszlopfőt a 12. század végére, a vele rokon stílusú, az állatalakos indadísz az akantusszal együtt alkalmazó emlékeket pedig a század harmadik és negyedik negyedére keltezte.⁶⁰ 2010-ben kiadott tanulmányában Tóth Sándor velük kapcsolatban a kétségtelenül jelen lévő, szoros velencei összefüggésekre mutat rá, de figyelembe véve az akkori politikai ellentétet, nem tartja egyértelműnek, hogy valamely Dalmáciában is uralkodó királyunk, Kálmán vagy II. István kezdte átépíteni a prépostsági templomot.⁶¹

A részletmegoldásoknál és az ornamentikafelfogásban jelentkező kisebb különbségek ellenére a pillérfőelemeken megjelenő motívumkincs és a hozzá kapcsolódó faragásmód szoros rokonsága figyelhető meg. Mivel esetükben a templom fontos építészeti tagozatairól van szó, emellett a székesfehérvári román kori kőanyag szám szerint legjelentősebb része ugyanebbe az elég jól körülhatárolható stíluskörbe tartozik, feltételezhető, hogy a prépostsági templom átépítésére a 12. század első felében egy szűkebb intervallumon belül kerülhetett sor. Erre a feladatra a szellemi értelemben is felkészült, a munkálatok kezdetén ereje és hatalma teljében lévő Kálmán király lehetett a legalkalmasabb, aki hosszú idő óta ismét az 1116-ra minden bizonnyal már elkészült templomba temetkezett.

60 TÓTH M. 1978. 44; *Árpád-kori kőfaragványok* 1978. 168–169; kat. 91–93 (TÓTH Melinda).

61 GEREVICH 1938. 136; DERCSÉNYI 1943a. 77–78, 111–112; kat. 7–8; HENSLMANN 1864. 136–138; CZOBOR 1900. 21; TÓTH S. 1994. 102–103; TÓTH S. 2010. 67–82, 84, 126–127.

Rövidítések

MÉM MDK – Magyar Építészeti Múzeum–Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest
 MNG – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
 MNM – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
 MOB – Műemlékek Országos Bizottsága
 SZM–MNG – Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
 SZIKM – Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

Irodalom

Árpád-kori kőfaragványok 1978

Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus. Szerk. Tóth Melinda–MAROSI Ernő. István Király Múzeum–MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Székesfehérvár, 1978.

BARTOS 2013

BARTOS György: A Szent Imre-sírról. *Honismeret*, 2013. 3. szám. 19–21.

BARTOS–MENTÉNYI 2001

BARTOS György–MENTÉNYI Klára: Basilica grandis et famosa (Nagy és híres bazilika). *Magyar Múzeumok*, 7. 2001. 43–45.

BIBÓ 1989

BIBÓ István: A székesfehérvári Velence Szálló. *Műemlékvédelem*, 33. 1989. 215–223.

BICZÓ 2001

Piroska Biczó: Archäologische Beobachtungen zur Bau-geschichte der Stiftskirche unserer Lieben Frau zu Székes-fehérvár. *Acta Historiae Artium*, 42. 2001. 283–295.

Biczó 2011

Piroska Biczó: Das königliche Marienstift zu Székesfehérvár im Lichte der neueren Grabungen. *Acta Historiae Artium*. 2011. 5–29.

CZOBOR 1900

CZOBOR Béla: A székesfehérvári ásatások. In: *III. Béla magyar király emlékezete*. Szerk. FORSTER Gyula. Budapest, Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája, 1900. 18–27.

DERCSÉNYI 1942

DERCSÉNYI Dezső: A székesfehérvári bazilika kőfaragványai.

In: *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára*. Budapest, Franklin-Társulat, 1942. 25–42.

DERCSÉNYI 1943a

DERCSÉNYI Dezső: A székesfehérvári királyi bazilika. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1943.

DERCSÉNYI 1943b

DERCSÉNYI Dezső: XI. századi kőfaragóműhely Budán. *Budapest Régiségei*, 13. 1943. 255–293.

GERECZE 1897

GERECZE Péter: A pécsi székesegyház egykori oltársátra és többi szobrászati maradványa. *Archaeológiai Közlemények*, 20. 1897. 119–125.

GEREVICH 1938

GEREVICH Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1938.

KRALOVÁNSZKY 1971

KRALOVÁNSZKY Alán: Székesfehérvár – Bazilika (Romkert). *Régészeti Füzetek*, 24. 1971. 73–75.

KRALOVÁNSZKY 1972

KRALOVÁNSZKY Alán: Székesfehérvár – Bazilika (Romkert). *Régészeti Füzetek*, 25. 1972. 77–79.

MAROSI 1925

MAROSI Arnold: A püspökkert kövei, II. *Fejérmegyei Napló*, 32. évf. 6. sz., 1925. február 8., 3.

MAROSI 1930

MAROSI Arnold: Székesfehérvár művészeti emlékei. *Magyar Művészet*, 6. 1930. 393–431.

MENTÉNYI 2011

MENTÉNYI Klára: Gondolatok egy 12. századi székesfehérvári faragványcsoportról. In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*. Szerk. BENKŐ Elek–OROSZ Krisztina. Budapest, MTA BTK Régészeti Intézet, 2015. 325–359.

MENTÉNYI 2016

MENTÉNYI Klára: A kőfaragványok története 1936–1938-ban. In: *Szent István király bazilikájának utóélete. A középkori Romkert 1938-tól napjainkig*. Szerk. GÄRTNER Petra. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2016. 39–47, 91–97.

MENTÉNYI 2019

MENTÉNYI Klára: A székesfehérvári Szűz Mária prépostsági templom átépítése a 12. században. In: *Művészettörténeti tanulmányok Tóth Sándor emlékére*. Szerk. TAKÁCS Imre. Budapest, Thesaurus Mediaevalis, 2019. 11–42.

Solum regni 2024

Solum regni – Az ország trónusa. A koronázótemplom története és faragványai. A Szent István Király Múzeum kiállítása 2023. Szerk. BICZÓ Piroska. A szerk. munkatársai: LÁTRÁNYI Viktória–BAÁN Krisztina. (A Szent István Király Múzeum közleményei, D sorozat, 362.) Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2024.

SZABÓ 1996

SZABÓ Zoltán: A szentté avatott Imre herceg kultuszhelyének kérdése a székesfehérvári prépostság Nagybaldogaszszony templomában. *Műemlékvédelmi Szemle*, 6. 1996. 2. sz. 5–52.

SZABÓ 2007

SZABÓ Zoltán: Szent Imre sírja és kultuszhelye. In: *Székesfe-*

hérvár 1007–2007. Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. Szerk. KERNY Terézia–СМОHAУ András. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, I.) Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2007. 37–44.

TÓTH M. 1978

TÓTH Melinda: Stílusfejlődés Árpád-kori kőfaragványainkon. In: *Árpád-kori kőfaragványok* 1978. 29–51.

TÓTH S. 1994

TÓTH Sándor: Pillérfőtöredék állatpárral és növényi dísszel. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád–TAKÁCS Imre. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 102–103.

TÓTH S. 2010

TÓTH Sándor: *Román kori kőfaragványok a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében*. A Magyar Nemzeti Galéria szakkatalógusai. I. Régi Magyar Gyűjtemény, I. Román kori kőfaragványok. Szerk. MIKÓ Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2010.

Pillar capital fragments from the twelfth-century reconstruction of the provostry church in Székesfehérvár

The ruins of the medieval complex of buildings at the royal provostry in Székesfehérvár are known from the archaeological excavations carried out in several stages since the second half of the nineteenth century. The church was seriously damaged by an explosion in 1601, and the stones, together with their former ornate carvings, were utilised in the construction of new fortifications around the city. After these were dismantled, the remnants were built into the foundations and walls of residential houses and other structures. Interest in the stone artefacts began in parallel with the first excavation in 1862 and grew over the years, leading to the creation of the core of the collection, which has since expanded thanks to the occasional discovery of carved stones, but above all due to the excavations conducted in the late twentieth and early twenty-first centuries. The small lapidary established when the Garden of Ruins was opened in 1938 transferred its function in 2023 to the new museum, a worthy venue for preserving, researching and displaying the stone fragments and for explaining the history of the medieval provostry through its stone carvings.

Among the stones from the twelfth-century Romanesque period, six of the larger, fragmentary, brick-shaped elements constitute roughly a quarter of the original pillar capitals. The outer surfaces of four capital fragments are covered in networks of acanthus leaves displaying a variety of appearances, which serve as the background for large, winged monster figures with scaly bodies, facing each other at the corners, which are now damaged or entirely missing. These pieces were supported from below at the corners by mouldings in a three-quarter circle. The other two pillar capital fragments, depicting devils or hellish figures and lacking floral ornamentation, but otherwise closely related to the previous four, have corners that are more regular. Also associated with these in terms of style and former function, besides a few smaller fragments, is an engaged column capital decorated with dragons with interweaving necks, which has been known for a longer time.

Originally measuring approximately 100 cm in height, the pillar capital fragments were between 50 and 65.5 cm in width,

although some pieces are longer. Earlier researchers, in particular Sándor Tóth, hypothesised that they could be related to the 120×120-cm Attic bases of the unearthed foundations of the pillars separating the nave from the south aisle. Considering that the renovated twelfth-century support system comprised a total of fourteen (two rows of seven) free-standing pillars, and even disregarding the four-lobed foundation at the western end of the canonical choir, it is clear that only a fraction of the capitals are known. Through detailed observations and descriptions, the study nevertheless attempts to answer the very difficult question of where the extant pieces could have originally stood. In this regard, the four fragments with slightly curving mouldings that protrude at the corners seem especially interesting. As they deviate from the regular square form, they must have been produced for some kind of special configuration. Following close inspection of the surface working, the sections that were chiselled down, and the possible joins, it can be assumed that two of them may have belonged to the solution aligning with the earlier grave of Prince Emeric, canonised in 1083, that was installed in the earlier strip footing on the south side, while the two other carvings were more likely parts of the more complex south and north pillar capitals located at the eastern end of the row of pillars. The capital fragments depicting scenes of hell and winged demons were probably in the western parts of the church, which is supported both by their findspot and by an archaeological find from the western building that features carved claws.

The method of carving and distinctive motifs on the pillar capital fragments, which all share close similarities, are also present on another, larger group of early twelfth-century stone carvings that probably formed part of internal constructions, which are also in the same broad style. It is possible, therefore, that while maintaining the perimeter walls, the reconstruction of the church in this period took place within a narrower time range, and that the church may have been completed before the burial of the most likely commissioner of the work, King Coloman, who died in 1116.

TÁRGYSZAVAK

Székesfehérvár; templom; kőfaragvány; pillérfő; fejezettörődék; akantusz; szörnyalakok; ördögfigura; pilléralapozás; attikai lábazat; román kor; 12. század eleje

KEYWORDS

Székesfehérvár; church; stone carving; pillar capital; capital fragment; acanthus; monster figures; devil figures; pillar foundation; Attic base; Romanesque period; early twelfth century

Székesfehérvár és kapcsolatai: síremlékművészeti súlypontok

Az államalapítástól Székesfehérvár török kézre kerüléséig (1543) elhunyt harminchét magyar király közül tizenöt a székesfehérvári Szűz Mária-prépostság templomában talált nyughelyet – a többiek az országban mindenfelé szétszórta, saját alapítású vagy általuk kiemelten támogatott egyházi intézményekben temetkeztek. Az Európa más államaiban is előforduló koncentráció a középkor végére a székesfehérvári prépostságot a Magyar Királyság legfontosabb temetkezőhelyévé avatta. Azonban, ha pusztán a ránk maradt, akár csak töredékes síremlékek számát tekintjük, Székesfehérvár korántsem áll az élen. Nemcsak Buda egésze, de önmagában a Nagyboldogasszony-plébániatemplom, valamint a várbeli domonkos kolostor emlékanyaga is jelentősen meghaladja. Esztergomból még akkor is mintegy háromszor annyi faragvány ismert, ha Fehérváron beszámítjuk a leírásokból és rajzokból tudható, mára már elveszett darabokat is, és a visegrádi emlékanyag is kétszerese a fehérvárinak, amely nagyjából a gyulafehérvárilal, a zágrábilal, a kassaival és a pozsonyival egyező nagyságú.

A mennyiség azonban nem minden. Ha a magyarországi középkor teljes időintervallumát minden más helyszínnél jobban lefedő emlékanyag változatosságát, a különböző síremléktípusok gazdagságát tekintjük, akkor Fehérvár felülmúlja az összes magyarországi helyszínt. Bár megmaradt emlékeink jó esetben is csak az eredeti mennyiség legfeljebb egy-két százalékát teheti ki országosan, ha semmi mást nem ismernénk, a prépostságból származó faragványok önmagukban is le-

hetőséget adnának egyfajta összkép kialakítására az alkotófolyamatok tekintetében.¹

Római faragványok másodlagos felhasználásban (11. század)

A 11. század – I. (Szent) Istvánhoz (†1038) és családjához közvetlenül vagy közvetve kötődő – emlékeivel a konferencián Havasi Krisztina foglalkozott. Én most leginkább csak az uralkodó 1083. évi szentté avatásához köthető – így már I. (Szent) László (†1095) és környezete elképzeléseihez kapcsolódó – szarkofág² római, alighanem aquincumi eredetűre és középkorban átfaragott voltára szeretnék kitérni. Ezt igen meggyőző módon Nagy Emese ismerte fel – alsó szegélyének és felső peremének, belsejének a középkortól idegen, a rómaiak technológiájának megfelelő megmunkálása, a középkori és a római faragott felületek átmeneti megoldása, az eredetileg egyedül díszített római hosszoldal életfás középkori faragásának elemzése alapján.³ Sarokakrotérionos, nyeregtetős fedelének két már addig is ismert, de a sírládahoz korábban nem kötött, ugyancsak átfaragott töredékét Szakál Ernő és Entz Géza azonosította a fehérvári kőtárban (1. kép).⁴ Nem a fehérvári az egyetlen római eredetű, 11. századi szarkofág a magyarországi emlékanyagban. Csanádon 1868-ban puha mészkőből faragott sírláda került elő, amelynek vízszintes fedlapját

1 Az előadásban érintett problémák és emlékek kutatásaimnak több mint négy évtizede többé-kevésbé állandó témái. Az alábbiak egyes résztémáit részletesebben tárgyaltam a LŐVEI 2021. kötetemben, illetve a *Solium regni* 2024. kiállítási katalógusban (LŐVEI 2024b).

2 TÓTH 1994; TÓTH 2007; HAVASI 2024.

3 NAGY 1954.

4 Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum. – DERCSÉNYI 1943. 112, 14. sz., 124, 93. sz., 78. kép; ENTZ–SZAKÁL 1964; SZAKÁL–ENTZ 1969; HAVASI 2024. 24: I–II–2. kat. sz.

1. A Szent István-szarkofág 1083 táján rómaiból átfaragott fedelének töredéke
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, kiállítva a *Solium regni – Az ország trónusa* kiállításon
Fotó © Lővei Pál, 2024

2. A Szent Gellért-szarkofág homlokoldala a csanádi plébániatemplomban
1083 körül (?) átfaragott római sírláda
Fotó © Lővei Pál, 2009

3. Aragóniai Konstancia magyar királyné, utóbb II. Frigyes német-római császár feleségének (†1222) szarkofágja a palermói székesegyházban
Fotó © Lővei Pál, 2014

édesvízi mészkőből faragták. Homlokoldalát domborművű, kőrakásra állított kereszt díszíti (2. kép). A leletet Henszlmann Imre azonnal az előbb Pesten, majd 1053 körül Csanádon eltemetett Szent Gellért (†1046) sírjával hozta összefüggésbe.⁵ 2000-ben a ládát felnyitották, majd áthelyezték. Ekkor derült ki, hogy hátoldalán az előoldalihoz hasonló, de befejezetlenül hagyott keresztet hordoz. Benkő Elek vizsgálatai szerint egy eredetileg díszítetlen római szarkofágra utólag faragták rá a keresztet, valamint a római kőfaragás technikai jellemzőit mutató belsejében a római szarkofágokra jellemző „kőpárna” egy részét is lefaragták.⁶

Római szarkofágok reprezentatív módon történt újrafelhasználására Európa-szerte ismertek példák, a szokás leginkább uralkodói és pápai körökben egyáltalán nem számított ritkaságnak. A középkor és a korai reneszánsz időszakában másodlagosan felhasznált és síremlékként látható helyzetben felállított/beépített szarkofágok számbavétele során összegyűjtött százhusz példából százöt itáliai, és a tizenöt további példa is többségében 11. század előtti (mint az aacheni és metzi

császári síremlékek).⁷ A vonatkozó publikációk szerzői a székesfehérvári szarkofágot nem ismerték – az egyébként később az esztergomi *Porta speciosa* ikonográfiájához is érdemben hozzájáruló Isa Ragusa⁸ katalógusa négy évvel eleve megelőzte Nagy Emese felismerésének közzétételét –, a csanádi sírláda ebből a szempontból friss azonosítását természetesen még kevésbé.

Az európai példák alapvetően márványszarkofágok, amelyeket gyakran minden átfaragás nélkül alkalmaztak másodlagosan – nem is egy közülük készítésük idején is a római kőszobrászat csúcsművei közé tartozott. Magyarországi vonatkozása miatt említést érdemel, hogy Aragóniai Konstancia magyar királynét (†1222), Imre király özvegyét, utóbb I. Frigyes szicíliai király, 1220-tól II. Frigyes néven német-római császár feleségét férje a szicíliai uralkodók temetkezési helyén, a palermói székesegyházban temettette el, vadászatot ábrázoló, domborműves díszű, fehér márványból faragott római szarkofágban (3. kép).⁹ A síremléken ma olvasható, nemcsak a római szarkofághoz, de az eredeti temetéshez képest is utólagosan készült, reneszánsz kapitális betűtípusú feliratot

5 HENSZLMANN 1871. 31–34, 9. ábra.

6 BENKŐ 2004; BENKŐ 2005; SZAKÁCS 2019. 56–57, 10. kép. – Lásd még MÓRÉ HEITEL 2010. 35–38, 194: Fig. 2–3.

7 RAGUSA 1951; KÖRNER 1997. 84.

8 Munkásságának magyarországi kapcsolódása miatt feltétlenül említést érdemel az esztergomi *Porta speciosa* feliratairól jóval később írott publikációja: lásd RAGUSA 1980.

9 WEHLI 1998. 11–12, 2. kép; GLADISS 2008. 355; POESCHKE 2011. 48–49, 57–58, 190, Abb. 225.

4. Elveszett zalavári sírkőtöredék rajza
RÉCSEY 1892 nyomán

feltehetően az 1491-ben felnyitott sírból előkerült (majd visszahelyezett, véglegesen csak jóval később kiemelt), az elhunytat hosszú felirattal azonosító kis ezüstkoron-gon,¹⁰ ún. *authentika*-táblán talált adatokra alapozhat-ták¹¹ – egyébként a szöveg szokatlanul személyes meg-fogalmazása is a reneszánsz szellemére látszik utalni.

Az eredeti antik szobrászati díszet változatlanul hagyó általános eljáráshoz képest a fehérvári szarkofág lényegé-ben teljes átfaragása ritka jelenség. A hátulsó hosszoldal és az egyik rövid oldal, valamint a tető díszítésére azok üres felületei magától értetődően adódtak – az igény nyilván az elhelyezés körülményeiből táplálkozott. A megfaragott oldal olyan mérvű – kétségen kívül szellemes – átfaragása azonban, hogy annak tényét másfélszáz év szakembe-rei nem voltak képesek felismerni, nagy fokú invenciót, a római formákba való különleges, azokat logikusan át-értelmezni képes belelátási képességet igényelt. A fehér-vári szarkofág megmunkálója kitűnő szakember volt.

A szarkofág szoros kapcsolatot mutat – egyfajta keltezési-stiláris szimbiózisban áll – a Tóth Sándor által 1070–1080 tájára keltezett zalavári márványfaragvány-csoporttal. Itt most érdemes bemutatni ennek egyetlen

5. Elveszett zalavári sírkő rekonstrukciós rajza
Budapest, Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi
Dokumentációs Központ, Tervtár, ltsz. 8705.
Fotó © MÉM MDK

elemeként egy elveszett sírlapot, pontosabban annak egy ábrázolását. A sírkő a várszigeti kolostorból szár-mazik.¹² Igen gondos faragású és színvonalas rajzú volt. A hullámos, leveles indakereten belül futó, klasszikus

¹⁰ WEHLI 1998. 12, 3. kép; MEIER 2002. Abb. 155; GLADISS 2008. 355, 357. Kat. IV. 3; *Királylányok messzi földről* 2009. 172–173.

¹¹ WEHLI 1998. 11, 12.

¹² BOGVAY 1841 (idézi: PROHÁSZKA 2005. 106–107, 110–111); RÉCSEY 1892. 64, 66, 3. kép; TÓTH 1990. 149, 150, 165: J. tétel, 7. kép, 20. kép: J.

betűformálású körirat – + *andreas vitam resolvit(i)s ... svb ponitvr isti ... o* – által közrefogott mezőjében összehurkolt körmotívumokban a négy evangélistaszimbólumot ábrázolta. A faragvány a 19. századi leírások alapján feltételezhető fehér márvány anyaga és növényi díszének, szalagdíszének jellege megegyezik a zalavári faragványos emlékek zömére jellemzővel.¹³ A zalavári fehér márványok egyébként ugyancsak római eredetűek lehetnek, ha felületeiken korábbi faragásnyomok nem is találhatók.¹⁴

A faragványt Bogay József szolgabíró 1841-ben a zalavári romokról szóló jelentése írta le először, mint ami már akkor régóta összezúzott darabokból állt. A leírás szerint alsó végéből egy nagy darab már akkor sem volt meg – valójában azonban a felső és az alsó rész között hiányzott egy darab. A faragványt akkor a zalaapáti apátságának megőrzés céljából átadták. Ugyancsak 1841-ben látta még Ján Kollár, és 1854-ben beszámolt róla Florian Menapace császári és királyi építésigazgató (Wenzel Schaffer mérnökasszisztens jelentése alapján). Id. Storno Ferenc már csak felső részének egy darabját találta meg, ennek rajzát 1860–1861-es vázlatkönyve, valamint Hencz Antal Zala megyében működő építész Rómer Flóris számára készített (?) rajza őrizte meg. Ezt követően ez a töredék is eltűnt, Rómer maga és Récsey Viktor már nem találta (4. kép). A kőlap egy korábban nem említett kisebb darabjáról valamikor később még fénykép készült, azóta ez a töredék is elveszett. A műemléki tervtár őriz azonban egy igen precíznek tűnő, a leírásból ismert darabokat törésvonalakkal együtt pontosan feltüntető, a leírásokból ismert feliratrészletek betűformáit is meggyőzően ábrázoló felmérési-rekonstrukciós rajzot a sírkőről (5. kép).¹⁵ A pauszrajz készítésének ideje és készítője egyaránt ismeretlen. Rajztechnikai-stiláris szempontból leginkább a 20. századot lehetne számításba venni, akkor azonban a töredékek zöme már jó ideje elveszett. A rajz szerint a felső rész két darabból állt, a jobb felső sarok, lejjebb pedig a jobb hosszoldal keretsávja szinte végig hiányzott, az alsó töredék hordozta mindkét alsó sarkot, és a felső és az alsó egységet mindkettőhöz il-

leszkedve kapcsolta össze a belső részből való, körben töréssel határolt, fényképről ismert kis darab.

A vörös márvány használatának kezdetei (12. század vége – 13. század)

Több mint száz évet ugorva egy anyaghasználati újítás Fehérvárt ismét az események középebe helyezi. A jól csiszolható, látványos színű gercsei tömött vörös márvány – a középkortól máig a közbeszédben „vörös márvány” – korai használatára jól is datálható példa III. Béla király (†1196) és felesége, Châtillon Anna királyné (†1184 körül) székesfehérvári temetkezőhelyének lapokból összeállított, egyébként föld alá rejtett, így nem reprezentatív, látható síremlékként elképzelt sírládayegyüttese (6. kép).¹⁶ A kőanyag magyarországi használatának kezdetét is III. Béla uralkodása idejére (1172–1196) tehetjük. A bizánci udvarban nevelkedett uralkodót az ott személyesen látottak – a császári palota porfírral borított, a császárnék szülőszobájaként szolgáló *Porphyra* termét¹⁷ is nyilván ismerte – vezethették Esztergomban a porfír helyettesítésére „megtalált” vörös márvány mind a székesegyházban, mind a királyi palotában való széles körű alkalmazásához,¹⁸ a vörös márvány porfírhoz hasonló színe ugyanis a késő római császári hagyományokat folytató bizánci udvari reprezentáció¹⁹ egyik kifejezési formáját lehetett hivatott pótolni. A porfír a bizánci udvari hagyományokat utánzó, egyben a korabeli pápai szokásokkal²⁰ is vetélkedő, 12. századi szicíliai normann királyok síremlékeinél is igen fontos szerepet játszott,²¹ valamennyivel meg is előzve a magyarországi „dívatot”, majd az őket követő Hohenstauf császárok (VI. Henrik, †1197; II. Frigyes, †1250) baldachinos síremlékeinél (előbb Cefaluban, majd áthelyezve a palermói székesegyházba) (7. kép) egyenesen alapvető szerepet kapott,²² valóban vetekedve a 4. századi

13 HAVASI 2022, 125–126, 136–137 és 5, 20–22. képek.

14 LÖVEI 2021. I. 61.

15 Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, ltsz. 8705.

16 ÉRDY 1853; DERCSÉNYI 1943. 2–4; BICZÓ 2017.

17 DEÉR 1959. 134; TRONZO 2012. 45.

18 Esztergomban a *Porta speciosa* egy darabját, amely *METEM* feliratrészletet hordoz, egy 13. századi burkolólapot, egy „prizmás” megformálású korai sírkőlapot, egy-egy 14. és 15. századi sírkőlapot, a „Vitéz-loggia” egy építészeti elemét, valamint a Bakócz-kápolna egyik párkánytöredékét lehetett mintavételt követően

természettudományos módszerekkel megvizsgálni, valamennyi – persze ez is volt várható – gercsei eredetűnek bizonyult. Lásd PINTÉR et al. 2001. 61–62, 63, 66, 7–8. kép, 1–2. táblázat; LÖVEI et al. 2024. 151. + Melléklet 13–19: ESZ-1–7. tétel.

19 DELBRUECK 1932; VASILIEV 1948; MALGOUYRES 2003; POESCHKE 2011. 73–85; TRONZO 2012. – A porfír így (eltekintve a drágakövektől) a 12–13. századig mindenképpen a középkori „köhierarchia” élén helyezkedett el.

20 HERKLOTZ 1985. 104–114.

21 DEÉR 1959; VARGA 1993; VARGA 1994.

22 POESCHKE 2011.

6. III. Béla király felesége, Châtillon Anna királyné sírládájának fenéklapja a holttest „lenyomatával” a székesfehérvári székesegyházban
Fotó © Lövei Katalin, 2013

7. II. Frigyes német-római császár (†1250) porfír síremléke a palermói székesegyházban
Fotó © Lövei Pál, 2014

római uralkodói porfírszarkofágokkal. A 13. század első felében II. Frigyes dél-itáliai országaiban még az antik figurális porfírszobrok imperiális hagyománya is újjáéledt.²³ Egy kisebb méretű, Kalocsáról származó, vörös márványból faragott, a 13. század elejére keltezhető királyfej²⁴ az antik hagyomány áttételes magyarországi jelenlétére utal ugyanebben az időszakban: Marosi Ernő vetette fel, hogy fejtípusa alapján akár a Konstantinápoly 1204. évi elfoglalását követően Itáliába szállított és a velencei San Marco sarkába illesztett, a 4. századi

társuralkodókat, a tetrarchákat ábrázoló porfír szoborcsoport²⁵ is példaképszerepet tölthetett be az egykor valószínűleg a kapuzat díszítéséhez tartozó kalocsai faragványnál.²⁶ Ez a darab régies – a késő római absztraháló, geometrikus stílusban gyökerező – jellegére is magyarázatul szolgálhat.²⁷

A fehérvári prépostsághoz köthető egy fekvő téglalap alakú, vörös márványból faragott sírlap, amely 1806-ban került elő a királyi bazilika déli oldalánál, lakóház építéskor. 1813-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba szállított-

23 Például egy ma Sienában őrzött, 1240 előtt készített női szoborfej: Siena, Società delle Pie Disposizioni da Montepulciano, Collezione Bologna. – BERTELLI 1988; *Federico II* 1995. 476–477. Kat. 5.14. (Rita MAVELLI).

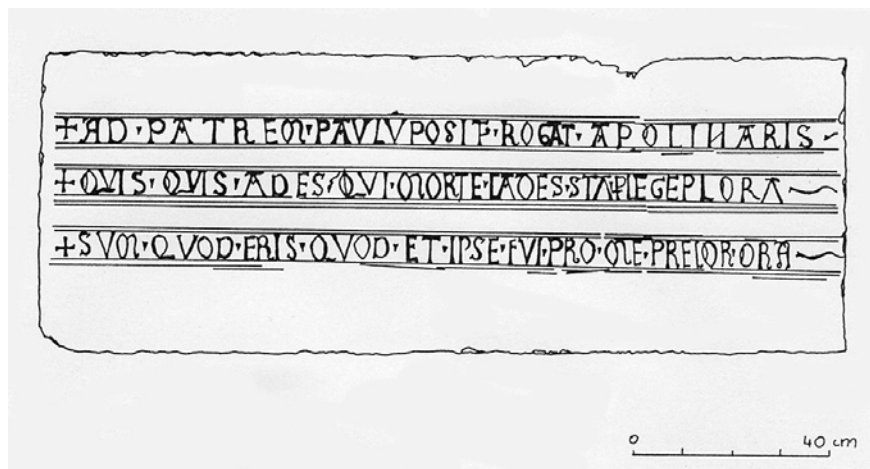
24 Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 53.364. – GEREVICH 1938. 102, 178, 183,

CLXXXVII–CLXXXVIII. tábla; ENTZ 1966. 141; TÓTH 2010. 148–149, 32. sz.; TAKÁCS 2018. 86, 334. kép.

25 TRONZO 2012. 46–50, Fig. 1.

26 MAROSI 2000.

27 ENTZ 1966. 141.

8. Apolinaris székesfehérvári prépostsági templomból származó sírköve
Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum
Felmérési rajz KOLBA 1962 nyomán

ták, és bár az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház maradványait feldolgozó Máthés János 1827-ben még mint fehérvári darabról emlékezett meg róla, a faragvány eredete a 20. századra homályba merült, így ismeretlen lelőhelyű anyagként leltározták be 1960-ban.²⁸ A simára csiszolt, keretezetlen felületén hosszában futó, háromsoros, vésett feliratot hordozó sírlapon a sorok előkarcolt segédvonalai is megmaradtak (8. kép). Korai gótikus majuszkulás betűtípusa alapján 1200 körül készülhetett, esztergomi kortársaival együtt a legkorábbi ismert vörösmárvány sírkövek egyike Magyarországon. A hexameterben írott, latin sírvers:

AD PATREM PAULUM POSITUS ROGAT APOLINARIS.
QUIS QUISADES, QUI MORTE CADES, STA PER LEGE PLORA.
SUM QUOD ERIS, QUOD ET IPSE FUI, PRO ME PRECOR ORA.

Várady Zoltán fordításában:²⁹

Apolinaris kér, aki nyugszik Pál atya mellett: / Bárki vagy, állj itt meg, s olvasd könnyezve, halandó, / Az voltam, mi te vagy; s mi vagyok – leszel. Érttem imát mondd!

A fehérvári szöveg második és harmadik sora igen kis különbséggel ismétli egy 1148-as évszámú franciaországi [Arpavon (Drôme)] felirat *quisquis ades, qui morte cades, sta, perlege plora, sum quod eris, quod es ante fui, pro*

9. Sírkő íves talpon álló kereszt ábrázolásával,
13. század
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum,
kiállítva a *Solium regni*
– Az ország trónusa
kiállításán
Fotó © Lővei Pál, 2023

me, precor, ora szavait, valamint egy Rómában, a lateráni bazilikában található 12. századi hasonló sírfelirat Európa-szerte általánosan elterjedt, közhelyszerűen másolt szövegét.³⁰

A tatárjárásnál régebbi, a 12. század második feléből, a 13. század elejéről származó legrepresentatívabb magyarországi sírfeliratok a fehérvári szöveghez hasonlóan az emberi elmúlásról szóló, moralizáló versek voltak, legfeljebb a halott nevének említésével. Ezek a szövegek az elhunytól lényegében semmit nem árulnak el, az utódok imáinak segítségét kérő középkori gondolkodásmódról annál többet. Ilyen korai időben a királyi

28 *Fejérvárról* 1806; MÁTHES 1827: 61; KOLBA 1962: 111–116, 121, 48. ábra, XVIII/1–2. kép; TAKÁCS 1988: 127. 4., 9., 18. jegyzet, 128: 27. jegyzet; LŐVEI 2023: 236–237, 240: Fig. 3; VÁRADY 2023: 107–108, 3. sz.

29 VÁRADY 2003: 50.

30 LŐVEI 2009: I. 60–61; LŐVEI 2023: 237–238.

család tagjain kívül csak egyháziak temetkezhettek a székesfehérvári bazilikában. A feliratban szereplő Pál és Apolinaris minden valószínűség szerint a társaskáptalan tagjai lehettek. Az Apolinaris (Apollinaris, Appollinaris) név a 13. század eleji írott forrásokban is előfordul Magyarországon; 1210-ben ilyen nevű nyitrai főesperes szerepel egy oklevélben.³¹

A vörös márvány ebben az időben még csak a legelőkelőbb személyek és intézmények számára volt elérhető. A 13–14. századból országszerte ismert sírkövek jelentős része keresztés ábrájú, ezek között vörös mészkő anyagú azonban egyáltalán nem ismert, mészkőből, homokkőből, esetleg vulkáni kőből készültek. Egy példájuk a székesfehérvári királyi bazilika épületegyütteséből származik (9. kép). Két összeillő darabja – az illeszkedésüket csak az új kőtár előkészítő munkálatainak végén ismertem fel – eltérő időben bukkant fel. Az alsó rész a romkert szomszédságában 1965-ben Kralovánszky Alán vezetésével folytatott ásatás alkalmával előkerült töredékek között volt, és hosszú ideig a romkertben feküdt. A keresztet ábrázoló felső részt 1994-ben a közelben egy pince feltöltéséből Siklósi Gyula mentette ki, majd a múzeum raktáraiban ide-oda vándorolt. Az utóbbi esetében egyértelmű volt, hogy egy a 13. század második felére keltezhető sírlap részlete. (A feltáró a lombikszerű tárgyat ábrázoló elsőnél is feltételezte ezt, én ellenben kezdetben hajlamos voltam a lombikot egy körtetagszerű tagozat felfekvési helyének gondolni.)³²

A vörös márvány új divatja (14–15. század)

Címeres sírkövek

A tömött vörös mészkő használatának első évszázada – a 12. század utolsó negyedétől a 13. század hetvenes éveiei – erősen a királyi udvar környezetére, a világi és egyházi elit köreire korlátozódott. Ezt követően egy időre az anyag „eltűnni látszik” az emlékanyagból. A síremlékfaragásban az igazi „áttörést” csak az 1360–1380 közötti időszak hozta, amikor a vörös márványnak az egyéb – főleg helyi – kőanyagok rovására történő gyors

elterjedése egyidejűleg zajlott le a gótikus majuszkula gótikus minuszkulával történő felváltásával és a sírlapok általánosnak mondható ábrázolási típusának keresztés ábráról címeresre változásával.³³ Mikó Árpád hangsúlyozta, hogy amikor a címereslevelek szövege felsorolja, hol lehet viselni a kapott címet, ezek között több esetben szerepel a síremlék is.³⁴ (A majuszkula–minuszcula váltás egyébként nem minden műfaj vagy technika esetében zajlott ugyanekkor, ha egyáltalán lezajlott. Az olyan hagyományosan konzervatív tárgyak, mint a pénzek esetében lényegében egyáltalán nem került rá sor, a pecséteknél pedig nagyon vonatottan, legalább fél évszázadon át elhúzódott.³⁵)

A váltás hátterében a jelek szerint I. Lajos király udvarának a délnémet vidékek művészete, heraldikai reprezentációja felé fordulása húzódnak meg,³⁶ legalábbis ezt jelzi, hogy az új típusú sírlapok korai példáit a királyi udvarral kapcsolatban álló személyek emlékére állították az 1370-es évek első felében.³⁷ A székesfehérvári királyi bazilika Anjou-sírkápolnájának részben baldachinos, alakos szarkofágjait (10. kép) – a vörös márvány monumentális használatának emlékeit – is az 1370-es években készítették, és I. Lajos személyes megbízására faraghatták III. Kázmér (†1370) lengyel király krakkói síremlékét³⁸ is. Az anyaghasználat új divatja mögött valószínűleg nem húzódtak meg általános historizálási szándékok: a vele együtt jelentkező új ábrázolási típusoknak az Árpád-korban még előzményei sem lehettek ismertek, a nagyszabású sírbaldachinok előképei pedig a francia és itáliai síremlékművészet már 14. századi emlékei között ismerhetők fel. Magában a székesfehérvári prépostsági templomban azonban a vörösmárvány padló megújítása ugyanúgy beletartozhatott I. Károly legitimációs törekvéseibe, mint az ő és családja ottani temetkezése, amivel a magyarországi Anjouk egyértelműen Szent István, majd a 12. századi Árpád-házi uralkodók hagyományához kapcsolódtak.

Baldachinos síremlékek

A nápolyi Anjou uralkodói család a 14. század első felében egyre monumentálisabb formában épített, baldachinos márvány síremlékei³⁹ nem maradtak hatásta-

31 KOLLÁNYI 1900. 5; ERDÉLYI 1902. 618.

32 LŐVEI 2024a. 33–34, 25. kép; LŐVEI 2024b. 67: XI-1. kat. sz.

33 LŐVEI–VARGA 1987. I. 460–461; LŐVEI 2021. I. 147–148.

34 MIKÓ 2010. 319.

35 LŐVEI 2013. 142–143.

36 LŐVEI 1982a. 183; LŐVEI–VARGA 1987. I. 460–461.

37 LŐVEI 1982a. 183, 189. 1. j.; ENGEL–LŐVEI–VARGA 1986. 211.

38 ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT 1978; *Die Parler* 1978. II. 481–482. (Piotr SKUBISZEWSKI); SADRAEI 2001; *Sigismundus* 2006. 107–109; kat. 1.28. (Agnieszka ROZNOWSKA-SADRAEI).

39 VALENTINER 1935. 91–108, 120–143, Pls. 40–54, 60–71; ENDERLEIN 1997; MICHALSKY 2000.

10. Katalin hercegnő (†1378), I. Lajos király gyermekkorban elhunyt leánya feltételezett síremlékének rekonstruktív bemutatása a *Solum regni – Az ország trónusa* kiállításon
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum
Fotó © Lővei Pál, 2023

11. Fehérmárvány ívtöredék az Anjou-sírbaldachinról, 1350-es évek Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, kiállítva a *Solum regni – Az ország trónusa* kiállításon
Fotó © Lővei Pál, 2023

lanok a magyarországi rokonság körében sem. A fehérvári templom északi mellékhajójában 1969-ben Kralovánszky Alán egy közvetlenül a hajófalhoz épült, hármastemetkezést tartalmazó, több periódusban kialakított, nagy méretű sírt tárt fel, benne a városból és a prépostság területéről részben már a 19. század eleje óta ismert, vörös márványból faragott architektonikus töredékekhez kapcsolható kisebb darabokkal és szilánkokkal.⁴⁰ Ennek alapján megalapozottnak tűnhetett a forrásokból ismert, Szent Katalinnak szentelt Anjou-sírkápolnának a templom északi oldalára való lokalizálása.⁴¹

A 14. század harmadik negyedére keltezhető, a vörös márvány mellett egy azonos profilú ívtöredék⁴² (11. kép) alapján részben fehér márványból készült síremlék Szakál Ernő rekonstrukciós elemzése szerint egy erősen tagolt sarokpilléreként nyugvó, felül árkádíves, monumentális sírbaldachinnak bizonyult.⁴³ Az elrendezésen alapjában az sem változtat, hogy a baldachin rekonstrukciójába Szakál Ernő által a pillérközöket alul kitöltő,

ívsoros mellvéd lábazataként „beépített” töredéket és egy mérműves ívdarabot Buzás Gergely újabban a baldachin sarokpillérei közé szervesen beépülő, árkádsoros tumba-oldallap elemeiként határozta meg (12–13. kép).⁴⁴ A sírban talált kisebb töredékek között márványberakásra utaló faragványok is vannak, talán a baldachint koronázó vimperga díszítéséhez tartoztak.⁴⁵ A fal elé állított sírbaldachin és a berakásos díszítésmód egyaránt itáliai-nápolyi jellegzetesség. Székesfehérvári megvalósításuk azonban már nem az itáliai stílusban és technikával történt: a felépítés és a részletek sokkal inkább kapcsolódnak az északabbi, nyugat-európai, a stílust tekintve alapvetően a délnémet művészeti környezetéhez.⁴⁶

Címeres-figurális síremlékek

Az 1982. évi székesfehérvári I. Lajos-kiállítás katalógusában még összefüggő együttesként tárgyalást nyert Anjou-síremléktöredékeket⁴⁷ az újabb kutatások során

40 Valamennyi töredék: Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum.

41 KRALOVÁNSZKY 1982; BICZÓ 2004a.

42 A darab már harmadlagos beépítésből került elő a kiállítást megelőzően. LŐVEI 1982b. 198: 102. kat. sz., 31. tábla.

43 SZAKÁL 1982.

44 BUZÁS 2004. 41–42; 95–98, 104, 106. kép. – Újabb darabok előkerülése nem állt le. 2005-ben egy további lábazati elem a Sörházi

malom közelében a Malom-csatornából került elő, Bartos György és Mentényi Klára lelete. 2017-ben a Püspökkert kerítésszakaszából Bartos György bontotta ki a tumba árkádívsorának egy mérműves szárelemét (Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum; 13. kép).

45 BUZÁS 2004. 44.

46 LŐVEI 1982a. 186–187; BUZÁS 2004. 44; LŐVEI 2024b. 73, 74–75; XI-9. kat. sz.

47 LŐVEI 1982a; LŐVEI 1982b.

12. Az Anjou-sírbaldachin töredékeinek rekonstrukatív bemutatása a *Solium regni – Az ország trónusa* kiállításon, Buzás Gergely rekonstrukciós rajzával
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum
Fotó © Lővei Pál, 2023

13. Az Anjou-sírbaldachin árkádívsoros tumbájának mérműves száreleme
Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, kiállítva a Székesfehérvári Egyházmegyei Látogatóközpontban
Fotó © Lővei Pál, 2022

két csoportra lehetett osztani: az említett sírbaldachintól egyértelműen elkülöníthető volt két régóta ismert szarkofágfedlap – egyikükön egy király töredékes halotti szobrával (14. kép) – és egy oldallap. Ezek a templom déli mellékhajójához kívülről hozzáépült, gótikus sírkápolna Biczó Piroska által 2002-ben befejezett feltárása⁴⁸ során a sírgödrökben talált, vagy törésfelülettel illeszkedő, vagy azonos profilozású kisebb darabok segítségével, alighanem végérvényesen, ehhez az objektumhoz kapcsolódónak bizonyultak.⁴⁹

A sírlapok már említett motivikus-stiláris-epigráfiai váltásának egyik fontos darabja Fehérváron került elő. A [f]idelis famulus („hűséges szolga”) felirattöredéket és 1373-as halálozási évszámot – [an]no d(omi)ni mcccxxiii

– hordozó, eredetileg sisakkal és stilizált sasszárnyra rakott oromzat alkotta sisakdísszel koronázott pajzsot ábrázoló sírlapot a társaskáptalan mellett vagy az uralkodó környezetében tevékeny, magasabb rangú személynek állíthatták (15. kép).⁵⁰ Évtizedekkel későbbi, de ugyancsak címer, sisak, sisakdísz alkotta, ma már hiányos heraldikus ábrát hordoz a Pécs nembeli Marcali Miklós korábbi temesi ispán, majd erdélyi vajda (†1413) kör alakúra átfaragott vörösmárvány sírköve – a fehérvári kőtár darabjainak elhelyezése során az egyik legnagyobb kihívás elé ez a darab állította az építőket. Töredékesen fennmaradt, gótikus minuszkulás betűtípusú körirata: [h]ic iacet nicola[us] de marchali ...m de-(c)oratum reliqui[t] obyt an(n)o d(omi)ni m cccc xiii (16. kép).⁵¹

48 Biczó 2004b.

49 A kápolna valamennyi korábban vagy újabban előkerült töredéke: Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum. – Lővei 2004; Lővei 2011a; Lővei 2011b; Lővei 2024b. 73, 76–78: XI-11–12. kat. sz.

50 DERCSÉNYI 1943. 56, 97, 122–123: 81. sz., 88. kép; Lővei–Varga 1987. I. 461, II. 621. kép; Lővei 2024b. 67: XI-2. kat. sz.

51 DERCSÉNYI 1943. 102, 122, 90. kép; ENGEL–Lővei–Varga 1983. 29–30, 5. kép; ENGEL–Lővei–Varga 1986. 219–220; Lővei 2024b. 68: XI-4. kat. sz.

14. Királyalagos tumba-fedlap töredéke, 1380 körül
Restaurálás előtti állapot
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, kiállítva a
Solium regni – Az ország trónusa kiállításon
Fotó © Lővei Pál, 2022

15. Ismeretlen (†1373) töredékes sírlapja
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, kiállítva a *Solium regni – Az ország trónusa* kiállításon
Fotó © Lővei Pál, 2023

16. Marcali Miklós erdélyi vajda (†1413) kör alakúra átfaragott, vörösmárvány sírköve
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, kiállítva a *Solium regni – Az ország trónusa* kiállításon
Fotó © Lővei Pál, 2023

17. Stiborici (I.) Stibor erdélyi vajda (†1414) székesfehérvári síremlékének fejtöredéke, 1430-as évek eleje
Székesfehérvár, Körösi-gyűjtemény
Fotó © Papp Szilárd, 2018

18. Stiborici (I.) Stibor erdélyi vajda (†1414) székesfehérvári síremlékének törzstörödéke, 1430-as évek eleje
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, kiállítva a *Solium regni – Az ország trónusa* kiállításon
Fotó © Lővei Pál, 2023

Marcali kortársa, Stiborici I. Stibor erdélyi vajda (†1414) síremlékének töredékei a keret profilozása alapján eredetileg egy tumbasíremlék fedlapjához tartoztak (17–18. kép).⁵² Ezen az elhunytat domborművű, páncélos

férfialak jelenítette meg, bajuszos fejét hajadonfótt ábrázolták, mellette a Stiborok két, egymástól elforduló holdsarlót ábrázoló címerpajzsával. A kereten futó latin nyelvű, gótikus minuszkulás köriratból megmaradt az ugyancsak Stiborra utaló erdélyi vajda (*olym waywode* – néhai vajda) kifejezés. A síremléket ugyanaz a „Stibor-síremlékek mestere” szükségnévvel ellátott szobrász faragta, mint az erdélyi vajda fiának, Stiborici II. Stibornak (†1434) a budai Nagyboldogasszony-templom mellett 1907-ben talált ép sírfedlapját, valamint a család egy további nőtagjának ugyancsak budai síremlékét. Stílusuk alapján valamennyi az 1430-as évek elején készült, minden bizonnyal a gyermektelen ifjabbik Stibor megrendelésére, alighanem annak 1431. évi végrendekezésével összefüggésben. Ez a Gerecse-hegység vörös márványát feldolgozó műhely készítette a Zsigmond-kor második felének legfontosabb síremlékeit országszerte, faragványai a boszniai királyok bobovaci várából is előkerültek, és Sziléziába is eljuthattak.⁵³ E műhely már második generációjának alkotása lehet Györgyi Bodó Miklós prépost (†1474) főpapi figurával és családi címerrel díszített, ugyancsak töredékesen fennmaradt fehérvári síremléke (lásd Ribi András tanulmányában: 1. kép).⁵⁴

A székesfehérvári emlékanyag, ezen belül a sírkövek túlnyomó részének megismerése 2023 őszén mindenki számára adottá vált minden korábbinál teljesebb mértékben: az újonnan megnyitott prépostsági múzeum ehhez páratlan lehetőséget nyújt.⁵⁵

52 DERCSENYI 1943. 102–104, 125: 98. sz., 31, 89. kép; ENGEL–LŐVEI–VARGA 1983. 21, 31–32, 6–7. kép; ENGEL–LŐVEI–VARGA 1986. 208, 210, 212, 215–216, 221–222, 4. kép; LŐVEI 2024b. 68–69: XI-5. kat. sz.

53 A Stibor-síremlékek mestere tevékenységéről és műhelyéről: LŐVEI 1999; LŐVEI 2017; LŐVEI 2021. 165–215.

54 DERCSENYI 1943. 101, 125: 99. sz., 126: 106. sz., 89, 91. kép; TÓTH 1964. 174–176, 182. (50. jegyzet), 182–183. (53. jegyzet); LŐVEI–ENGEL 1983. 4, 5, 6. (19–21. jegyzet), 6–8. kép; LŐVEI 2024b. 70: XI-8. kat. sz.

55 *Solium regni* 2024.

Irodalom

BENKŐ 2004

BENKŐ Elek: A nagycsanádi Szent Gellért-szarkofág. In: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. PÁL Judit–SÍPOS Gábor. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004. 35–59.

BENKŐ 2005

Elek BENKŐ: Der Sarkophag des heiligen Gerhards aus Großtschanad (Nagycsanád, Cenadu, Rumänien). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 56. 2005. 251–277.

BERTELLI 1988

Carlo BERTELLI: Una dea di porfido. In: *Scritti di Storia dell'Arte in onore di Raffaello Causa*. A cura di Pierluigi Leone DE CASTRIS. Napoli, Electa, 1988. 36–37.

BICZÓ 2004a

Biczó Piroska: [Baldachinos síremlék a székesfehérvári bazilikában.] A sír föltárása. In: *Magyar királyi és főrendi síremlékek*. 2004. 38–40.

Biczó 2004b

Biczó Piroska: A prépostsági templom déli oldalán feltárt gótikus kápolna. In: *Magyar királyi és főrendi síremlékek* 2004. 48–57.

Biczó 2017

Biczó Piroska: III. Béla király és Anna királyné vörösmárvány sírlapjairól. In: *Interdiszciplinaritás. Archeometriai, régészeti és művészettörténeti tanulmányok*. Szerk. RIDOVICS Anna–BAJNÓCZI Bernadett–DÁGI Marianna–LŐVEI Pál. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum–Szépművészeti Múzeum, 2017. 117–130.

BOGYAY 1841

BOGYAY József szolgabíró jelentése a zalavári romokról, 1841. november 27. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, N24 (1841) 2440.

BUZÁS 2004

Buzás Gergely: [Baldachinos síremlék a székesfehérvári bazilikában.] XIV. századi baldachinos síremlék az északi mellék-hajóban. In: *Magyar királyi és főrendi síremlékek* 2004. 41–45.

DEÉR 1959

Josef DEÉR: *The Dynasty Porphyry Tombs of the Norman Period in Sicily*. Cambridge (Mass.), Harvard University, 1959.

DELBRUECK 1932

Richard DELBRUECK: *Antike Porphywerke*. Berlin–Leipzig, Walter de Gruyter, 1932.

DERCSÉNYI 1943

DERCSÉNYI Dezső: *A székesfehérvári királyi bazilika*. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1943.

Die Parler 1978

Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln. I–III. Hg. von. Anton LEGNER. Köln, Museen der Stadt Köln, 1978.

ENDERLEIN 1997

Lorenz ENDERLEIN: *Die Grablege des Hauses Anjou in Unteritalien. Totenkult und Monumente 1266–1343*. (Römische Studien der Bibliotheca Hertziana 12.) Worms am Rhein, Wernersche Verlagsgesellschaft, 1997.

ENGEL–LŐVEI–VARGA 1983

ENGEL Pál–LŐVEI Pál–VARGA Lívია: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. *Ars Hungarica*, 11. 1983. 21–48.

ENGEL–LŐVEI–VARGA 1986

ENGEL Pál–LŐVEI Pál–VARGA Lívია: Főnemesi sírkövek a Zsigmond kori Magyarországon. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI Erik. Budapest, Gondolat Kiadó, 1986. 203–233.

ENTZ 1966

ENTZ Géza: A kalocsai székesegyház faragványai. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 28. 1966. 134–144.

ENTZ–SZAKÁL 1964

Géza ENTZ–Erő SZAKÁL: Le reconstitution du sarcophage du roi Étienne. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 10. 1964. 205–228.

ERDÉLYI 1902

A Pannonhalmi Főapátság története. 1. A megalapítás és terjeszkedés kora 996–1243. (A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története, I.) Szerk. ERDÉLYI László Budapest, Stephaneum, 1902.

ÉRDY 1853

ÉRDY János: III. Béla király és nejének Székes-Fehérvárott talált síremléke. In: *Magyarország és Erdély képekben*, I. Szerk.

KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre. Pest, Emich Gusztáv, 1853. 42–48.

Federico II 1995

Federico II *immagine e potere*. Catalogo della mostra. A cura di Maria Stella CALÒ MARIANI–Raffaella CASSANO. Marsilio, Bari, 1995.

Fejérvárról 1806

Fejérvárról. 22dik Sept. *Hazai Tudósítások*, 1. 1806. 228.

GEREVICH 1938

GEREVICH Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1938.

GLADISS 2008

Almut von GLADISS: Die Grabbeigaben der Konstanze von Aragon, der ersten Gattin Friedrichs II. Palermo, Tesoro della Cattedrale. In: *Kaiser Friedrich II. (1194–1250). Welt und Kultur des Mittelmeerraums*. Ausstellungskatalog: Landesmuseum für Natur und Mensch, Oldenburg. Hg. von. Mamoun FANSA–Karen ERMETE. Mainz am Rhein, Philipp von Zabern, 2008. 355–357.

HAVASI 2022

HAVASI Krisztina: A 11. századi zalavári márványfaragványokról. *Ars Hungarica*, 48. 2022. 123–161.

HAVASI 2024

HAVASI Krisztina: A Szent István-szarkofág. In: *Solium regni* 2024. 22–24.

HENSZLMANN 1871

Henszlmann Imre: Archaeologiai kirándulás Csanádra. *Archaeologiai Közlemények*, 8. = Ű. f. 6. 1871. 1–49.

HERKLOTZ 1985

Ingo HERKLOTZ: «Sepulcra» e «Monumenta» del Medioevo. Roma, Edizioni Rari Nantes, 1985.

Királylányok messzi földről 2009

Királylányok messzi földről. *Magyarország és Katalónia a középkorban*. Katalógus, Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk. Ramon SAROBE–TÓTH Csaba. [Budapest,] Magyar Nemzeti Múzeum, 2009.

KOLBA 1962

H. KOLBA Judit: Románkori feliratos sírkőlap. *Folia Archaeologica*, 14. 1962. 111–123.

KOLLÁNYI 1900

KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, Esztergomi Főszékesegyházi Káptalan, 1900.

KÖRNER 1997

Hans KÖRNER: *Grabmonumente des Mittelalters*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997.

KRALOVÁNSZKY 1982

KRALOVÁNSZKY Alán: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna. In: *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. 1982. 165–174.

LŐVEI 1982a

LŐVEI Pál: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna művészettörténeti helye. In: *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. 1982. 183–192.

LŐVEI 1982b

LŐVEI Pál: Székesfehérvár, Anjou-sírkápolna. In: *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. 1982. 192–203.

LŐVEI 1999

LŐVEI Pál: A Stibor-síremlékek mestere. *Budapest Régiségei*, 33. 1999. 103–121.

LŐVEI 2004

LŐVEI Pál: Az Anjou-síremlékek újonnan előkerült töredékeiről. In: *Magyar királyi és főrendi síremlékek*. 2004. 72–85.

LŐVEI 2009

LŐVEI Pál: „Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria”. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához, I–II. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2009. PURL http://real-d.mtak.hu/381/1/Lovei_Pal1.pdf; http://real-d.mtak.hu/381/4/Lovei_Pal2a.pdf; http://real-d.mtak.hu/381/7/Lovei_Pal_kepek.pdf.

LŐVEI 2011a

LŐVEI Pál: A székesfehérvári Anjou-síremlékek az újabb töredékek tükrében. In: *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Szerk. KERNY Terézia–SMOHAY András. (Magyar királyok és Székesfehérvár II. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 6.) Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2011. 171–187.

LŐVEI 2011b

Pál LŐVEI: Über neu entdeckte Fragmente der Anjou-Grabmäler in Székesfehérvár. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 52. 2011. 149–173.

LŐVEI 2013

LŐVEI Pál: Sokpecsétes oklevelek a 14–15. századi Magyarországon. *Ars Hungarica*, 39. 2013. 137–144.

LŐVEI 2017

LŐVEI Pál: A „sárkánylovagok” kőfaragója: Egy 15. századi szobrász-vállalkozó műhelye Budán. In: *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. WEISZ Boglárka–KÁDÁS István. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017. 387–485.

LŐVEI 2021

LŐVEI Pál: Porfír, kő, márvány. *Kőanyagok, kőfaragók, kőbe-rakások a középkori Magyarországon*. I–II. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet és Művészet-történeti Intézet, 2021.

LŐVEI 2023

Pál LŐVEI: Verses and Fragments – Some Inscriptions on Medieval Funerary Monuments in Hungary. In: *Writing on Tombs in Medieval and Early Modern Times*. Ed. by Vinni LUCHERINI–Tanja MICHALSKY–Diego CARNEVALE. (Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale 7) Roma, Viella, 2023. 231–249.

LŐVEI 2024a

LŐVEI Pál: *Töredékek. Sírkövek, faragványok, lenyomatok*. (Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián) [Budapest,] Magyar Tudományos Akadémia, 2024.

LŐVEI 2024b

LŐVEI Pál: A Szűz Mária-prépostság temploma mint temetkezőhely. In: *Solium regni* 2024. 64–79.

LŐVEI et al. 2024

LŐVEI Pál–PINTÉR Farkas–TÓTH Mária(t)–BAJNÓCZI Bernadett: Tömött vörös mészkő – „vörös márvány” – emlékek művészettörténeti és archeometriai kutatási eredményei (2001–2023). *Archeometriai Műhely*, 21. 2024. 1–2. = *Tanulmányok Szakmány György tiszteletére*. Szerk. ILON Gábor–SZILÁGYI Veronika–T. BIRÓ Katalin. 149–160. + Melléklet, 1–60.

LŐVEI–ENGEL 1983

LŐVEI Pál–ENGEL Pál: Székesfehérvári kőfaragványok Györgyi Bodó Miklós prépost címerével. *Művészettörténeti Értesítő*, 32. 1983. 1–7.

LŐVEI–VARGA 1987

LŐVEI Pál–VARGA Livia: Síremlékek. In: *Magyarországi művé-*

szet 1300–1470 körül. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. I. 334–342, 459–466, 587–593, 694–701. (II. képek)

Magyar királyi és főrendi síremlékek 2004.

Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon. Főszerk. DEÁK Zoltán. Budapest, Urbis Könyvkiadó, 2004.

MALGOUYRES 2003

Philippe MALGOUYRES: *Porphyre. La pierre pourpre des Ptolémées aux Bonaparte*. Catalogue d'exposition, Louvre. Paris, Réunion des musées nationaux, 2003.

MAROSI 2000

MAROSI Ernő: A második kalocsai székesegyház néhány művészettörténeti kérdése. In: *Kalocsa történetéből*. Szerk. KOSZTA László. Kalocsa, Kalocsa Város Önkormányzata, 2000. 51–63.

MÁTHES 1827

Joannes Nep. MÁTHES: *Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio*. Strigonii, J. Beimel, 1827.

MEIER 2002

Thomas MEIER: *Die Archäologie des mittelalterlichen Königsgrabes in christlichen Europa*. (Mittelalter-Forschungen 8.) Stuttgart, Thorbecke, 2002.

MICHALSKY 2000

Tanja MICHALSKY: *Memoria und Repräsentation. Die Grabmäler des Königshauses Anjou in Italien*. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 157.) Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000.

MIKÓ 2010

MIKÓ Árpád: Kettős olvasatú síremlékek a kora újkori Magyarországon. In: *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk. G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó. Budapest, L'Harmattan Kiadó–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2010. 313–330.

MÓRÉ HEITEL 2010

Susana MÓRÉ HEITEL: *Începuturile artei medievale în bazinul inferior al Mureşului*. Timișoara, Excelsior Art, 2010.

Művészet I. Lajos király korában 1342–1382 1982

Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Kiállítási katalógus, Székesfehérvár, István Király Múzeum. Szerk. MAROSI Ernő–

TÓTH Melinda–VARGA Livia. Székesfehérvár, MTA Művészet-történeti Kutató Csoport, 1982.

NAGY 1954

NAGY Emese: A székesfehérvári István-koporsó keletkezése. *Művészettörténeti Értesítő*, 3. 1954. 101–106.

PINTÉR et al. 2001

PINTÉR Farkas–SZAKMÁNY György–LŐVEI Pál–TÓTH Mária–DEMÉNY Attila: „Vörös márvány” faragványok nyersanyag-előhelyeinek kutatása. *Műemlékvédelmi Szemle*, 11. 2001. 53–70.

POESCHKE 2011

Joachim POESCHKE: *Regum Monumenta. Kaiser Friedrich II. und die Grabmäler der normannischen-staufischen Herrscher im Dom von Palermo*. (Römische Studien der Bibliotheca Hertziana 35.) München, Hirmer Verlag, 2011.

PROHÁSZKA 2005

PROHÁSZKA Péter: Zalavár középkori műemlékei egy feledésbe merült levél nyomán. In: *Uő: Kincsek a levéltárból*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2005. 103–115.

RAGUSA 1951

Isa RAGUSA: *The Re-Use and Public Exhibition of Roman Sarcophagi during the Middle Ages and the Early Renaissance*. New York, 1951. Dissertation [Typescript].

RAGUSA 1980

Isa RAGUSA: *Porta patet vitae sponsus vocat intro venite, and the Inscriptions of the Lost Portal of the Cathedral of Esztergom*. *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 43. 1980. 345–351.

RÉCSEY 1892

RÉCSEY Viktor: Zalavári emlékek. *Archaeologiai Értesítő*, Ú. f. 12. 1892. 58–68.

SADRAEI 2001

Agnieszka SADRAEI: The Tomb of Kazimir the Great in the Wawel Cathedral of Cracow. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 42. 2001. 83–115.

Sigismundus 2006

Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre. Budapest–Luxemburg, Szépművészeti Múzeum, 2006.

ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT 1978

Ewa ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT: Nagrobek Kazimierza Wielkiego

w katedrze Wawelskiej. In: *Studia do dziejów Wawelu*, IV. Red. Jerzy SZABŁOWSKI. Kraków, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, 1978. 1–115.

Solium regni 2024

Solium regni – Az ország trónusa. A koronázótemplom története és faragványai. A Szent István Király Múzeum kiállítása 2023. Szerk. Biczó Piroska. A szerk. munkatársai: LÁTRÁNYI Viktória–BAÁN Krisztina. (A Szent István Király Múzeum Közleményei, D sorozat, 362. sz.) Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2024.

SZAKÁCS 2019

SZAKÁCS Béla Zsolt: Szentté avatás és kultushely Szent László korában. In: *Szent László és kultusza. Tanulmánykötet Szent László tiszteletére*. Szerk. KERNY Terézia–MIKÓ Árpád–SMOHAY András. (Magyar királyok és Székesfehérvár V. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 13.) Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2019. 50–59.

SZAKÁL 1982

SZAKÁL Ernő: A székesfehérvári Anjou síremlékek és I. Lajos király sírkápolnája (a rekonstrukciók adatai és lehetőségei). In: *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382* 1982. 175–182.

SZAKÁL–ENTZ 1969

SZAKÁL Ernő–ENTZ Géza: *István király szarkofágja*. (István Király Múzeum Közleményei A. sorozat, 11. sz.) Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1969.

TAKÁCS 1988

TAKÁCS Imre: Esztergomi síremléktöredékek a 13. századból. *Ars Hungarica*, 16. 1988. 121–132.

TAKÁCS 2018

TAKÁCS Imre: *A francia gótika recepciója Magyarországon II. András korában*. Budapest, Balassi Kiadó, 2018.

TÓTH 1964

TÓTH Sándor: Veszprémi középkori sírkőtöredékek (a Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése II.). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2. 1964. 167–187.

TÓTH 1990

TÓTH Sándor: A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára. *Zalai Múzeum*, 2. 1990. 147–187.

TÓTH 1994

TÓTH Sándor: A székesfehérvári szarkofág és köre. In: *Pan-*

nonia Regia. *Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád–TAKÁCS Imre. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 82–86.

TÓTH 2007

TÓTH Sándor: Szent István-szarkofág. (Sírláda és két fedeltöredék). *Ars Hungarica*, 35. 2007. 29–50.

TÓTH 2010

TÓTH Sándor: *Román kori kőfaragványok a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében*. Sajtó alá rendezte és szerk. MIKÓ Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2010.

TRONZO 2012

William TRONZO: Medieval Porphyry. The Subliminal Narratives of a Material. In: *Le plaisir de l'art du Moyen Âge. Commande, production et réception de l'œuvre d'art. Mélanges en hommage à Xavier Barral i Altet*. Paris, ePicard, 2012. 45–53.

VALENTINER 1935

Wilhelm Reinhold VALENTINER: *Tino di Camaino – a Sienese Sculptor of the Fourteenth Century*. Paris, Pegasus Press, 1935.

VÁRADY 2003

VÁRADY Zoltán: A középkori epigráfia jelentősége, eredmé-

nyei, feladatai. *Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar Tudományos Közleményei VI*. Szekszárd, 2003. 30–64.

VÁRADY 2023

VÁRADY Zoltán: Feliratos kőemlékek időmértékes verssorokkal. *Ephemeris Hungarologica*, 3. 2023. 1. 103–127.

VARGA 1993

Livia VARGA: A new aspect of the porphyry tombs of Roger II, first king of Sicily, in Cefalù. *Anglo-Norman Studies*, 15. 1993. 307–315.

VARGA 1994

VARGA Livia: II. Roger szicíliai király porfír szarkofágjainak jelentéséről. *Ars Hungarica*, 22. 1994. 7–14.

VASILIEV 1948

Alexander Alexandrovich VASILIEV: Imperial Porphyry Sarcophagi in Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*, 4. 1948. 3–26.

WEHLI 1998

WEHLI Tünde: Konstancia királyné a palermói dómban. *Ars Hungarica*, 26. 1998. 10–17.

Székesfehérvár and its connections: funerary art

2023 saw the opening of *Solium Regni – The Throne of the Nation*, a permanent exhibition dedicated to the buildings and stonemasonry of the Provostry of the Virgin Mary, founded by King (Saint) Stephen I (1103–1184). This new museum offers the most complete presentation to date of stone sculptures and archaeological finds related to Székesfehérvár, in particular the vast majority of tombstones and fragments of funerary monuments unearthed in the city. From the founding of the state of Hungary until the capture of Székesfehérvár by the Ottomans (1543), 15 of the 37 deceased Hungarian kings were laid to rest in the church of the Provostry of the Virgin Mary – by the end of the Middle Ages, the provostry in Székesfehérvár had become the most important burial place in the medieval Kingdom of Hungary. In terms of number alone, the city has nowhere near the most surviving, even fragmentary tombs. In terms of variety, however, Székesfehérvár surpasses all other sites in medieval Hungary, both in the wealth of different types of funerary memorial, and in the fact that the relics in the city encompass the entire medieval period.

An ornately carved sarcophagus known since the start of the nineteenth century may have been made in connection with the canonisation of King Stephen I in 1083. It was recarved from a Roman sarcophagus. This is not the only eleventh-century sarcophagus found in Hungarian territory. In 1868 in Csanád (now Cenad, Romania), a sarcophagus came to light, also of Roman origin, with a cross on the head side. The find may be connected to the grave of Saint Gellért (1104–1106), who was buried in Csanád around 1053. At the time of the earlier enumeration of Roman sarcophagi reused as graves across Europe in the Middle Ages and the Early Renaissance, the Roman origins of the two carvings in Hungary were not recognised.

Red limestone quaried in the Gerecse Hills of central Hungary can be easily polished and has been colloquially known as “red marble” since the Middle Ages. A reliably datable, early example of its use is the set of tombs composed from slabs of the

material for King Béla III (1196) and his wife, Agnes of Antioch (Anna de Châtillon, c. 1184), hidden beneath the ground in the Székesfehérvár burial site. Red limestone was probably first used in Hungary during the reign of Béla III (1172–1196), who was raised in the Byzantine court, where porphyry was an important means of representation. What the future king saw there may have led to the use in Esztergom of locally “discovered” red marble, as a substitute for porphyry. A tombstone found in Székesfehérvár was made of red limestone around 1200, engraved with a moralising funeral verse on human mortality, parallels for which are known across Europe.

Large numbers of gravestones depicting crosses, dating from the 13th and 14th centuries, have been found throughout Hungary, including one from the provostry buildings in Székesfehérvár.

The rapid spread of red marble at the expense of other local stones took place between 1360 and 1380, coinciding with the transition from Gothic majuscule to Gothic miniscule, and the replacement of crosses with coats of arms as the most common type of depictions on tombstones. The changes were likely due to the court of King Louis I (1342–1382) adopting the art and heraldic representation of the South German regions. This is at least indicated by the fact that early examples of the new type of gravestone can be associated with persons close to the royal court in the first half of the 1370s, such as a fragment bearing the inscription *[f]idelis famulus* and the date of death 1373, found in Székesfehérvár. In the mid-14th century and in the 1370s, the Anjou rulers and their family members had representative tombs constructed with baldachins and sculptures. Among the funerary memorials of noblemen buried in Székesfehérvár are those of two voivodes of Transylvania: the gravestone of Miklós Marcali (1413) bearing a coat of arms, and the fragmentary figural memorial of Stibor of Stiboricz (1414). Also surviving is the fragmentary gravestone of Miklós Györgyi Bodó, Provost of Székesfehérvár (1474), decorated with the figure of a prelate and his family's coat of arms.

TÁRGYSZAVAK

középkori síremlékművészet; Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostság; Szent István-szarkofág; Csanád; Zalavár; porfir; vörös márvány; Apolinaris; Anjou-síremlékek; Marcali Miklós erdélyi vajda; Stiborici I. Stibor erdélyi vajda; Györgyi Bodó Miklós prépost

KEYWORDS

medieval funerary art; Székesfehérvár, Provostry of the Virgin Mary; sarcophagus of King Saint Stephen; Csanád (Cenad, Romania); Zalavár; porphyry; red marble; Apolinaris; Anjou gravestones; Miklós Marcali, Voivode of Transylvania; Stibor of Stiboricz, Voivode of Transylvania; Provost Miklós Györgyi Bodó

Székesfehérvár történeti városmagjában álló templomának kutatás- és építéstörténete

Bevezetés

2014 és 2023 között lehetőség nyílt régészeti feltárásokat és falkutatásokat végezni a II. János Pál pápa téren álló püspöki székesegyházon belül és annak környezetében (1. kép).¹ A kapott kutatási eredmények lehetővé tették a templom középkori építéstörténetének mélyebb megismerését.

Fehérvár a veszprémi püspökség 1009. évi határleíró oklevelében szereplő *Alba Civitas* megnevezéséből következően ispánsági központ volt I. István államszervezésétől kezdve.² Az utóbbi évek régészeti feltárásai szerencsésen növelték ismereteinket ezen a téren. A történeti belvárost, a középkori *Castrum*ot kerítő városfal vonalában, illetve részben mellette előkerültek annak államalapítás kori előzményei is.³

A székesegyház környékén, a belváros legmagasabb pontján (a mai Megyeház utca–Városház tér–Kossuth utca által határolt területen) egy védfalakkal megerősített, különálló uralmi központot határozott meg a kutatás.⁴ Az eltérő habarccsal épült és más-más szerkezetű falmaradványok azt a tényt bizonyították, hogy az erődítmény nagyságát folyamatosan kibővítették, majd később egy kisebb, de jobban védett magot hoztak létre. A püspöki székesegyház környezetében feltárt erődítmények (2. kép) keletkezése nehézségekbe ütközik a terület

erős bolygatottsága miatt, de relatív kronológiájuk felállítható a szerkezetük és az elhelyezkedésük alapján. A legkorábbi védfal a déli oldalon, a Géza nagyfejelem tér keleti végében húzódó falmaradvány volt, majd ezt követte az északi oldalon, a Hősök teréről a Kossuth utcába vezető lépcső helyén megtalált falszakasz. Tőle 7 m-rel nyugatra egy nagy méretű, csarnokszerű épület (3. kép) állt, amelynek elbontásával a keleti pillérsora és a keleti zárófala közé emelték a következő törtkő falat, majd végül a két pillérsor között épült az utolsó erődítmény. Az említett építmény további részlete előkerült a székesegyház déli oldalán is. Alaprajzukat tekintve valószínűleg raktárjellegű, csarnokszerű építmények lehettek.⁵ A jó keltező értékű leletek hiányában ma még nem tudjuk meghatározni a történelmi belvárost kerítő, államalapítás kori védművek és a mai székesegyház környékén azonosított uralmi központ időrendi helyzetét.

A történeti városmag térszerkezetének alakulásában jelentős változás történt a tatárjárást követően, mert 1249 táján IV. Béla az északi külváros polgárait a városfalon belülre telepítette.⁶ A püspöki székesegyház környezetében végzett feltárásunkon is nyomom követhető a terület használatában bekövetkező változás.

A 13. század második felétől megerősödő polgári jelenlétről több feltárt maradvány tanúskodik. A Szent Anna-kápolna előtti téren egy 1250 körül épült bélelt,

1 A kutatások az Arany János utca rekonstrukciójához és a püspöki székesegyház felújításához kapcsolódóan valósulhattak meg.

2 CD I. 289; ZSOLDOS et al. 2016. 211–214.

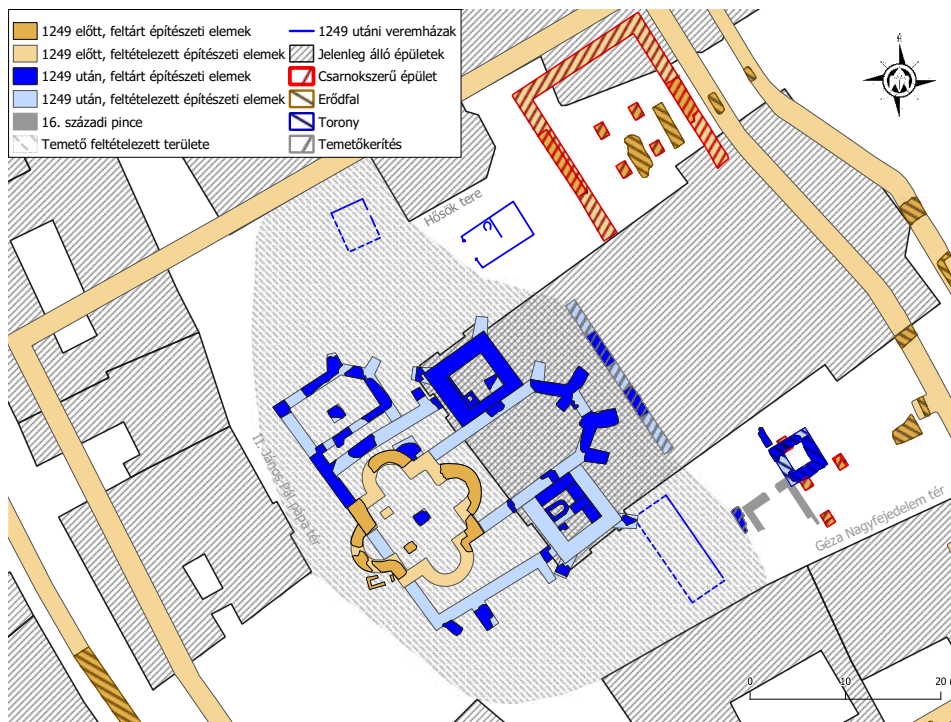
3 A korai városfalra vonatkozóan lásd SZÜCSI et al. 2019. 9–33; SZÜCSI et al. 2023. 17–28.

4 Kralovánszky Alán az általa 10. századra keltezett négykaréjos alaprajzú templomból, míg Siklósi Gyula a feltárásai során talált körítőfalakból következtetve lokalizálták erre a területre a királyi várrá kiépített fejedelmi központot. Az utóbbi kutató egy 80×85×60×60 m oldalhosszúságú erődítményt szerkesztett ki,

északnyugati sarkában kaputoronnyal. SIKLÓSI 1999. 10–17, 69. ábra. Az elképzelés bírálatát lásd ZSOLDOS et al. 2016. 211–222.

5 Egyelőre nem lehet megállapítani, hogy a két épületrész teljesen megegyezik-e a faltávolságokat tekintve, mert a Géza nagyfejelem téren kizárólag csak a pillértalapatok (mérete: 1,45×1×0,6 m) maradtak fenn. A pillérsorok ellenben azonos szerkezetű építményekre (pillérek közötti távolság: ~ 3 m) utalnak. Az északi oldalon álló épület belső szélessége 12,75 m, feltárt hossza 12 m.

6 MREVI. 128; ZSOLDOS et al. 2016. 161.

1. Összesítő ásatási alaprajz a területen végzett kutatásokból
Összeállította: Rétfalvi Teofil

gerendavázis gödörház leégett maradványa (feltárt területe: 3,6×2,6 m) került a felszínre (4. kép). A Géza nagyfejedelem tér nyugati felében feltárták egy 14. századra keltezhető, leégett, favázis szerkezetű ház részletét (feltárt területe: 7,7×4,2 m). A püspöki székesegyházon belül egy késő középkori vagy török kori, valószínűleg gazdasági épület (feltárt területe: 4,8×4 m) elszenesedett famaradványait találták meg. A különböző korú építmények mellett kutak, tárolóvermek és emésztőgödörök is előkerültek.⁷ Az uralmi központ megszűnésével a Géza nagyfejedelem téren álló nagy méretű, csarnokszerű épületet elbontva egy 4,4×4,5 m alapterületű, vélhetően az építető javainak őrzésére szolgáló tornyot (falvastagsága: 1,1 m) emeltek (5. kép). Közvetlenül a török hódoltságot megelőző időszakhoz köthető a székesegyház déli oldalán előkerült erődfal felett talált, erősen megkopott felületű kövekből álló térköves járósínt (6. kép, feltárt területe: 2,8×2,3 m).

valamint a torony délnyugati sarkánál lévő, 16. században épült, téglaboltozatú pince (7. kép, feltárt területe: 5,8×6 m). A helyiség nyugati zárófala mellett egy alacsonyabb alapozású, homokba rakott törtkő fal került elő, melyről nyugatra jelentkeztek a temetkezések, ezért a jellegéből adódóan temetőkerítés lehetett.⁸

A Szent Péter-plébániatemplomra vonatkozó történeti adatok

A kutatók többsége (köztük Fügedi Erik, Kralovánszky Alán, Siklósi Gyula) a Szent István király székesegyház középkori előzményét a Szent Péter-plébániatemplommal azonosítja.⁹ A forrásokban 1304-ben *ecclesia*-ként feltűnő templomot plébániaként 1352-ben említik

7 Részletes leírásukat lásd az ásatási dokumentációban. REICH 2018; REICH 2024.

8 Részletes leírásukat lásd az ásatási dokumentációban. REICH 2024.

9 FÜGEDI 1967. 33–34; KRALOVÁNSZKY 1983. 81.

2. A Géza nagyfejedelem téren feltárt erődfal részlete
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

3. A Hősök terén talált csarnokszerű épület részlete az erődfalakkal
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

4. A Szent Anna-kápolna előtt feltárt gerendavázis gödörház leégett
maradványa
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

5. A Géza nagyfejedelem téren talált toronyszerű építmény
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

6. A Géza nagyfejedelem téren fekvő térköves járósínt
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

7. A székesegyház déli oldalán felfedezett pince részlete
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

először.¹⁰ Patrocíniuma Szent Péter, de egyetlen esetben Szent Péter és Pál neve szerepel a titulusában.¹¹ A plébániai teendőket a külvárosi Szent Miklós-prépostság kanonokjai látták el, majd a két egyházat a 15. század utolsó negyedében egyházjogilag egyesítették.¹²

A 14. századi krónikakompozícióban székesegyházként nevezett épületet IV. Béla szenteltette fel, és a megkoronázására is itt került sor a krónika szerint.¹³ Nem tudjuk, hogy a felszentelés említése ebben az esetben mit jelent – esetleg felújítást –, mert a művészettörténeti megfontolások korábbra kelteznek a templomot. Többen (köztük Zsoldos Attila) kétségbe vonják az itt történő koronázást, valószínűleg a krónikás tudósítása egy másik eseményre, a koronázást követő ítélethozá-

talra vonatkozhatott.¹⁴ A 15. századi oklevelek szerint a templom mellett az egyházzal elnevezett Szent Péter utca húzódott, melyet a kutatás a mai Arany János utcával azonosít.¹⁵ Egy 1478. évi oklevél a temető bővítése miatt két, lebontásra ítélt kanonoki házat említ a Szent Péter-templom északi oldalán, amelyeket Siklói Gyula a mai Szent Anna-kápolna előtti tér nyugati felében feltárt falmaradványokhoz kapcsolt.¹⁶ Az oklevél megemlékezik a sekrestye átépítéséről és bővítéséről is.¹⁷ Jan Długoss lengyel történetírónál olvasható, hogy a város piacterén állt a templom, ide temették el Géza fejedelmet és a feleségét. A híradását történetírásunk minden bizonnyal joggal vonja kétségbe.¹⁸ A török hódoltság idején dzsámiként funkcionált a templom, majd a 17. század végi, oszmán hatalom alóli felszabadulást követően ismét plébánia működött benne. A hozzá tartozó plébániaház az 1689-es és az 1691-es városalaprajz alapján a déli oldalon állhatott, a 18. század első harmadára azonban elbontották.¹⁹ Bél Mátyás leírása szerint 1735 és 1742 között még temetkeztek a temetőben.²⁰ A rossz állapotú templomot 1758-tól egyhajós, nyugati toronypárral díszített barokk épületté építették át.²¹ A plébániatemplomból a püspökség 1777. évi megalapítása után székesegyház lett, Szent István patrocíniummal.²² Az épület a 19. században több alkalommal esett át különböző mértékű helyreállításon.²³ Hivatalosan 1856-ig működhetett a temető egy városi rendelet alapján.²⁴ A képi források közül említendő Friedrich Bernhard Werner 1740 körül készített rézmetszete (8. kép), amelyen a 3-as számmal jelzett épületet a kutatás a középkori Szent Péter-plébániatemplommal azonosítja. Az ábrázoláson polygonális szentélyzáradékkal látható, valamint a déli tornya alacsonyabb az északínál.²⁵

10 1304: „[...] in eccl. S. Petri Albensi divina officia celebravit” – MEZŐ 2003. 382; 1352: „parochialem ecclesiam sancti Petri martiris, ac canonicatum et prebendam ecclesie Albensis, Wesprimiensis diocesis” – MEZŐ 2003. 382.

11 „ad ecclesiam SS. Petri et Pauli in foro sitam” – DŁUGOSI 1711. 742–743.

12 1474: „Prepositus ecclesiarum beatorum Nicolai confessoris et Petri apostolis canonice unitarum Albe existentium.” – DL 17563; ZSOLDOS et al. 2016. 224.; RIBI 2022. 511.

13 ÁMF II. 368, 379.

14 ZSOLDOS et al. 2016. 215. Számos kútfő emlékezik meg arról, hogy a koronázási szertartást követően az uralkodók ebben a templomban mondtak ítéletet, és ütöttek lovaggá vitézeket. Az erre vonatkozó forrásokat lásd BARTONIEK 1987. passim; FÜGEDI 1984. 255–273.

15 FÜGEDI 1967. 44: 97. jegyzet; REICH–SKORKA 2020. 203.

16 KÁROLY 1898. 671–672; SIKLÓSI 1993. 73.

17 „ac reformationem et extensionem Sacristiae ipsius Ecclesiae nostrae” – KÁROLY 1898. 671; ENTZ 1984. 393.

18 ZSOLDOS et al. 2016. 30–31. A leírásra támaszkodva Buzás Gergely a Városház téren található mai Szent Imre-plébániatemplom helyére

lokalizálja a plébániatemplomot, így a négykaréjos alaprajzú épületet a középkori Szent Imre-templommal azonosítva a 12. századra datálja, amelyet még Eufrozina királyné építtetett 1162–1172 között. Buzás 1999. 139: 25. jegyzet. Székesfehérvár középkori egyházi épületeivel foglalkozó munkákban időről időre felbukkan, hogy a Szent Imre-templomot Eufrozina királyné építtette volna. Ezt alátámasztó középkori forrás azonban nem ismert.

19 A plébániára vonatkozó forrásokra lásd VASS 1973. 275–279; THÚRY–KARÁCSONY II. 254; EVLIA 1908. 45; MÓRA 1972. 213–216. Egy U alakú épületet jelölnek a templom déli oldalához csatolva. SIKLÓSI 2013. 56. Az elbontását alátámasztja az 1720-as és az 1738-as városalaprajz. SIKLÓSI 1999. Abb. 11, 12.

20 BÉL 1987. 106.

21 PAUER 1866. 22–28; KÁLLAY 1988. 334.

22 SZARKA 2003. 90–91.

23 PAUER 1866. 28–29; KÁLLAY 1988. 335; Cs. DOBROVITS 1989. 103.

24 Tömegsírt fedeztek fel a székesegyház mellett. *Fejérmegyei Napló*, 42. évf. 211. sz. 1935. szeptember 15. 1.

25 BAITZ 1996. 10–11. Bartos György és Lángi József szerint érdemes megjegyezni, hogy e grafikai lapon nem figyelhető meg a középkori

8. Friedrich Bernhard Werner: A székesfehérvári székesegyház és a Szent Anna-kápolna, 1740 körül
Forrás: BAITZ 1996. 33. metszet

Kutatástörténet

Az 1930-as és az 1970–1980-as években folytatott kutatások

1922-ben a püspöki székesegyház környékén sírokat találtak, amelyekből olvasószemek és kegyérem került elő.²⁶ 1935–1936-ban a templom felújítási munkálatai során, a két torony vakolatának leverésekor (az északnyugati torony északi és nyugati, a délnyugati torony déli és nyugati oldalán) gótikus ablakok kerültek elő.²⁷ A belső kutatások arra irányultak, hogy tisztázzák, vajon a „székesegyház nyugati rész[ének] kriptája mind embercsonttal van teletömve”. Az altemplom boltozatát megbontották, de csak töltésföldet találtak. A székesegyház közepén – pontos helyét nem ismerjük – ázott kisebb gödörből három darab csont került elő. A kórus alatt egy téglafalazatú kriptát (220×80×120 cm) találtak, amelyben öt csontváz feküdt.²⁸ Az épületen kívül, annak északnyugati sarkánál „vékony”, kelet–nyugati irányú falakat tártak fel, amelyeket sekrestye- vagy kerítésfalnak véltek. Az északnyugati torony lábaza-

templomok esetében szokásos szentély-hajó tagolás, amelynek oka lehet az ábrázolás hiányossága, vagy esetleg egy nagyobb késő gótikus átépítésé, amely a hajó szélességében emelt szentélyre utal. BARTOS-LÁNGI 2017: 16–17. A feltárás alapján a szentéllyel megegyező szélességű hosszaházat építettek a négykaréjos alaprajzú templom keleti oldalához. A kései építkezések során sem változott a szentély mérete.

26 IKM Adattár ltz. 5787.

27 POLGÁR 1936. 103.

tánál megtalálták a sarokpillérek alapozásait, de ekkor levésték a tornyok sarkainál megmaradt középkori támpilléreket. A főbejáratától északra egy 148 cm széles, téglaboltozatú kriptára bukkantak, közvetlenül a burkolat alatt. Mellette mindkét oldalán két-két keskeny sír helyezkedett el.²⁹

1937-ben a székesegyház körül további temetkezések kerültek a felszínre, melyeket az előkerült mellékletek (korpusz, kegyérem, gombok) alapján a 18. századra kelteztek.³⁰

1967-ben Kralovánszky Alán a püspöki székesegyház hosszaházának északi oldalfalánál feltárt egy bronz övcsattal eltemetett férfiváz és egy 18. századra keltezett gyermeksírt.³¹

Az 1968. évi kutatása során került elő a mai Szent Anna-kápolnától délnyugatra egy kétosztatú kemencés gödörház, amelyből malomkövek, kisebb leletek láttak napvilágot. A templomtól északra egy általa építési áldozatnak tartott gödört talált, mely megállapítása szerint a 12–13. század fordulóján épült Szent Péter-templom alapozási mélységével volt egy szintben.³² A Géza nagyfejedelem téren, a székesegyház hosszaházának déli zárófalánál egy-egy észak–déli irányú falrészletet talált. Az előkerült nyugati falcsonkhoz tartozó, annak folytatását képző falrészletet, illetve annak maradványait az 1980–1985 között folyó leletmentések hozták felszínre. Siklósi Gyula szerint ezek a falmaradványok a plébániaház keleti falához tartoztak. A Kralovánszky által ettől keletebbre talált falcsonk az itt húzódó utca egyik házának falához tartozhatott. A feltárt vastag törmelékes feltöltési rétegekből származó faragott középkori kőanyagot a plébániaházhoz és a Szent Péter-templomhoz kapcsolta.³³

1971-ben egy 10×10 m-es négyzet alakú középtérrel rendelkező, mind a négy oldalán egy-egy karéjjal tagolt alaprajzú templom részleteit tárta fel Kralovánszky a mai II. János Pál pápa téren (9. kép). A négyzet alakú középtérben, a nyugati apszis déli apszisválla közelében álló, római téglából épült, négyszögletes alapozás (112×96×26 cm) alapján négy sarokpilléren nyugvó, centrális terű, kupolás épületet rekonstruált.³⁴ Kozák Károly kizárta a keleti oldalon lévő sarokpillérek meg-

28 Uo.

29 Uo. 102–104; Cs. DOBROVITS 1989. 100.

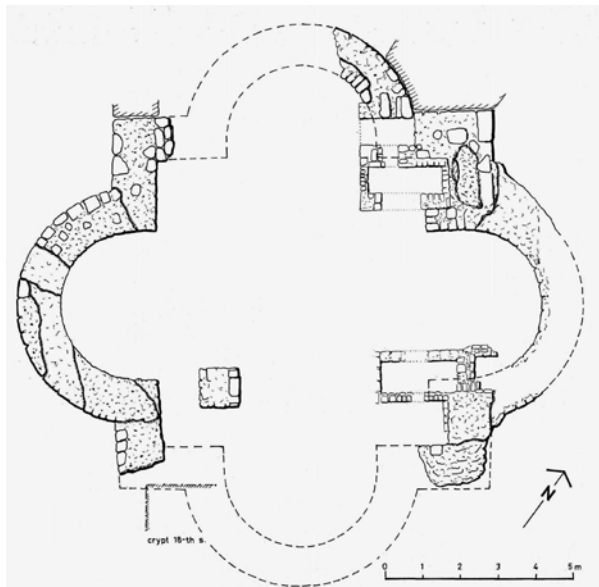
30 IKM Adattár ltz. 10717.

31 KRALOVÁNSZKY 1968. 78.

32 KRALOVÁNSZKY 1969. 70–71.

33 SIKLÓSI 2013. 56.

34 KRALOVÁNSZKY 1983. 78–80.

9. A Kralovanszky-féle ásatás összesítő alaprajza
Forrás: KRALOVÁNSZKY 1983. 76.

létét, viszont nyugati karzatot feltételezett.³⁵ A kutatás során előkerült teljes egészében a nyugati karéj, két végénél az összekötő derékszögű falszakaszok indításaikkal együtt, valamint az északi és a keleti apszis kisebb szakasza. A keleti apszis indításánál, az északi és a déli oldalon egy-egy, téglából falazott kriptát fedezett fel, amelyek elhelyezkedése nem szimmetrikus az épület kelet–nyugati tengelyével. Az északi sírkamra közvetlenül az északi karéj keleti végénél feküdt, és az északi oldalához egy újabb sírt építettek a feltárási alaprajz alapján. Ezzel a sírral az alapfalba is jelentősen belebontottak. A déli kriptát a déli apszis feltételezhető

indításánál jelölte, melynek keleti végéhez egy másik sír csatlakozott.³⁶ Az általa feltételezett déli karéj nyomát nem találta meg, mert véleménye szerint egy 18. századi sírkamrával elbontották.³⁷ A templom korára vonatkozó keltező leletek nem kerültek a felszínre, de az alaprajzi párhuzamok és a rendelkezésére álló történeti adatok alapján a feltáró Géza fejedelem korára tette építését.³⁸

A centrális alaprajzú templomtól északra egy megközelítően 10,5–11 m hosszú, sokszögzáródású, északkeleti sarkán támpilléres kialakítású osszárium több részletét fedezte fel Kralovanszky.³⁹ Ettől északra, az Arany János utca 1. sz. ingatlan előtt egy 20 m széles, 3,7 m mély árkot vágott át, amelyet a 10. század végi fejedelmi szálláshely védművéhez kapcsolt.⁴⁰

A 2010-es években végzett kutatások

2014-től az Arany János utca rekonstrukciójához, majd 2018-tól a püspöki székesegyház felújításához kapcsolódóan lehetőség nyílt ásatásokat és falkutatásokat végezni a templomon belül és annak környezetében (10. kép).⁴¹

A feltárási munkálatok első üteme a püspöki székesegyház előtti területen folyt, részben a Kralovanszky-féle szelvényeket is fedve.⁴² Az ásatás során előkerült a négykaréjos alaprajzú templom északi apszisának részlete (2014/1/4. f.),⁴³ továbbá a keleti karéjjal összekötő derékszögű falszakasza (2014/1/1. f., 2014/1/8. f.)⁴⁴ (11. kép). A falak közvetlenül a mai térkövezet és beton alapozása alatt található, amelyeket a Velencei-hegységet alkotó gránitaplitból, durva mészkőből és római tegulákból emelték sárga, mészzemcsés, téglaoírleménnyel kevert habarccsal. Az építéskori földfelszínt nem ismerjük, de az északi karéj gondosabban rakott felső kváderkőszora arra utal, hogy a földfelszín a kőszor fektetési szintje (114,11 mBf) közelében lehetett. Az alapozása ehhez ké-

35 KOZÁK 1984. 125–128.

36 KRALOVÁNSZKY 1983. Fig. 2.

37 Uo.

38 KRALOVÁNSZKY 1983. 80–84.

39 KRALOVÁNSZKY 1971. 63.

40 KRALOVÁNSZKY 1971. 63.

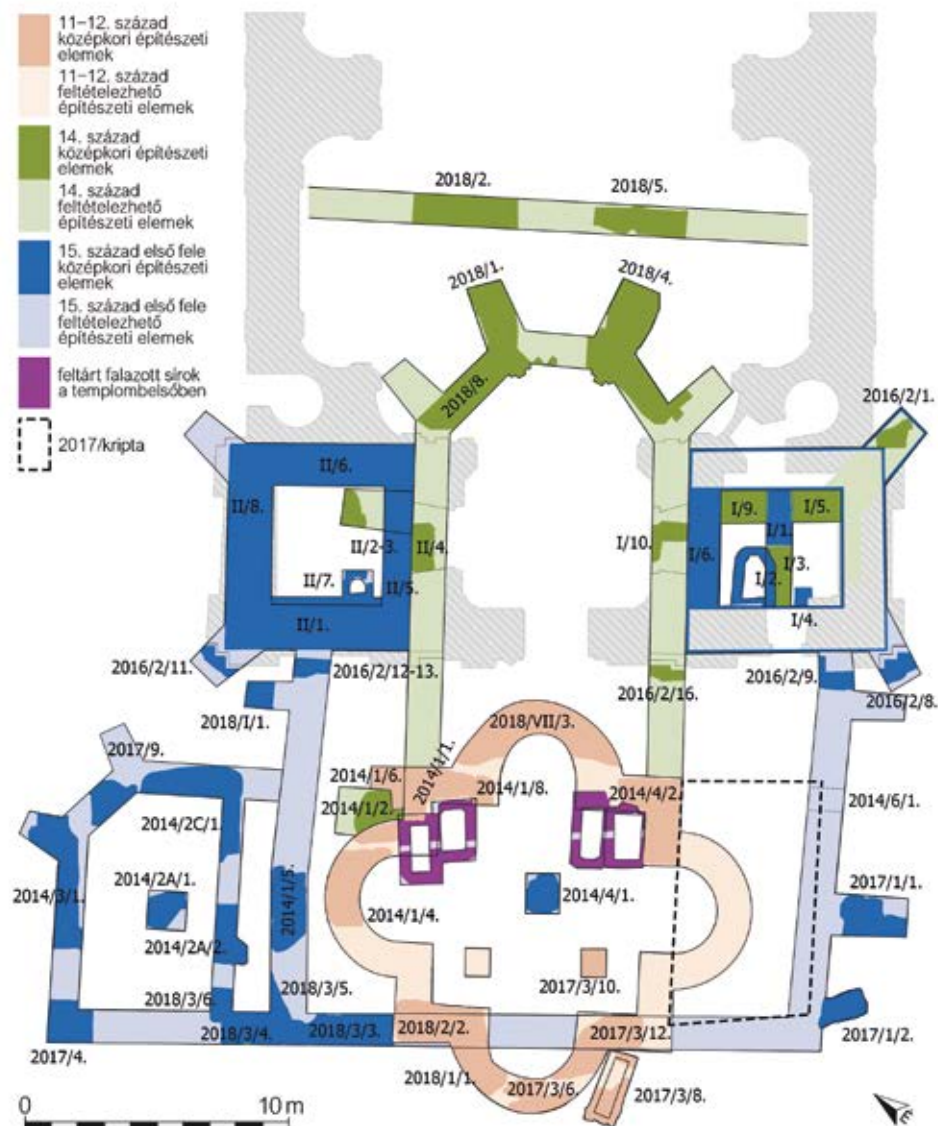
41 Ebben a fejezetben kizárólag az ásatások során feltárt, a templom építéstörténetével kapcsolatos objektumok ismertetésére szorítkozom, majd az így kapott információkból nyert következtetések kifejtése az összegzésben kap helyet. A méretek megadása minden esetben: hosszúság×szélesség×magasság/vastagság/mélység. Egy függelékben kerülnek ismertetésre a feltárt falmaradványok méretei. Néhány falnál a feltárási körülmények nem tették lehetővé az alapozási árkok aljának az elérését. A munkák első ütemét 2014-ben Kulcsár Mihállyal közösen végeztük, majd a további kutatásokat

önállóan vezettem. A feltárássokról szóló dokumentációk a SZIKM Adattárban (ltsz.: 8881/2017, 9043/2018, 9565/2018, 9679/2019, 9680/2019) érhetők el.

42 Az 1971. évi feltárást követően az előkerült falmaradványokat kátránypapírral takarták le, így egyértelművé vált, hogy Kralovanszky Alán kutatása elsősorban a templom alaprajzáinak tisztázására korlátozódott, és nem mélyült le az alapozások aljái.

43 Az északi karéj közepén egy 30 cm széles törésvonal látható a fal megsüllyedése miatt. A fal felmenő szakaszát alkotó kváderkövek mérete: 20×35×25 cm, 24×40×16 cm.

44 A feltáráskor a 2014/1/8. falrészletet különálló falnak értékeltem, de a dokumentáció átnézését követően úgy tűnik, hogy a 2014/1/1. fal-alapozás részét képezi. Ennek délnyugati sarkához utólag építhették hozzá a hasonló szerkezetű 2014/1/7. falszakaszt, amelynek funkciója egyelőre ismeretlen.

10. Összesítő ásatási alaprajz
Összeállította: Branczeiz Zsuzsanna

11. Az északi karéj részlete (2014/1/4. f.)
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

pest 140 cm-rel mélyebben (112,71 mBf) volt. A templombelsőben az északi apszis keleti indításainál fekvő, a habarcsuk alapján későbbi építkezésekhez köthető, és az alapfalakba is belebontó, Kralovánszky által részben feltárt sírok teljes kutatása megtörtént. Az északi sírgödör (2014/1/2. s.) nyugati felében egy másodlagos felhasználású, töredékes kőlap (durva mészkő, 97×60×18 cm) feküdt, amely alatt anatómiai rendben fekvő csontvázak helyezkedtek el több rétegben (12. kép). Lővei Pál meghatározása szerint a 13. század első felére keltezhető sírkő eredetileg szabályos téglalapot formázott, mindkét oldalán a végső felületkezelés fogasvésőjének nyomai figyelhetők meg.⁴⁵ Közvetlenül a mellette, délre lévő, boltozott téglasírbán (2014/1/1. s., belső mérete: 186×70×85 cm) szintén több elhunyt volt, vélhetően családi sírboltban. Valószínűleg egy korábban itt fekvő kriptá (2014/1/3. f.) helyén alakíthatták ki, melyből csak az északnyugati sarka (80×50×60 cm) maradt meg.⁴⁶ Az ásatás folyamán felszínre került a keleti karéj déli végéhez csatlakozó derékszögű falszakasz (2014/4/2. f.), amelynek részbeni belebontásával két falazott sírt alakítottak ki (északi – 2014/4/3. s., belső mérete: 205×94×90 cm, déli – 2014/4/29. s., belső mérete: 170×110×70 cm, építőanyaguk: téglá, másodlagosan felhasznált kváderkő, faragott kő).⁴⁷ Az északi sírból egy, Lővei Pál által 14. századra keltezett sírfedlap (homokkő, 88,5×53,5×16 cm)

12. Családi kriptá másodlagos felhasználású sírkőlappal
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

került elő.⁴⁸ Ezekben a kriptákban csupán másodlagos helyzetű emberi csontok voltak. A derékszögű falszakasz déli végénél, a faltető szintjében elindult egy kő kb. 15-20 cm hosszan déli irányba, melyről a déli karéj indítása gondolható. A faltisztítások során ez a kő azonban kimozdult, és lejjebb már az esetleges folytatást nem lehetett megfigyelni az alapozás végén, amelyet a 18. századi, nagy méretű kriptá északi falának habarcsával el is fedtek (13. kép). Ennek ellenére nem lehetetlen, hogy a habarcs felhordására épp a karéj elbontása következtében kialakult terület elfedése céljából került sor. A negyedik karéj egykori megléte tehát nem jelenthető ki teljes bizonyossággal.

45 REICH et al. 2016. 373.

46 Nem kapott külön számot ez a falmaradvány.

47 A 2024/4/3. sír keleti oldalfalában jól látható a 2014/4/2. fal északi

falsíkja. Az előbbi falmaradványhoz és annak részbeni visszabontásával építették a kriptát.

48 Részletes leírását lásd REICH et al. 2016. 375.

13. A keleti karj déli végéhez csatlakozó derékszögű falszakasz (2014/4/2. f.) a hozzáépülő kriptafallal
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

14. Az osszáríum északi zárófala (2014/3/1. f.)
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

15. Az osszáríum pinceterétől délre talált falszakasz (2014/1/5. f.)
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

A templombelsőben és a templom körül 83 sírt tártunk fel. A leletanyagban a számos érem (1387–1881) mellett több 17–18. századi darab is található (egy bronzkorpusz, Szent Benedek-kegyérem, könyvveret, finoman díszített késnyél), amelyek újkori feltöltési rétegekből és temetkezések közötti földből származnak.

A szelvényekben középkori, kora újkori és modern kori temetkezések, építési és feltöltési munkák során létrejött rétegeket lehetett megfigyelni. Bolygatatlan (őskori) réteg csak kis területen (2014/4. szelvény) maradt meg, a fekete iszapos rétegből bronzkori kerámialeletek származtak.

A templomtól északra fekvő, már Kralovánszky Alán által nagyrészt feltárt osszáríum északi zárófala (2014/3/1. f.) durva mészkőből épült szürke, nagyobb mészszemcsés habarccsal, keleti végénél egy támpilléralappal (85×68×50 cm) (14. kép). Az északi faltól

16. A délnyugati toronyalj északi oldalán megtalált árkádív részlete
Fotó © Bartos György

5 m-re délre egy másodlagosan felhasznált kváderkövekből, tört kövekből, téglákból emelt fal (2014/2A/2. f., 2014/2C/1. f.) húzódott a 2014/3/1. falhoz hasonló szürke, mészszeccsés habarccsal, amelyen boltváll kialakítása és a boltozat megmaradt indító téglái a pincetér dongás lefedésére utalnak. Ettől a faltól északra 1 m-re álló pilléralapozás (2014/2A/1. f., vegyes falazású: kő, téglák és egy beépített gótikus faragvány) a habarcsát tekintve hasonlóságot mutatott a csontkamra északi zárófalával, ezért az osszáríum részét képezte. A pincetér betöltődéséből a csontok fölül bordatagok kerültek elő.

A korábbi feltárás eredményeihez képest eddig nem ismert, kétperiódusú, a pincetér hosszanti falaival párhuzamos falszakaszt (2014/1/5. f.) találtunk az osszáríum déli falától 1,2 m-re délre (15. kép). A fal alsó része a Velencei-hegységéből származó gránitaplitból épült sárgászöld, téglaořleményes, mészszeccsés habarccsal. A felső része az anyagát, kivitelezését tekintve egykorúnak látszik a csontkamra és egyben kápolna északi zárófalával.

A templom későbbi építési periódusaihoz kapcsolódó falmaradvány került felszínre közvetlenül az északi karéj és a hozzacsatlakozó derékszögű falszakasz találkozásánál (2014/1/2. f.). Durva mészkőből, gránitaplitból emelték szürke, mészszeccsés habarccsal. Ennek habarcsa részben ráfed a közvetlenül mellette fekvő 2014/1/6. falalapozásra, amely anyagában hasonló a négykaréjos alaprajzú templomával. Ennek északi oldalfalához egy kriptá (2018/1. kriptá, 110×80×47 cm) épült téglából, tört kövekből, amelynek csak a délnyugati vége esett a kutatószelvénybe.

A délnyugati torony nyugati falának déli pilaszterétől 5 m-re délre egy falkiszedés (2014/6/1. f.) nyomát sikerült azonosítani, a betöltésében sárga salakos, fehér kavicsos, téglatörmelék omladék volt.

2015-ben és 2016-ban a bazilika homlokzatain és a belső terekben Bartos György és Lángi József végzett fal-kutatást.⁴⁹ A legjelentősebb középkori műrészleteket

49 BARTOS–LÁNGI 2017. passim. Köszönöm a szerzőknek, hogy kutatási eredményeiket a rendelkezésemre bocsátották.

17. A délnyugati torony délkeleti sarokpillére (2016/2/1. f.)
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

19. Keresztosztós, gótikus ablak töredéke
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

18. 2016/2/2. fal
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

20. 2016/2/3. fal
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

a toronyok nyugati homlokzatán tárták fel az alsó 3–4 m-es szakaszon. A megtalált szerkezeti részletek nagy méretű, kosárhát ívekkel záródó gótikus árkádívek pilléreit és ívindításukat képezték. A délnyugati toronyalj belső kutatása során az északi oldalfalban is találtak egy árkádívet (16. kép), amely Bartos György szerint a nyugati falban feltárt és már említett ív párjaként minden valószínűség szerint a toronyalj északnyugati felsarkának magjában rejtőző pillérre támaszkodott. A festett vakolatréteg alól előkerültek a gótikus boltozat nyomai is. Az északnyugati torony északi falának közepén egy széles, gótikus nyílás befalazását fedezték fel, amely faliszekrénynek adhatott helyet a kőkeret íves részén megmaradt csaplyukak alapján. Bartos megállapította, hogy az északnyugati toronynak nem volt korábbi előzménye, mert az építések elbontották a gótikus szentély egyik támpillérét. A falakon megtalálták a gótikus boltozat homlokíveinek nyomait, amelyek egy, a délnyugati toronyaljénál alacsonyabb földszinti térről tanúskodnak. A toronyalj nyugati homlokzatán egy vakárkád részleteit figyelték meg. A délnyugati torony délnyugati sarkánál, a nyugati homlokzaton emelkedő barokk pilaszter falazatában, falköpenyezés mögött másodlagos helyzetben építőanyagként felhasználva került elő egy vörösmárvány sírkőlap részlete, rajta gótikus minuszkulával íródott „[...]t · vxor [...]” felirattal. A betűtípus alapján a sírlapot a 14. század utolsó, a 15. század első negyedére keltezte Lővei Pál.⁵⁰

2016-ban a püspöki székesegyház körül végzett drén-csovezés során több, a négykaréjos alaprajzú templom átépítéséhez köthető falszakasz került elő, ezek értelmezését a 2018. évi ásatások tették lehetővé (lásd a tanulmány végén az összefoglalást).⁵¹

A templom délnyugati tornyának délkeleti sarkánál egy feltehetően két építési periódust mutató gótikus, 45°-os szögben kapcsolódó sarokpillér alapozása (2016/2/1. f.) állt (17. kép). A habarcs jellege (szín, minőség) alapján két építési fázist lehetett érzékelni, amelyek esetében a habarcsok csekély különbsége következtében előfordulhat, hogy rövidebb időintervallumon belül történt meg az átépítés vagy az építkezés folytatása. A torony délnyugati sarkánál szintén megtaláltuk a sa-

rokpillér alapozását (2016/2/8. f.), tört kövekből épült világosszürke, mészszeremes habarccsal.

A székesegyház hosszázának déli zárófala alapozásában (2016/2/4. f.) hosszanti irányban két építési periódus különíthető el. A délnyugati toronytól 5,8 m hosszan húzódó, a 18. századi felmenő fal alatt 1,2 m magasan megmaradt, korábbi falmaradványt tört kövekből emelték szürke, mészszeremes habarccsal. A vélhetően középkori falszakasz a templom építéstörténetével való kapcsolatot az ásatás egyelőre nem tudta tisztázni. Tovább kelet felé a székesegyház felmenő fala alatt vegyes falazatú (tégla, tört kő) alapozás csatlakozott hozzá, amely a barokk bővítéshez tartozott. A váltásnál húzódó, merőleges falalapozás (2016/2/2. f.) tört kőből épült, szürke, nagyobb mészszeremes habarccsal, és a barokk bővítés vágja. A keleti oldalához egy délnyugat–északkeleti irányú, vegyes falazatú (tört kő, téglák) szakasz (2016/2/6. f.) csatlakozott. Ennek délkeleti végéhez egy nyugat–keleti tájolású falalapozást (2016/2/7. f.) építettek. Tört kőből, téglából állt sötétszürke, mészszeremes habarccsal. Az utóbbi két falmaradvány utólag épült a 2016/2/2. falmaradványhoz (18. kép). A három fal által közrezárt térségben nagy mennyiségű építési törmelék (tégla, kő) volt 1 m-es vastagságban. Innen egy keresztosztós, gótikus ablak több töredéke (19. kép) került elő, amelyeken égésnyomok láthatók.⁵² A szűk aknarészlet a kora újkorban épült az oldalait alkotó falak falazási technikája és építőanyaguk alapján, betöltése is ezt a kelteztést támasztja alá. Talán rövid ideig használt emésztő volt.

A 2016/2/2. faltól 4,2 m-rel keletre kétperiódusú falszakaszt (2016/2/3. f.) tártunk fel, amelyet északról a barokk falalapozás vágott el (20. kép). A keleti, tört kővel falrész (2016/2/3/A. f.) a korábbi, amelynek habarcsa világos, barna szeremes. A nyugati, hozzáépített fal (2016/2/3/B. f.) vegyes anyagú (tégla, tört kő), habarcsa sárga, téglárólleményes, mészszeremes. Ennek keleti falsíkjára mellől nagy mennyiségű építési törmelék szedtek ki. A feltárt falalapozások kora a rendelkezésünkre álló adatok alapján biztonsággal nem állapítható meg.

Az északnyugati torony északnyugati sarkánál szintén megmaradt a középkori sarokpillér alapja (2016/2/11. f.), de a terület korlátozottsága okán nem lehetett teljesen feltárni. A déli párjához hasonlóan szürke, mészszeremes habarccsal épült tört kövekből.⁵³

⁵⁰ REICH et al. 2016. 375.

⁵¹ REICH 2019. 54–57. A húzott árkok szélessége 70–80 cm, mélysége 70–100 cm.

⁵² A faragványok méretükből és a keresztosztós formából ítéletesen nem származhatnak a templomból. A történeti források elemzése

nagy valószínűséggel a templomtól délre helyezte a plébániaházat, amelyhez esetleg az ablak is tartozott. Bartos György szíves közlése, fogadja köszönetemet. SIKLÓSI 1990. 15.

⁵³ Sajnos a köpenyfalazások miatt sehol sem volt lehetőség a toronyalapot és a támpillérek kapcsolatának megvizsgálására.

21. 2016/2/9. fal
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

A délnyugati torony nyugati falának északi pilaszterénél húzódó, kelet–nyugati irányú falmaradványnál (2016/2/16. f.) két, kissé eltérő habarcsot (északi fele világossárga, mészszerű; déli fele sárgászöld, mészszerű) figyeltünk meg.⁵⁴ A felszínére szürke, mészszerű habarcsot kentek, de ennek okát nem lehetett megállapítani. A déli pilaszterénél egy szürke, mészszerű habarcsú falazat (2016/2/9. f.) húzódott (21. kép). Az északnyugati torony nyugati ablaka alatt az utóbbi falszakaszokhoz hasonló falalapozás részle-

22. 2016/2/12–13. fal
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

te (2016/2/12–13. f.) került elő közvetlenül a járdalapok alól (22. kép).⁵⁵

A székesegyház nyugati homlokzatánál több kriptarészletét találtuk, amelyek építésmódjukat tekintve a templombelsőben létesített sírkamráknak felelnek meg.⁵⁶ Az északnyugati toronynál előkerült egy nagyobb sírkamra (2016/1. kriptá, 140×320×110 cm), amelynek északi oldalfala és a nyugati zárófala is hiányzott. A téglafalú sírgödör belső oldalát szürke habarccsal vakolták be. Betöltéséből kevés emberi csont került elő.

2016-ban lehetőség nyílt a Szent István király székesegyház két, a toronyalakban kialakított oldalkápolnájában ásatást végeznünk.⁵⁷ A Bartos György és Lángi József által végzett falkutatás megállapította, hogy a toronyalj mai felmenő falai középkoriak.⁵⁸

A délnyugati torony aljában (Szent István-kápolna), közvetlenül a járólapok alatt több falszakasz és egy kriptá került elő (23. kép). Az azonos habarcs (sárga, mészszerű, vörös szerű) és a falszövet alapján a torony északi fala alatt húzódó, az oldalkápolna bejárata északi felében feltárt, kelet–nyugati irányú 1/10. alapozás és a keleti oldalon lévő, észak–déli tájolású 1/5, 9. falszakaszok ugyanazon építkezéshez tartoztak. Azonban a fennálló toronyfalak, valamint az 1/10. falalapozáshoz délről hozzáépített 1/6. fal miatt csatlakozásuk megvizsgálására nem volt lehetőség. Falazásmódjából következően ennek a fázisnak a részét képezte a helyiség kelet–nyugati középtengelyében feltárt, 1/10. alapozással párhuzamosan futó 1/3. fal-

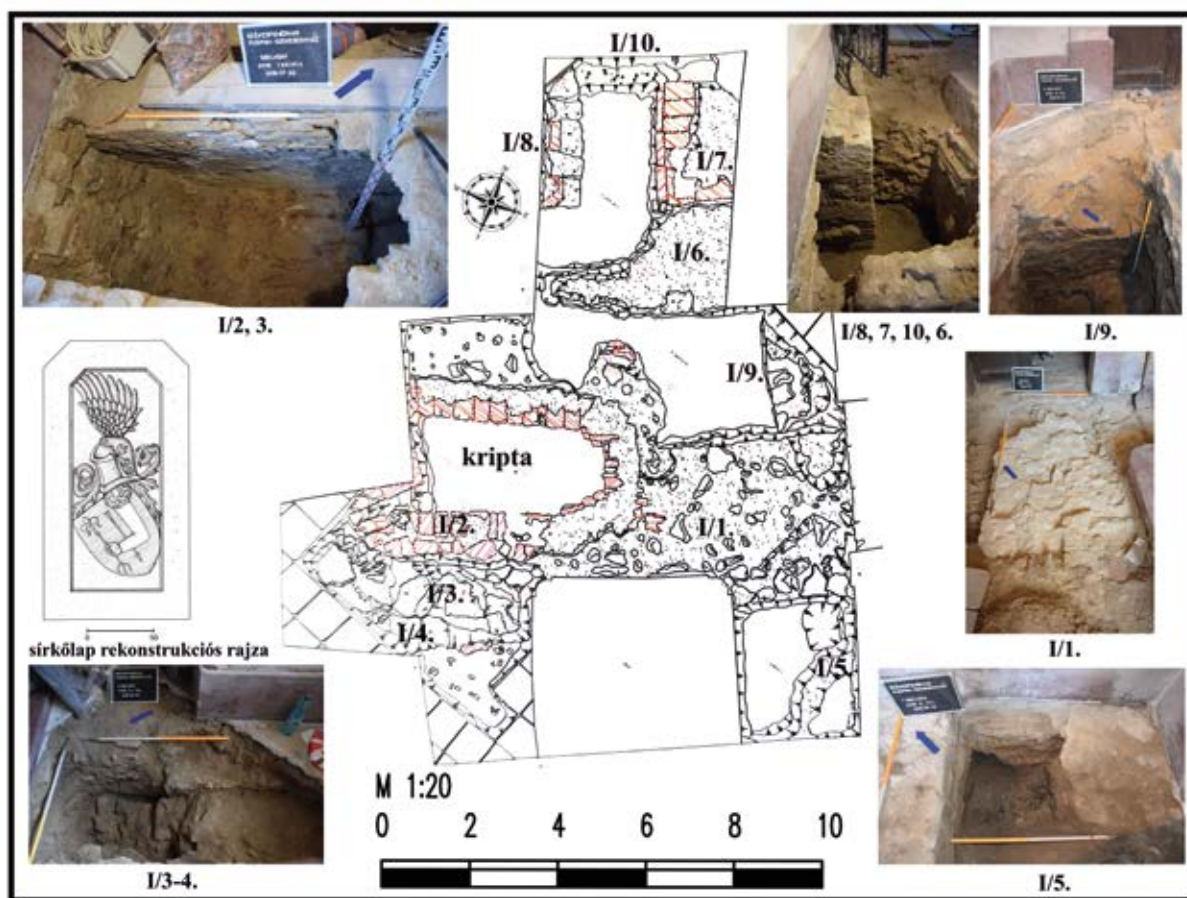
54 A templom tájolása északkelet–délnyugati, de a könnyebb átláthatóság érdekében a fő égtájak szerint, a középkori templomok keletelését követve ismertetem az ásatás eredményeit.

55 A fal feltárása kezdetén két számot kapott, de a bontás és a tisztítás révén vált egyértelművé, hogy egy objektumról lehet szó.

56 Kizárólag csak a téglalablatzatok részlete esett a kutatható területre (mérhető szélességük: 130–160 cm, magasságuk: 58–100 cm, jelentkezési szintjük: 114,68–114,80 mBf).

57 REICH 2019: 54–57.

58 BARTOS–LÁNGI 2017: 35.

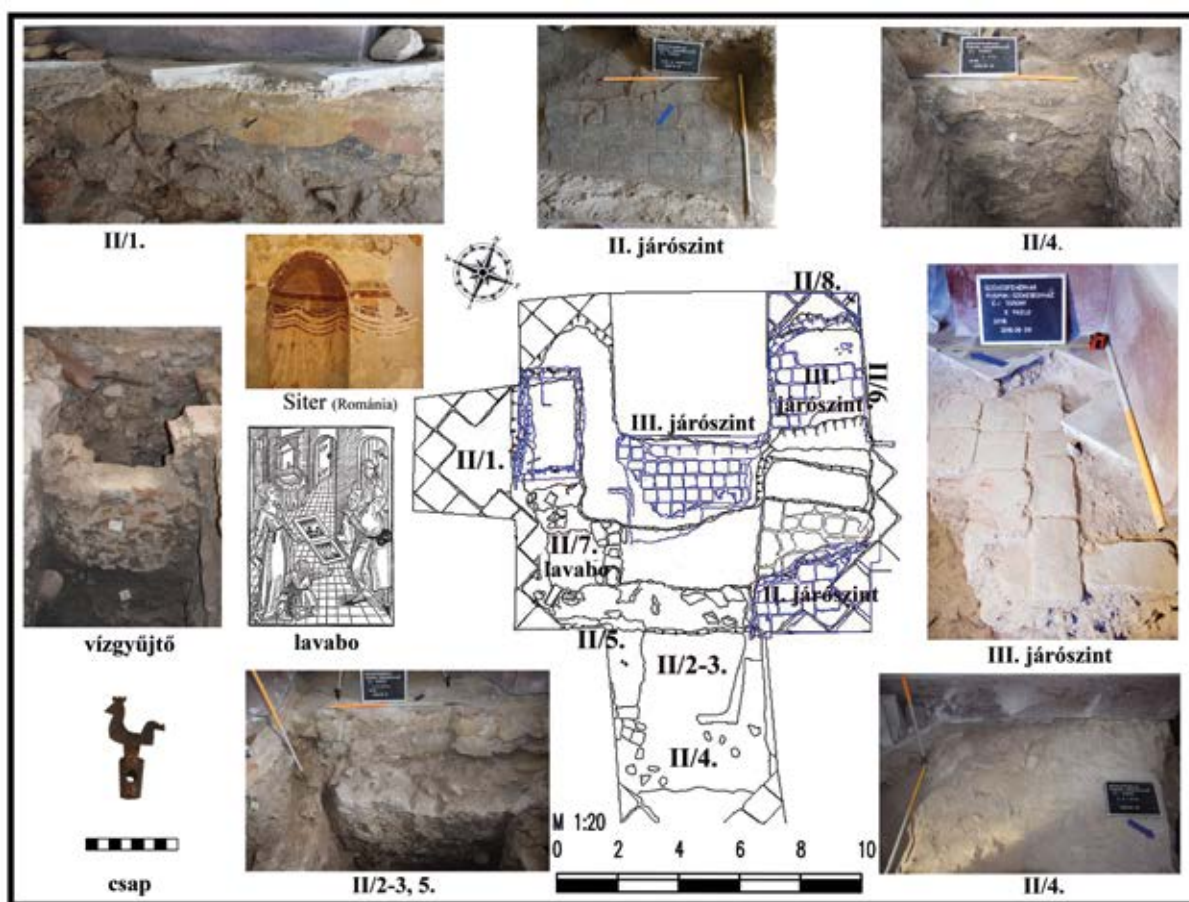

23. A délnyugati toronyaljban feltárt falmaradványok
Összeállította: Reich Szabina

maradvány is, amelynek teljes hosszát nem sikerült feltárni a részben ráépült kriptá és a keleti oldalán ráhúzódó I/1. falmaradvány miatt. Ennek okán egyelőre nem tudjuk megállapítani a helyiség keleti zárófalával való kapcsolatát (I/5. f., I/9. f.) sem. Egyértelműen nem határozható meg a nyugati vége sem, mert részben belebontva hozzáépült a kriptá nyugati zárófala. Az említett I/1. falmaradványt, amely merőleges irányban részben ráépült az I/5. és az I/9. falakra, eltérő habarcsa (világosszürke, mészszerű) későbbi építési korszakba sorolja. A fal 165 cm hosszúságú volt, nyugati vége határozottan jelentkezett. Ettől északra került elő egy szürke, mészszerű habarcsú, tört köves falszakasz (I/6. f.), amelybe számos temetkezés bontott bele az I/10. falalapozáshoz hasonlóan. Ezt az alapozást hozzáépítették a I/9. falhoz.

Az I/3. falszakasz délnyugati sarkánál fekvő, eltérő habarcsú (világossárga, mészszerű) falvéget (I/4. f., feltárt mérete: 90×40 cm) egy falpillér keleti szélének alapozásaként értékeljük. Kizárólag a felszínét tudtuk vizsgálni a hozzáépített fal és a feltárható terület határa miatt, ezért nem lehetett megállapítani az I/3. falhoz való viszonyát. A statikai viszonyok azt sem tették lehetővé, hogy megvizsgálhassák a torony déli fala alatt húzódó alapozással való kapcsolatát. Elképzelhető, hogy az I/4. falrészlet a falkutatás során, a külső nyugati homlokzaton megfigyelt árkádív déli pillérének az alapozása.

Az I/3. falrészlet északi oldalán a 150 cm magas, feltételezhetően szélesebb alapozására rakták rá az oldalkápolna nyugati felében fekvő kriptá 70 cm magas, téglából épített déli falát (I/2. f.) a 15. század

24. Az északnyugati toronyaljban feltárt falmaradványok
Összeállította: Reich Szabina

első negyedében. Az I/1. számmal jelzett alapozás teljesen elkülönül az I/2., 3. faltól, a kriptát utólag alakították ki közvetlenül előtte. A sírgödör egyszerre, téglából épült északi és keleti oldalfalát az I/2., 3. falhoz építették. A nyugati, vegyes falazatú (tört kő, tégl, szürke habarcsú) oldalfal utólag épülhetett. A toronyfalakkal párhuzamos tájolású sírgödör (belső mérete: 239×94–120×220 cm) északi és déli falán 150 cm magasságban (sírfenéktől mérve), egymástól 1 m-es távolságra lévő, két-két gerendafészek (14×14×10 cm, 10×13×10 cm) a sírgödör kiépítésével függhet össze. A sír keleti végén 70 cm hosszan 35 cm magas, téglából rakott boltozat maradt meg. A kriptá

betöltésében nagy mennyiségű építési törmelék, köztük több kőfaragvány (boltozati bordák, nyíláskeret, ablakkeret töredéke) feküdt. A töredékek alatt 150 cm mélységben egy 15. század eleji vörösmárvány sírkőlap (215×111,5×13 cm) darabjai feküdtek, amelyek előlapjukra estek a sírkamrában. A befejezetlen állapotú (körirata hiányzik) sírkövet Lövei Pál az 1410-es évek második fele utánra, az 1420 körüli időszakra keltezi.⁵⁹ Bartos György egy újabb párhuzamra hívta fel a figyelmet: gyökeres liliom jelenik meg a firenzei Del Bene család címerében, akik 1376-tól az 1440-es évekig kereskedelmi kapcsolatban álltak a Magyarországon működő itáliaiakkal, továbbá a királyi udvarral is. Új-

⁵⁹ Leírását lásd REICH et al. 2016. 376–377.

laki familiárisai között találjuk Jacopo di Filippo del Benét, aki 1443-ban erdélyi királyi sókamarás, ő irányítja a székesfehérvári sókamarát is, ezért elképzelhető, hogy a család valamelyik tagja temetkezett ide.⁶⁰ A sírlapon kívül egy gótikus, festett fiatorony részletét (magassága: 30 cm, szélessége és mélysége: 5–8 cm) érdemes külön megemlíteni a törmelékek közül, amely talán sírépítmény vagy oltár, mindenképpen finom faragású, a belső térhez tartozó kisépítészeti alkotás részlete lehetett.⁶¹ A kriptá aljában rossz állapotú koporsós temetkezések voltak. A toronyaljban további 10, északnyugat–délkeleti tájolású, melléklet nélküli, koporsós sír feküdt.

Az I/10. falmaradvány keleti végére és a nyugati, elbontott részének helyére a barokk korban téglá- és vegyes falazatú falakat építettek a bejárat kialakítása során.⁶²

Az északnyugati toronyalj (Szűz Mária-kápolna) déli oldalán nyíló bejárat déli felén a délnyugati oldalkápolna északi oldalán talált maradványokhoz hasonlóan (I/10. f.) egy sárga habarcsú, kelet–nyugati irányú falalapozást (II/4.) találtunk,⁶³ a feltárható szakasz keleti végénél külső támpillérrel (132×100×134 cm, 24. kép). A II/4. fal északi oldalához a délnyugati toronyaljban tapasztaltaknak megfelelően szürke habarccsal emelt falszakaszt (II/2–3.) építettek.⁶⁴ A fal mellett feltártuk az alap készítését segítő 100 cm széles munkaárkot, az alapfal oldalán függőleges falenyomatokat figyeltünk meg, amelyek az építési alapárok megtámasztásának részét képezhettek.

A helyiség (420×420 cm) mind a négy fala (nyugati: II/1. f., déli: II/2–3. f., keleti: II/6. f., északi: II/8. f.) egykorú, egy időben épült a jellegük alapján, de nem volt lehetőségünk a faltalálkozások vizsgálatára. Megtálasztuk az

ehhez tartozó, 15. század eleji járószintet (III. járószint) alkotó padlótéglákat, amelyeket szürke, mészszelemcsés habarcsba raktak. A padlószintet később megemelték 55 cm-rel (II. járószint) a 15. század második felében, 16. század első felében.⁶⁵

A déli oldalfal nyugati végében lehetett a helyiség bejárata, amelyet később befalaztak vagy megemelték (II/5. f., vegyes falazatú, szürke, mészszelemcsés habarccsal, feltárt szélessége: 140 cm, magassága: 55 cm).

A nyugati oldalfalon (II/1. f.), közvetlenül a mai burkolat alatt gótikus lábazati falfestés nyomai kerültek elő 42 cm-es magasságban, 310 cm hosszan. Az egyrétegű, „kanálhátas”, 0,1–2,5 cm vastagságú vakolaton a festés freskótechnikával készült, amelyen drapéria részlete figyelhető meg. A díszítményt piszkosfehér–sárga–vörös–sárga–piszkosfehér–sárga színű, íves aljú mezők alkotják, amelyekben brokátot imitáló motívumok (sárga alapon piros, vörös alapon fekete mustra maradványai) láthatók. Alattuk a III. padlóig fekete sáv húzódik. Az előrajzot finom piros ecsetvonásokkal készítették el, majd a festéknyomokból ítélhetően elsőként az alsó fekete sávot festették meg, utána a különböző színű mezőket, végül patronnal a brokátmustra elemeit.⁶⁶

A toronyalj délnyugati sarkában egy boltozott vízgyűjtő (II/7. f., 100×144×121 cm) helyezkedett el, amely feltehetően kézmosó/lavabo része volt. Ez alapján a helyiség sekrestyeként funkcionált a középkorban. A víz egy vájatolt hasábkövön, majd tetőcserépen keresztül folyt az aknába. A II. járószinthez tartozott, mert a III. járószint falfestése befutott a faragott kődarab mögé.⁶⁷ A vízgyűjtőből két darab kakas formájú bronz csapfogó került elő, amelyek a kézmosó részét képezték. Ez a forma a 15–17. századból Svájtól Hollandiáig várak és kolostorok leletanyagából egyaránt

60 A budai domonkos kolostorban talált, Bene di Jacopo del Bene sírkövén a címerben egy hosszú szárú, gyökeres heraldikus liliom van. PRAJDA 2011. 29–35; DRASKÓCZY 2017. 3. Az adatot köszönöm Bartos Györgynek.

61 Élelni kúszólevelek húzódnak, mind a négy oldalát finoman kidolgozott, csúcsíves vakmérnökkel kitöltött, keresztrózsával lezárt, kúszólevelekkel kísért, meredek vimpergák díszítik. A töredék három lapja festett: az alsó sáv vörös, a vimpergák külső kerete zöld, a többi része fekete színű. A negyedik, szintelen oldal valószínűleg a fal felé állt. A faragvány alján illesztési sík, benne csaplyukkal. REICH et al. 2016. 377–378.

62 A keleti fal (II/7. f.) téglából épült. Alapterülete: 108×70×109 cm. A nyugati (II/8. f.) vegyes falazatú, kváderkő- és téglasor váltakozik. Alapterülete: 115×50×245 cm.

63 A feltárás során nem lehetett megfigyelni a falalapozás teljes hosszát és alapozásának alját.

64 A bontás során két falalapozásnak tűnt, ezért kapott külön számot, de a teljes feltárás során vált egyértelművé, hogy egy falról van szó.

65 A padlótéglák mérete: 19×19×4 cm. A II. és a III. járószint közötti feltöltésben a legkésőbbi érme Habsburg Ferdinánd dénárja (1526–1564) volt. A III. járószint alól friesachi dénár (13. század első fele), Albert-dénár (1437–1439), I. Ulászló-dénár (1442–1443) került elő. A pénzeknek a padlók korára vonatkozóan csak fenntartásokkal tulajdoníthatunk keltező szerepet, mivel a padlók felbontásával azok elkészülte után is temetkezettek a toronyaljban. Ennek ellenére figyelemre méltónak tartjuk, hogy a II–III. padló között I. (Habsburg) Ferdinánd érme a legkésőbbi, míg a vélhetően a 15. századi toronyalj falalaival egykorú padló fölött a legkésőbbi veret I. Ulászló dénárja.

66 Lángi József falképre restaurátor az alábbi erdélyi, felvidéki, olasz és osztrák párhuzamokra hívta fel a figyelmemet, amit hálásan köszönök neki: Aquileia, Berethalom, Darlac, Magyarremete, Maria Wörth, Mesendorf-Mese, Milano, Poruba, Pürgg, Siter. A festés eljárási sajátosságainak tisztázásában is Lángi József volt a segítségemre, fogadja köszönetemet.

67 Párhuzamok: Taliándörögd, Szent András-templom (KOPPÁNY 2000. 107), Gönc, pálos kolostor (BODÓ–PUSZTAI 2004. 324), Kurityán, pálos kolostor (CZEGLÉDV 1988. 218).

25. Az osszáríum keleti oldala (2017/9. f.)
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

26. 2017/1/2. fal
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

27. A nyugati karéj déli vége (2017/3/6. f., 2017/3/12. f.) és az apszison kívül fekvő kőbéléses sír (2017/3/8. f.)
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

28. Pilléralapozás (2017/3/10. f.)
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

29. Polygonális szentély támpillérekkel
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

30. A boltozatot tartó pillér lábazata
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

ismeretes.⁶⁸ A bronzból, rézből öntött és megmunkált csapokat elsősorban hordóknál, a kisebb példányokat szobai, asztali víztartó edényeknél használták. Hazai forrásokban 1490-ben említik elsőként a rézcsapot.⁶⁹ A megtalált példányhoz hasonló darabok elsősorban településekről (Tikos-Nyárfás-dűlő, Csongrád-Bokros, Jováki-part)⁷⁰ és várakból (Kőszeg, Bajcsa)⁷¹ ismeretek.

ASzűzMária-kápolnából¹⁴, különböző mértékben bolygatott, koporsós temetkezés került elő. Mindegyik melléklet nélküli volt, ezért koruk nehezen határozható meg.

2017-ben a II. János Pál pápa tér több pontján folytatunk kutatást az Arany János utca felújításához kapcsolódóan. Ennek során sikerült a négykaréjos alaprajzú templomtól északra fekvő osszárium további falrészleteit (szürke, mészszelemcsés habarcsú, tört köves; északnyugati sarka – 2017/4. f.; keleti zárófala, délkeleti sarka és déli zárófala téglaboltozatindítással, északkeleti sarka – 2017/9. f.) megtalálni (25. kép).

A püspöki székesegyház nyugati homlokzatától nyugatra 16,5 m-rel egy igen rossz megtartású, omlékony,

északnyugat–délkelet irányú falalapozás részlete (2017/1. f.) került elő, amely az alapozás mélységéből (megmaradt magassága: 22 cm) és szélességéből (80 cm) adódóan valószínűleg temetőkerítés (feltárt hossza: 530 cm) volt. A nyugati falsíkján meszelt vakolatrészeket figyeltünk meg.

A püspöki székesegyház déli oldalán, a Géza nagyfejedelem tér nyugati részében több, melléklet nélküli sírt tártunk fel. A terület déli végében az egyik temetkezésnél (2017/2. sír) az elhunyt jobb medencecsontjánál két bronzkarika feküdt, amely a melléklet jellegéből következően középkori.⁷²

A II. János Pál pápa tér délkeleti negyedében végzett tervásatás újabb falmaradványokat hozott felszínre, ezek is kívül estek a Kralovánszky-féle szelvényeken.

A habarcsuk (szürke, erősen mészszelemcsés) és a jellegük alapján ugyanazon falhoz tartozó támpillérek részleteit (keleti: 2017/1/1. f.; nyugati: 2017/1/2. f.) tártuk fel közvetlenül a déli karéjt elbontó kriptától délre (26. kép). A különbség az alapozási mélységükben mutatkozott, mert a keleti támpillért közel 1 m-rel mélyebben alapozták a nyugatinál a terepviszonyok miatt (keleti irányba lejt az altalaj). A hozzájuk tartozó falat a kripta építésével teljesen elbontották, alapárkának a nyomát sem találtuk meg. A 2014/6/1. falkiszedés és a 2016/2/9. falalapozás esik a feltételezett alapárkának a vonalába.

A négykaréjos alaprajzú templom nyugati apszisának déli fele (2017/3/6. f.) került a felszínre, melyet egy közműcső vágott át (27. kép). Az épület többi részéhez hasonlóan a Velencei-hegységből származó gránitaplitból, római tegulákból és mészkövekből épült a karéj sárga, mészszelemcsés, téglalörleményes habarccsal. A déli végéhez csatlakozó derékszögű falszakasztól (2017/3/12. f.) 1,5 m-rel északra, az épületbelsőben Kralovánszky Alán által is dokumentált, római tegulákból falazott pilléralapozás (2017/3/10. f., 112×96×30 cm) került elő, amely csekély alapozási mélységéből adódóan nem rendelkező nagy teherhordó képességgel (28. kép).

A nyugati apszison kívül egy lapos kváderekkel bélelt sírgödör (2017/3/8. s., külső mérete: 283×125×60 cm) helyezkedett el. Erősen bolygatott temetkezés volt, mely a tájolását tekintve a karéjhoz igazodott, ezért a templom fennállásának idején alakíthatták ki.

A kutatás során feltártuk a déli apszist elbontó 18. századi kripta északi oldalának további szakaszát (2017/

68 HOLL 1992. 63; DRACK 1997. passim.

69 „Chyp de cupro” – SZAMOTA–ZOLNAV 1902–1906. 113.

70 HONTI et al. 2006. 57–66; HORVÁTH–SIMON 1996. 459, 81. kép: 13–14.

71 HOLL 1992. 63, 79. kép: 3; VÁNDOR 2002. 76.

72 MAGYAR 2006. 173.

31. Északi támpillér (2018/1. f.)
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

kripta), valamint a nyugati falát teljes hosszában (2017/ kriptá), és a délinek egy részletét (2017/1/7. f.).⁷³ Vegyes falazatú (kő, téglá) oldalainak belső síkját vakolat fedte. A sírkamra téglaboltozata beomlott, maga alá temetve a helyiségben elhelyezett koporsós temetkezéseket. Az elhunytak mellől kora újkori, újkori rózsafüzérek, hajtűk, pártadíszek kerültek elő.

2018-ban a püspöki székesegyház hosszházának nyugati harmadában, illetve közvetlenül a nyugati homlokzata előtt folyt a feltárás, amellyel újabb részleteket sikerült tisztázni a középkori templom építéstörténetével kapcsolatban.

⁷³ A kutatások során nem találták meg a kripta keleti zárófalát, mert egy nagy méretű beásás elvitte.

32. Déli kripta
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

33. 2018/5. fal
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

34. A keleti karéj (2018/VII/3. f.) részlete
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

Közvetlenül az épület padlóburkolata alatt jelentkezett egy poligonális, támpillérekkel megerősített, 8 m szélességű szentélyzáródás (29. kép). A szentélyfal (2018/8. f.) alapozását laposabb tört kövek alkotják sorokba rendezve, sárga, mészs szemcsés habarccsal rakva, majd zoklival elválasztva a felmenő falszakasza (tört kövek között téglák) következik 28 cm-es magasságban megmaradva. A belső falsíkon rózsaszínű habarcsnyomokat figyeltek meg. Két helyen megmaradt a boltozatot tartó falpillérek körtetagos lábazata (60×90×30 cm) a szerkesztővonalakkal együtt. Műformáik alapján I. Károly uralkodási idejére keltezhetők (30. kép).⁷⁴ A lábazatok alatt egy négyszögletes alaptestet (90×66×42 cm) alakítottak ki nagyobb kváder- és tört kövekből, amelyek részben vannak kötésben a szentélyfallal. Ezt követően

74 Legközelebbi párhuzama a Szűz Mária-prépostság templomából ismeretes. DERCSÉNYI 1943. 17–19.

35. A nyugati karéj északi végéhez csatlakozó falszakaszok (2018/2/1. f., 2018/2/2. f., 2018/3/3. f., 2018/3/4. f., 2018/3/5. f.)
Fotó © Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

az alapozását (magassága: 40 cm) már szabálytalanul rakott tört kövekből készítették sárga, mészs szemcsés habarccsal a szentélyfal mellé közvetlenül.

A déli támpillér (2018/4. f.) egy nagy méretű gödör (mélysége: 320 cm) miatt megsüllyedt, amelyről egy hosszanti repedés (20 cm széles) is tanúskodik. Ennek okán megerősítették a falat, és egy 30 cm-rel szélesebb, 30 cm-rel hosszabb szakaszt (tört köves, habarcsa szürke, mészs szemcsés, 230×180×80 cm) húztak rá ez utóbbi alapra (szabályosabb tört kövekből épült sárga, mészs szemcsés habarccsal, 200×150×120 cm). A szentély déli végénél csak a támpillér indítását figyeltettük meg a kutatási terület korlátozottsága okán. Az északi támpillér (2018/1. f., 230×140×205 cm) sarkait nagy méretű hasábkövekkel (45×45×40 cm) erősítették meg, amelyek valószínűleg már külső járőrszintet jeleznek (31. kép). A szentély alapozásában a falazási módot, a jellegét és minőségét tekintve négy részt különítettünk el.⁷⁵

A szentélybelsőben egy padlószintet (világosbarna habarcsos réteg különböző árnyalatokkal, tetején kissé megégett rózsaszínű réteggel) is találtunk -35 cm-en (padlóburkolattól mérve), majd -70 cm-en már egy erősen sárga habarcsos építési réteg jelentkezett. A padlószint feletti törmelékes feltöltési rétegből egy limoges-i corpus került elő.

A szentélyen belül két, elsősorban téglából falazott kriptá keleti végének részletét találtuk meg kizárólag. A betöltésükben építési törmelék volt, de a kutatási

75 1. A legelső tört köves, felszínén vörösesbarna kőréteg húzódik, magassága: 55 cm. 2. Tört köves, felszínén kissé kiugró kőszorral,

terület korlátozottsága miatt nem tárhattuk fel a sírgödör aljáig (32. kép).⁷⁶

A szentélytől 2 m-rel keletre egy északnyugat–dél-kelet irányú falmaradvány több szakasza (2018/2. f., 2018/5. f.) húzódott, amelytől nyugatra fordultak elő kizárólag sírok, ezért temetőkerítés volt (33. kép). Ennek északnyugati folytatása jelentkezett a székesegyház északi oldalán.

A püspöki székesegyház bejáratánál felszínre került a négykaréjos templom keleti karéja (2018/VII/3. f.) teljes egészében, melynek alapozásában gondosabb falrakási technikát figyeltünk meg (34. kép).

Az északnyugati torony nyugati falának északi pilasztere előtt a 2017-ben, a déli oldalon feltárt támpillérekhez hasonló (2017/1/1. f., 2017/1/2. f.) alapozás (2018/I/1. f., 94×140×54 cm) került elő, a hozzá csatlakozó falmaradványt a bolygatásokkal elvitték, de ennek alapárkába estek a 2016/2/12–13., 2014/1/5. alapozások. A támpillér párját (2018/3/4. f., 170×125×25 cm) is megtaláltuk tőle 12 m-rel északnyugatra (az osszáríum délnyugati sarkánál). A Kralovánszky által már feltárt nyugati karéj északi végéhez (2018/1/1. f.) csatlakozó derékszögű falszakasz részlete (2018/2/2. f.) mellett találtunk egy, az előbbihez csatlakozó szürke, mészszelemcsés habarcsú falszakaszt (2018/3/3. f.). Az északi végéhez egy támpillért (2018/3/4. f.) építettek, a falazási módjukból következően egyszerre készültek. A kettő csatlakozásánál egy keleti irányba induló falrészletet (2018/3/5. f.) is felfedeztünk, amely egy vonalba esett a 2014/1/5. és a 2016/2/12–13. falalapozásokkal (35. kép). Az osszáríum délnyugati sarkának részlete (2018/3/6. f.) is láthatóvá vált.

A püspöki székesegyház nyugati homlokzata előtt hat, még a középkori templombelsőben kialakított kriptát tártunk fel, amelyeket a mellékletekből ítélhetően a 17–18. században másodlagosan felhasználtak.

Összefoglalás

Nagyobb, összefüggő felület feltárására csak a székesegyház nyugati homlokzata előtt volt lehetőség, a 19. századig működő temető sírjai és a területet át-

szelő közművek pusztításai következtében itt is zömmel kisebb falszakaszokat találtunk csak, gyakran az alapárkok is megsemmisültek. Az épületbelsőben és a székesegyház tövében végzett ásatások kisebb felületekre, kutatóárkokra szorítkozhattak. A falak összefüggéseinek meghatározásában, keltezésében, a templom építéstörténete főbb mozzanatainak megrajzolásában, környezete középkori, kora újkori beépítettségének meghatározásában gyakran csak a falak jellegére, főként habarcsára támaszkodhattunk. A talajforgatások révén a keltező értékű rétegek megsemmisültek (10. kép).

A legkorábbi falszakaszok – figyelembe véve a négykaréjos alaprajzú templom falait – a Velencei-hegység-ből származó gránitaplitből, másodlagosan felhasznált római tegulákból, míg a falszélek mészkő kváderekből épültek sárga, mészszelemcsés, téglaozleményes habarccsal. A későbbi falak elhelyezkedését tekintve bizonyosak lehetünk abban, hogy a következő építési periódust a kis templom kelet felé történő bővítése jelentette. Ennek falait tört kövekből emelték sárga, mészszelemcsés kötással. Az ezt követően kiépült, nyugat felé is megnövelt épület falaiban az építőköveket szürke, mészszelemcsés habarcsba rakták. Ezek azok a támpontok, amelyekre támaszkodva megkíséreltük a feltárt falak periodizációját, természetesen egyéb szempontokat (például viszonyuk más falakhoz) is szem előtt tartva.

A négykaréjos alaprajzú templom építésének ideje (Géza nagyfejedelem uralkodása: 972–997, illetve 12. század) megosztja a kutatást, az újabb feltárások a régészet oldaláról értékelhető leletek és rétegek hiányában nem vittek közelebb a keltezés kérdésének megoldásához.⁷⁷

A feltárások során láthatóvá vált az északi (2014/1/4. f.), a keleti (2018/VII/3. f.) és a nyugati karéj (2017/3/6. f., 2018/1/1. f.), valamint az őket összekötő derékszögű falszakaszok (2014/1/1. f., 2014/4/2. f., 2017/3/6. f., 2017/3/12. f., 2018/2/2. f.) is. A feltételezett déli apszis helyén egy 18. századi kriptá állt. A karéj keleti indítása helyén vastag, elsimított vakolatréteget figyeltünk meg, amely a 18. századi kriptá készítésekor került ide, elfedve a feltételezett és elbontott karéjos alaprajzú fal helyét, ezért elképzelhető, hogy az indítását elbontva a helyét vas-

magassága: 50 cm. 3. Tört kövekből, kváderkövekből sorokba rakott falalap, végén 1–1 db nagyobb méretű kváderkövel. Magassága: 75 cm. 4. Valószínűleg már felmenő falszakaszról van szó, tört kövekből rakott világossárga, mészszelemcsés habarccsal. Magassága: 25 cm.

76 Északi kriptá feltárt részlete: 70×150×80 cm, déli kriptá feltárt részlete: 45×133×120 cm.

77 Kralovánszky Alán és Siklósi Gyula Géza fejedelemhez köti a templom korát. KRALOVÁNSZKY 1983. 80–81; SIKLÓSI 1990. 13–14. Buzás Gergely és Szakács Béla Zsolt az alaprajzi párhuzamok alapján (Réporyje Szent Péter–Pál-temploma, a prágai Óváros Keresztelő Szent János-temploma, Řeznovice Szent Péter és Pál-temploma) a 12. századra teszi a templom korát. BUZÁS 1999. 138–139; 25. jegyzet; SZAKÁCS 2021. 530–531. 2018-ban a prágai Vyšehrad várában

tagabb vakolatréteggel fedték el, ezért nem állapítható meg teljes bizonyossággal a megléte. A római tegulákból falazott pillértalapzat (2017/3/10. f.) csekély alapozásmélységéből nyugati karzatra következtethetünk, mert a korábbi kutatásban gondolt kupola szerkezetét ez az alapozás nem bírta volna el. A templom szentélyének szakrális jelentőségét azzal hangsúlyozták, hogy azt igényesebben alakították ki a többi karéjhoz képest. A nyugati apszison kívül fekvő, lapos kváderkövekből kialakított sírgödör az Árpád-korra jellemző, különösen a 11–12. századra.⁷⁸ Talán ez az egyetlen adat, amely arra utal, hogy a templom az Árpád-kor első felében épülhetett.

A következő építési periódusban a keleti karéjt elbontva egy hosszházat (2016/2/16, 1/10, 11/4.) emeltek a 14. század első felében poligonális záródású, támpillérekkel megerősített, a hosszházzal azonos szélességű szentéllyel (2018/8. f., templom belső mérete: 24×8 m). A délnyugati torony felmenő falai alatt feltárt, alóla 60–100 cm szélességben kinyúló, egymással azonos falszövetű és habarcsú alapfalak (1/3. f., 1/5. f.2, 1/9. f.) a bővítéssel egykorú, vagy közel egykorú épületrészről tanúskodnak a templom déli oldalán. Az ehhez az időszakhoz tartozó padlószintet nem találtuk meg a toronyaljban. Funkcióját illetően kezdetben sekrestye lehetett. A keleti irányú bővítés északi falát az északnyugati toronyalj bejáratánál (11/4. f.) fedeztük fel, amelyhez egy támpillér is csatlakozott. Ennek párja lehetett az északi karéj keleti végénél lévő falmaradvány (2014/1/2. f.). Sajnos a keleti bővítés és a délről csatlakozó épületrész falainak illeszkedését – amint arról fentebb szó volt – nem lehetett megvizsgálni. Az utóbbi helyiség nyugati oldalfalát nem ismerjük a toronyépítés és a későbbi falak miatt, de a torony délkeleti sarkánál megfigyelt támpillér sárga habarcsa alapján esetleg ennek a bővítménynek a sarokpillére (2016/2/1. f.) lehetett. A helyiség közepén húzódó, kelet–nyugati irányú fal (1/3. f.) hasonló habarcsú, mint a vélhető sekrestye keleti (1/5. f., 1/9. f.) és északi zárófala (1/10. f.), de egyelőre nem tudjuk, milyen funkciót töltött be. A helyiség déli zárófalát nem lehetett vizsgálni statikai okokból.

Az 1935 óta ismert gótikus ablakok arról tanúskodnak, hogy a 14. századi poligonális bővítéshez északról és délről csatlakozó mellékterek fölött tornyok emelkedtek. A tornyok emelésének korát nem tudjuk meghatározni, de valószínűnek tartjuk, hogy a templom-

ásatással és falkutatással megismerhető késő középkori épületek egy építkezés különböző fázisai során jöttek létre. A toronyaljak Zsigmond-korinak meghatározott árkádívei közül a délnyugati toronynak a hajóra nyíló árkádíve egyértelműen bizonyítja, hogy a két tér csak a másik függvényében épülhetett meg ilyen módon. Az építkezés menetén belül az elsőbséget nem tudjuk meghatározni, így a tornyok emelésének pontosabb relatív időrendjét sem.

Az átépítési időszakhoz köthetők a szürke, mészszerkesztés habarcsú falszakaszok. A délnyugati toronyaljban kizárólag az északi oldalon (1/6. f.) tudunk megfigyelni ilyen alapozást. Az épületrész toronnyá építésével a sarkait támpillérekkel (2016/2/8. f., 2016/2/1. f.) megerősítették. A helyiség közepén egy oltárt (1/1. f.) emeltek, amellyel így az kápolna funkciót tölt be. Ez idő tájt alakították ki a Del Bene családhoz köthető kriptát is, az időpont meghatározásában az 1410-es évek második feléből, 1420 körüli időszakból származó sírkő is a segítségünkre van. A falazott sírgödör jelzi ennek az időszaknak a padlószintjét.

Az északnyugati toronynak nem volt előzménye a falak tanúsága szerint, de későbbi voltát mutatja a gótikus szentélyhez képest, hogy építéskor az északi zárófal keleti támpillérét (11/2–3. f.) elbontották. Nyugati falának hajó felé néző oldalán vakárkádót alakítottak ki, és a helyiség belsejét kifestették. A hozzá tartozó III. járószintet a 16. században megemelték, így egy szintbe került a sekrestye a délnyugati toronyalj padlószintjével.

Az átépítések során 18 m-re megnövelték a templom hajójának szélességét a még fennálló karéjok elbontásával. A kibővítéssel a zárófalakat (2016/2/12–13. f., 2014/1/5. f., 2018/3/5. f., 2018/3/3. f., 2016/2/9. f., 2014/6/1. f.) támpillérekkel (2018/1/1. f., 2018/3/4. f., 2017/1/1. f., 2017/1/2. f.) erősítették meg. A belső tér tagolására egyetlen pillér-alapozás (2014/4/1. f.) utal, de a nagy fokú bolygatottság miatt további darabok nem kerültek elő.

Az előkerült kegytárgyak alapján erre az időszakra tehető a belső templomtérre utaló kripták kialakítása is, amelyeket a kifosztásukat követően feldúlva a török uralom után ismét használatba vettek. A templom északi zárófalához egy kápolnát csatoltak, amely alatt osszáriumot alakítottak ki. Innen nem kerültek elő keltező leletek, a pincetérben talált boltozati bordákat csak feltételeesen tarthatjuk a csontkamra fölé emelt kápolna boltozatából származóknak. Sokszög

folytatott feltárások során a fehérvárihoz hasonló alaprajzú templom került elő, melyet a 10. század közepe és a 11. század közepe közé datál a kutatás. VARADZIN 2020. 17. Köszönöm Kiss Etelének,

hogy erre a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

78 HORVÁTH et al. 2005. 160–161; TÓTH 2017. 25–26.

záródása gótikus építményre utal, szürke habarcsa is a későbbi, a templom keleti irányú bővítéséhez köti az épületet. Az osszáríum rendeltetésű pincetér déli fala a templom nyugati bővítésének északi falától 1,2 m-re húzódott. Az itt feltárt pillér nem a pincetér tengelyében, hanem a templom és az osszáríum északi fala közötti távolság felezési pontjában áll. A közvetlenül mellette felhalmozódott csontok a pillér és az osszáríum egykorúságát valószínűsítik, aszimmetrikus elhelyezkedésének okát a pincetérben abban látjuk, hogy az osszáríum feletti tér kialakításában lehetett szerepe. A minden bizonnyal kápolna rendeltetésű felső tér déli falát a templom északi fala alkotta. Feltehetően az ebben kialakított nyíláson keresztül lehetett belépni a kápolnába. A szűkebb pincetér magyarázata lehet, hogy a templom északi falát a déli falhoz ha-

sonlóan támpillérek támasztották, és a pinceteret ezek végénél mélyítették le. A templom északi fala és alapárka olyan mértékben elpusztult a későbbi temetkezések miatt, hogy az egykori támpillérek létét az osszáríum melletti szakaszon nem tudjuk bizonyítani.⁷⁹ Az 1750-es éveket követően a középkori hosszházat lebontották, és kelet felé bővítették a templomot. Ekkortól képezte a keleti toronypár a templom nyugati homlokzatát. A székesegyház északi és déli oldalán talált falak keltezése kísérő leletek hiányában nehéz, legnagyobb valószínűséggel középkoriak, esetleg a hódoltság korából, vagy azutáni, de mindenesetre még a templom keleti, barokk bővítése előtti időből származnak. Topográfiájukból arra következtethetünk, hogy a középkorban a templom és temetője kelet felé nem terjedt ki jelentős mértékben.

79 Siklósi Gyula a Hentel-kápolna alapjaiként azonosította az osszáríum falait. SIKLÓSI 1990. 14.

Rövidítések

IKM – István Király Múzeum, Székesfehérvár
SZIKM – Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

Irodalom

ÁMF I–IV.

GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I–IV. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987–1998.

BAITZ 1996

BAITZ Péter: *Székesfehérvár. Négy évszázad városképei*. Székesfehérvár, Fejér Megyei Múzeumegyesület, 1996.

BARTONIEK 1987

BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.

BARTOS–LÁNGI 2017

BARTOS György–LÁNGI József: *Székesfehérvár. Szent István király bazilika – székesegyház építéstörténeti dokumentációja*. Székesfehérvár, 2017. Kézirat, MÉM MDK Tervtár, D53286.

BÉL 2017

BÉL Mátyás: *Notitia Hungariae. Novae Historico Geographica*, IV/2. *Comitatus Alba Regalis*. Ed. BENEI Bernadett–GÖZSV Zoltán–JARMALOV Rezső–TÓTH Gergely. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017.

BODÓ–PUSZTAI 2004

BODÓ Balázs–PUSZTAI Tamás: A gönci pálos kolostor 2004. évi régészeti kutatásáról. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 43. 2004. 321–348.

BUZÁS 1999

BUZÁS Gergely: A kései Mátyás-kor királyi építkezései és a későgótikus építészet stílusáramlatai Magyarországon. In: *Középkori egyházi építészet Erdélyben – Architectura religioasă medievală din Transilvania*. Szerk. Kiss Imola–Szőcs Péter Levente. Satu Mare, Muzeului Sătmărea, 1999. 135–162.

CD I–XI.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, I–XI. Studio et opera Georgii FEJÉR. Budae, 1829–1844.

CZEGLÉDY 1988

CZEGLÉDY Ilona: A kurtyáni pálos kolostor. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 25–26. 1988. 211–227.

DERCSÉNYI 1943

DERCSÉNYI Dezső: *A székesfehérvári király bazilika*. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1943.

DŁUGOSS 1711

DŁUGOSS, Ioannis: *Historiae Polonicae libri XII*. Lipsiae, 1711.

Cs. DOBROVITS 1989

Cs. DOBROVITS Dorottya: Székesfehérvár, székesegyház. In: *Magyar székesegyházak*. Szerk. ÉRI István. Budapest, Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület, 1989. 97–112.

DRACK 1997

Walter DRACK: *Zur Geschichte des Wasserhahns: Die römischen Wasser-Armaturen und mittelalterlichen Hahnen aus der Schweiz und dem Fürstentum Liechtenstein*. Zürich, Hans Rohr, 1997.

DRASKÓCZY 2017

DRASKÓCZY István 2017. A sókamarák igazgatása és tisztségviselői (1440–1457). *Turul*, 90. 2017. 1. sz. 2–7.

ENTZ 1984

ENTZ Géza: Székesfehérvár és Sopron építészeti megjelenése a 15. században (1390–1470). *Történelmi Szemle*, 27. 1984. 390–403.

Evlia 1908

Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, II. (1664–1666). Fordította és jegyzetekkel kísérte KARÁCSON Imre. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1908.

FEJÉRMEGYEI NAPLÓ

Tömegsírt találtak a székesegyház mellett. *Fejérmegyei Napló* 42. 211. sz. (1935. szeptember 15.) 1.

FÜGEDI 1967

FÜGEDI Erik: Székesfehérvár későközépkori alaprajza és a polgárság kezdetei Magyarországon. *Településtudományi Közlemények*, 20. 1967. 31–45.

FÜGEDI 1972

FÜGEDI Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. *Századok*, 106. 1972. 69–96.

FÜGEDI 1984

FÜGEDI Erik: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. SZÉKELY György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 255–273.

HOLL 1992

HOLL Imre: *Kőszeg vára a középkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

HONTI et al. 2006

HONTI Szilvia–FÁBIÁN Szilvia–GALLINA Zsolt–HAJDÚ Ádám Dávid–HORNOK Péter–KOÓS István–MERSDORF Zsuzsa–MOLNÁR István–NÉMETH Péter Gergely–POLGÁR Péter–P. SZEŐKE Judit–SERLEGI Gábor–SIKLÓSI Zsuzsanna–SIPOS Carmen–SOMOGYI Krisztina: Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004–2005). Előzetes jelentés, IV. *Somogy Múzeumok Közleményei*, 17/A. 2006. 7–70.

HORVÁTH et al. 2005

HORVÁTH László András–KOROM Anita–TEREI György–SZILAS Gábor: Előzetes jelentés az épülő Kőérberek, Tóváros-Lakópark területén folyó régészeti feltárásról. *Aquincumi Füzetek*, 11. 2005. 137–167.

HORVÁTH–SIMON 1996

HORVÁTH László András–H. SIMON Katalin: Történeti és régészeti adatok egy közép-alföldi falu feudális kori történetéhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei: Studia Archaeologica*, 2. 1996. 403–554.

KÁLLAY 1988

KÁLLAY István: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 18. 1988.

KÁROLY 1898

KÁROLY János: *Fejér vármegye története*, II. Székesfehérvár, Fejérvár Megye Közönsége, 1898.

KOPPÁNY 2000

KOPPÁNY Tibor: Kralovánszky Alán taliándörögdi templomrom ásatása. In: *Kralovánszky Alán Veszprém megyei kutatásai*. Szerk. REGENYE Judit. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2000.

KOZÁK 1984

KOZÁK Károly: Közép-Európa centrális templomai (IX–XI. század). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 17. 1984. 107–144.

KRALOVÁNSZKY 1968

KRALOVÁNSZKY Alán: Székesfehérvár – Püspöki székesegyház. In: *Az 1967. év régészeti kutatásai*. (Régészeti Füzetek, I/21.) Szerk. SZ. BURGER Alice. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1968. 78.

KRALOVÁNSZKY 1969

KRALOVÁNSZKY Alán: Székesfehérvár – Püspöki székesegyház. In: *Az 1968. év régészeti kutatásai*. (Régészeti Füzetek, I/22.) Szerk. SZ. BURGER Alice. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1969. 70–71.

KRALOVÁNSZKY 1971

KRALOVÁNSZKY Alán: Székesfehérvár – Belváros, Arany János u. 5–7. In: *Az 1971. év régészeti kutatásai*. (Régészeti Füzetek, I/25.) Szerk. SZ. BURGER Alice. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1971. 63.

KRALOVÁNSZKY 1983

Alán KRALOVÁNSZKY: The earliest church of Alba Civitas. *Alba Regia*, 20. 1983. 75–88.

LÁSZLÓ–SIMON 1996

LÁSZLÓ András–H. SIMON Katalin: Történeti és régészeti adatok egy közép-alföldi falu feudális kori történetéhez. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 2. 1996. 403–468.

MAGYAR 2006

MAGYAR Károly: Balatonszabadi-Pusztatorony régészeti kutatása a középkori templom temetőjének leletei, I. *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei*, 17/A. 2006. 169–192.

MEZŐ 2003

MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003.

MÓRA 1972

MÓRA Magda: Források Fejér megye törökkori történetéhez. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 6. 1972. 211–226.

MREV I–IV.

Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára, I–IV. Szerk. FRAKNÓI Vilmos–LUKCSICS József. Budapest, Római Magyar Történeti Intézet, 1896–1907.

PAUER 1866

PAUER János: *Emlék-lap a székesfehérvári székesegyház be-szentelési ünnepére nov. 25-kén 1866*. Székesfehérvárott, özv. Számmer Pálnénál, 1866.

POLGÁR 1936

POLGÁR Iván: Tanulság a fehérvári székesegyház megújításából. *Székesfehérvári Szemle*, 6. 1936. 3–4. sz. 102–104.

PRAJDA 2011

PRAJDA Katalin: Egy firenzei sírköve a középkori Budán Bene di Jacopo del Bene szerencsétlenül végződött követjárása In: „És az oszlopok tetején liliumok formáltattak vala”. *Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára*. Szerk. TÓTH Áron. Budapest, CentrArt, 2011. 29–35.

REICH 2019

REICH Szabina: A székesfehérvári Szent István király székes-egyház régészeti kutatása. *Az Úr építi – Magazin*, 1. 2019. 51–60.

REICH et al. 2016

REICH Szabina–KULCSÁR Mihály–LÁNGI József–BARTOS György–LÖVEI Pál: Leletek Székesfehérvár középkori Szent Péter-plébániatemplomából. *Művészettörténeti Értesítő*, 65. 2016. 373–381.

REICH–SKORKA 2020

REICH Szabina–SKORKA Renáta: Belvárosi ingatlanok a fehérvári polgárok kezén a középkorban. In: *Birtok és birtoklás a középkori Magyarországon*. Szerk. ZSOLDOS Attila. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2020. 199–219.

RIBI 2022

RIBI András: A prépost és a káptalan egyezsége 1512-ben. Megjegyzések a fehérvári falakon kívüli Szent Miklós-társaskáptalan késő középkori történetéhez. In: *Ruscia–Hungaria–Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára*. Szerk. BAGI Dániel et al. Pécs, Kronosz Kiadó, 2022. 510–528.

SIKLÓSI 1990

SIKLÓSI Gyula: *Adattár Székesfehérvár középkori és törökkori építészetéről*. Székesfehérvár, Megyei Művelődési Központ, 1990.

SIKLÓSI 1993

SIKLÓSI Gyula: A székesfehérvári Szent Anna-kápolna környékén folytatott régészeti kutatások eredményei. *Archeológiai Értesítő*, 120. 1993. 71–84.

SIKLÓSI 1999

Gyula SIKLÓSI: *Die mittelalterlichen Wehranlagen, Burg- und Stadtmauern von Székesfehérvár*. (Varia Archaeologica Hungarica, XII.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1999.

SIKLÓSI 2013

SIKLÓSI Gyula: *A törökkori Székesfehérvár*. Székesfehérvár, MH Összhaderőnemi Parancsnokság, 2013.

SZAKÁCS 2021

SZAKÁCS Béla Zsolt: *Árpád-kori építészet a Dunántúlon*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2021.

SZAMOTA–ZOLNAV 1902–1906

SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula: *Magyar oklevél-szótár*. Budapest, 1902–1906.

SZARKA 2003

SZARKA Géza: *A székesfehérvári Belvárosi Plébánia története*. Székesfehérvár, Székesfehérvár Város Levéltára, 2003.

SZÜCSI et al. 2019

SZÜCSI Frigyes–MORGÓS András–HORVÁTH Emil: Székesfehérvár kő városfalának gerendaalapozásából származó minták dendrokronológiai és radiokarbon vizsgálati eredményei a régészeti és a történeti adatok tükrében. *Alba Regia*, 47. 2019. 9–33.

SZÜCSI et al. 2023

SZÜCSI Frigyes–MORGÓS András–HORVÁTH Emil–SZÖLLŐSY Csilla: A székesfehérvári Árpád-kori vár védműveinek építéstörténeti vázlata. *Magyar Régészet*, 12. 2023. 2. sz. 17–28.

THÚRY–KARÁCSON

THÚRY József–KARÁCSON Imre: *Török történetírók, I–III*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1893–1916.

TÓTH 2017

TÓTH Zoltán: Az Árpád-kori Abasár. *Studia Agriensia*, 33. 2017. 20–27.

VÁNDOR 2002

VÁNDOR László: A bajcsai vár fém-, fa- és csonttárgyai. In: *Weitschawar. Bajcsa-Vár. Egy stájer erődtípus Magyarországon a 16. század második felében*. Szerk. Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 73–82.

VARADZIN 2020

Ladislav VARADZIN: In the shadow of Prague Castle? The earliest history of Vyšehrad Castle (c. 950–1070). *Early Medieval Europe*, 28. 2020. 1–22.

VASS 1973

VASS Előd: Székesfehérvár XVI. század török forrásai. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 7. 1972. 275–298.

ZSOLDOS–THOROCZKAY–KISS 2016

ZSOLDOS Attila–THOROCZKAY Gábor–KISS Gergely: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2016.

The research history and building history of the church in the historical centre of Székesfehérvár

Between 2014 and 2023, the opportunity arose to conduct archaeological excavations and wall examinations inside the episcopal cathedral located at Pope John Paul II Square in Székesfehérvár and in its immediate vicinity. The research results facilitated deeper insight into the building history of Saint Peter's parish church, identified as the medieval predecessor to the building.

The area around the cathedral, at the highest point of the inner city (the area bounded by the present-day Megyeház Street, Városház Square and Kossuth Street), became in the early period of the Árpád era a separate royal centre fortified with defensive walls. Excavations in this area uncovered remnants of warehouse-like buildings from this period which fulfilled an economic function. Within the fortifications was a tetraconch, excavated by Alán Kralovánszky in 1971, which had a 10×10-metre square central space with four apses; based on parallels with a similar floorplan and on historical assumptions, it was dated to the tenth century and identified as the burial site of Grand Duke Géza. Art historical research, by contrast, dates the building to the twelfth century, and the excavations have not brought us closer to resolving this question.

The topography of the historical city centre underwent substantial transformations following the first Mongol invasion of Hungary, when around 1249, King Béla IV resettled the northern citizens within the city walls.

The latter action is testified by the timber-framed houses unearthed here and their adjoining storage pits and wells. The church maintained its high status even after the city ceased to be the seat of power, as is evidenced by its later reconstructions. In the first half of the fourteenth century, the eastern apsis was dismantled and a nave was added, with a polygonal sanctuary at the end, identical in width to the nave and reinforced with buttresses, and a sacristy attached to the south side. The Gothic

windows, which have been known since 1935, prove that towers were erected above the side spaces connected to the north and south of the polygonal extension. Judging from the arcade observed in the bases of the towers, these constructions took place during the age of Sigismund of Luxembourg. An altar was installed beside the eastern wall of the south part of the building, converting the space into a chapel. During the same period, the crypt associated with the Del Bene family was also built, as proven by the gravestones, which date from the second half of the 1410s and around 1420. The walled crypt indicates the height of ground level at this time. Examination of the walls suggests there was no earlier north-western tower, and it must have been constructed later than the Gothic sanctuary, as shown by the removal of the eastern buttress of the north wall of the nave. A vaulted water cistern, possibly belonging to a lavabo, was uncovered in the south-western corner of the sacristy, substantiating the function of the room. A blind arcade was formed on the western wall of the connecting room, on the side facing the nave, and the interior of the base of the tower was painted. Details of these only survive at the level of the footing. The floor level of the base of the south-western tower was raised in the sixteenth century, aligning it with the floor level in the sacristy. During the reconstructions, the site of the tetraconch was replaced with a nave measuring 18 m in width; its construction is substantiated by the Gothic arches observable on the western facade of the towers that still stand today, and by the foundation walls and crypts unearthed in front of the cathedral. During this expansion, the end walls were reinforced with buttresses. The arrangement of the interior space is indicated by a single pillar footing, but owing to the large-scale disturbances, no further pieces were found. Attached to the northern wall of the church was a chapel, with an ossuary underneath. After the 1750s, the medieval nave was demolished and the building was extended towards the east. From then on, the eastern pair of towers constituted the western facade of the church.

TÁRGYSZAVAK

Székesfehérvár; középkori topográfia; Szent Péter-plébánia-templom; székesegyház; régészeti és épületrégészeti kutatások

KEYWORDS

Székesfehérvár; medieval topography; Saint Peter's parish church; cathedral; archaeological and building archaeological research

Százötven középkori kőfaragvány a székesfehérvári püspöki kert kerítéséből

A Székesfehérvár, Lakatos utca 7. számú lakóház és a püspöki kert északi kerítésfalának lebontása

A Székesfehérvári Római Katolikus Püspökség 2014-ben megszerezte a kertjével északkelet felől szomszédos elhanyagolt ingatlan és a rajta álló romos lakóház tulajdonjogát, majd megbízott az épület és annak hátfalát képező barokk kori kerítésfal műemléki kutatói vizsgálatával.¹ A püspökségnek a telekkel kapcsolatos kezdeti tervei többször változtak, míg 2021-re „A Magyar Szent Család nyomában. Tematikus zárándokút fejlesztése a Székesfehérvári Egyházmegyében” projekt keretében a Robert Gutowski Architects Kft. tervei szerint felépült az Egyházmegyei Látogatóközpont és Kiállítótér új épülete (1. kép).

A telek és a ház története archív források szerint

A telek történetével kapcsolatos szakirodalmi, levéltári és helyszíni kutatásaim igazolták a műemléki topográfia állítását, miszerint a belváros keleti városfala mentén a középkorban nem volt utca, csak a mai Fő utca keleti mellékutcai (Lakatos, Rózsa, Basa utca) futottak a várfalakig.² A falakat belülről földsánc erősítette, amelynek helyén alakult ki a várfal nyomvonalát követő Bástyá utca a 18. század végére. Csak 1791-től tűnnek fel a levéltári forrásokban az utca keleti oldalán, a lebontott városfal külső oldalára épített házak, s ezeknek a korábbi várárok és mocsár vizét lecsapoló csatornáig lenyúló

kertjei. Ezeknek a kerteknek a megosztására és a mai Várkörút nyugati oldalának beépítésére pedig csak az 1930-as években került sor. Térképek, erősítési tervek és hadmérnöki felmérések, metszetek ábrázolásainak sora bizonyítja, hogy a belváros keleti városfala és bástyái előtt a 18. század végéig semmilyen épület nem állt. A Monostor-bástya észak felőli szeglete is csak a Bástyá utca keleti házsorával együtt, az észak felé futó városfal védelmi szerepének megszűnte és lebontása után épülhetett be. Ez viszont cáfolja a műemléki topográfia azon állítását, amely szerint a Lakatos utca 7. szám alatti ház 17. századi eredetű lenne.³

A félreértést több körülmény okozza: a Lakatos utca mai formáját csak több, egymást követő rendezés eredményeként nyerte el, s ez különösen az egykori városfal térségében kialakult három-négy telek jelentős átalakulásával járt együtt. Nehéz követni a háztulajdonosi adatokat is, mivel többször előfordult, hogy egy-egy háztulajdonos megszerezte a szomszédos ingatlant is, ami lehetett rövid, átmeneti időszakra szóló állapot, de rögzülhetett is, mint például éppen a szomszédos, Lakatos utca 5. esetében történt.⁴

Az adatok helyes értelmezését segítik a 18. század vonatkozásában azok a helyszínrajzok, amelyek a prépostság (majd a megalakuló püspökség) és a város közötti, hosszan húzódó telekper mellékleteként keletkeztek (2. kép). Ezek közül a legfontosabb az 1712-ben készült (majd 1778-ban több változatban lemásolt) helyszínrajz, amely a préposti telekkel észak felől szomszédos, polgári telkeket is ábrázolja.⁵ Ezek rajzának vázlatossága ellenére is nyilvánvaló, hogy – a prépostsági épületekhez

1 BARTOS 2014. Ezt a dokumentációt a munkák során kutatói javaslatokkal és a megfigyelések eredményeinek dokumentálásával bővítettem (BARTOS 2017), majd egy záródokumentációt készítettem (BARTOS 2018).

2 Székesfehérvár 2009. 203.

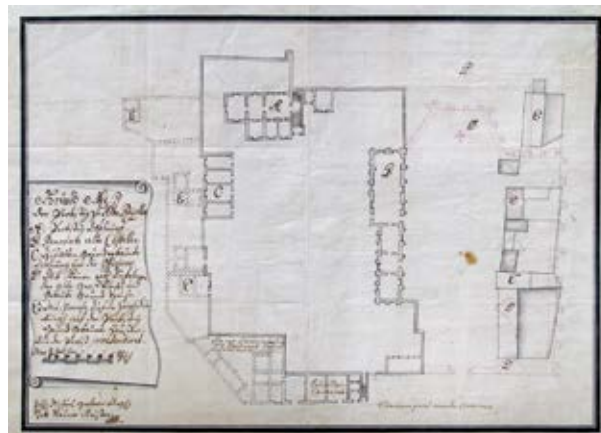
3 Uo. 225.

4 Székesfehérvár 1984.

5 FÉNYI 1977. 128.

1. Légi felvétel a püspöki palota környezetéről a telekhatárok és a helyrajzi számok jelölésével (RMI-nyilvántartás)

2. Johann Michael Grábner: A prépostsági telek és környéke, az A betűvel jelölt préposti lakot észak és kelet felől övező kerítéssel. Sélyei Nagy Ignác püspök megbízásából készült másolat az 1712-ben Nesselrode prépost által készített helyszínrajz alapján, 1778 Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Térképgyűjtemény, ltsz. F-15.-2

viszonyítva – e telkek csak a városhatárig (a mai Lakatos utca 5.-ig) húzódtak, és ott a kelet felőli utolsó telek erősen kiugrott a házsorból észak felé. A Wüstringer-féle várostérkép (3. kép) tanúsága szerint 1826-ban még fennállt ez a telekosztás, de tőle keletre és észak felé már jelentős változások történtek: kialakult a Bástya utca, és kicselezte a csatornáig lefutó kerteket is.⁶ Dél felől pedig a püspökség, a várossal már száz éve húzódó birtokvitát lezárva, lemondott a prépostsági templom romterületének déli sávjáról, s ezért cserébe már 1792-ben megszerezte mai kertjének keleti részét, a Bástyakertet.⁷

Az észak felé előreugró szomszédos, 111. számú telek északi és keleti határán L alaprajzú ház állt ekkor, amelynek északkeleti sarka és az 1793-ban felépült Bástya utca 1. számú lakóház között – a Bástya utca Lakatos utcai torkolatához hasonló – keskeny köz vezetett le kelet felé a csatornáig. A köz déli oldalát majdnem teljes hosszban Kállinger Ignác 7 öl széles, 105. számú kertje foglalta el, csak a 111. számú ház mögött hagyva 1,5 öl széles bejárati utat a köz felől délnyugati szomszédjának, a 109. számú házas telek tulajdonosának,

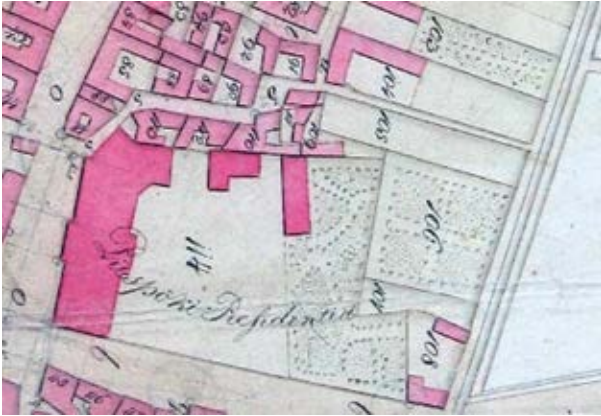
Rhener Ferencnének. Rhenerné ekkor a nyugat felől szomszédos, 110. számú lakóház (a mai Lakatos utca 5. földszintes része) tulajdonosa is volt. A közös birtoklás már bizonyára 1791 óta fennállt, amikor Rhener Ferenc lakatosmester megvett 9 négyszögöl telekrészt a 111. számú telekből a püspökség kerítése mellett, aminek egyetlen oka az lehetett, hogy így kötötte össze lakóházát a várfalon kívül ekkor parcellázott új telkével, amelyet talán gazdasági udvarként, vagy éppen (az utcának is nevet adó) zajjal járó mesterségének üzésére használt.

Wüstringer József térképein utólagos, piros tintás vonal jelzi ezen a szakaszon az utca déli vonalának változását, amely a 111. számú telek északi részét metszette le. A telek megmaradt részét ekkor a 110. számú telekkel egyesítette annak új tulajdonosa, Győri János lakatosmester, aki az 1840-es években felépítette a Lakatos utca 5. mai épületeit. A korábbi 109. számú telek ekkor már Reichardt Ferenc birtokába került, a 105. számú kert nyugati végén pedig felépült Ullmann Mihály földszintes háza. Az 1882-es kataszteri térkép ezt az állapotot ábrázolta (4. kép).⁸ Változást csak az Ullmann-ház le-

⁶ Wüstringer József: Szabad királyi Székes Fejérvár városának mappája 1826-ban. Belső város. Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, Térképgyűjtemény: ltsz.: F-15.-2.

⁷ Az 1792-es telekcsera rajzmellékletét lásd alább, 9. kép.

⁸ <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&b-box=2049155.232147087%2C5973360.715835608%2C2050062.3246936903%2C5973690.947684371> (letöltve 2024. 09. 15.).

3. Wüster József várostérképének a püspöki palota telkét és épületeit, valamint a vele észak felől szomszédos telkeket és lakóházakat ábrázoló részlete, utólag piros tintával jelölve az utca déli homlokzatvonalának változását a Lakatos utca 5. telkének megcsonkításával.

Wüster József: Szabad királyi Székes Fejérvár városának mappája 1826-ban. Belső város. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Térképgyűjtemény Itsz. F-15.-2

4. Kataszteri térkép, 1882

A 4. szám jelöli a Rhener/Reichardt-telket, az 5. szám az Ullmann-telket, nyugati végén lakóházzal

Fotó © Arcanum

bontása jelent majd 1926-ban, amivel lehetségessé vált a Lakatos utca keskeny, keleti szakaszának kiszélesítése (5. kép). A lebontott Ullmann-ház telkének déli felét a Lakatos utca 7. telkéhez, illetve a bástyától keletre kialakuló parkhoz csatolták. Ekkortájt épült házunk kelet felőli, trapéz alaprajzú bővítése. Egy 1931-ben készült légifotó örökítette meg ezt az állapotot (6. kép), amely 1938–1941 között a Prohászka-emlékmű felállításával gazdagodott.⁹ A lakóház tekintetében további változást jelentettek az 1970–1980-as években végzett átalakítások, amelyek műszakilag igénytelen formában készültek (a kutatás idejére teljesen tönkre is mentek, már életveszélyes állapotúak voltak), ezek – eredetileg is szerény – történeti értékeiktől is megfosztották a fennálló épületeket, amelyek így műemléki értéket már nem képviseltek.

A telek nyugati sávjában Siklósi Gyula 1995–1996-ban végzett régészeti ásatása feltárta a Monostor-bástyától észak felé induló városfal alapjait. Siklósi a déli telekhatáron álló kerítésfalat, illetve ennek vastagabb alapfalait a Monostor-bástya északi falával azonosította.¹⁰ Ez utóbbi véleménye befolyásolta a 2014 júliusában a Pázmány Péter Katolikus Egyetem régészeinek Türk Attila vezetésével végzett püspökkerti ásatása során a

kerítésfal déli oldalán a szondák kijelölését is, sőt, az ásatási eredmény sem cáfolta ezt, mely szerint a törtekő kerítésfal nyugati szakasza vastag és mély alapfalra épült, míg a tőle keletre húzódó középső szakaszát csak sekélyen alapozták.

A lakóépület lebontása közben végzett kutatói megfigyelések eredményei

Már 2014. július 2-án, a rossz műszaki állapotú lakóház bontása közben megfigyelhettem annak több építési periódusának nyomait: kiderült, hogy a ház keleti, 20. században felépült részének is volt előzménye ezen a helyen, amelynek vakolt-meszelt lenyomatait a bontás nyomán feltáruló, püspökkert felőli kerítésfalon láthattuk. Ezeket eddig a most lebontott házrész saját hátfalaként felépített – helyiségenként különböző, 30–50 cm között változó vastagságú – téglafal takarta. Ennek lebontása után megállapítottam, hogy a korábban itt állt ház észak–déli irányú osztófalai is utólag épültek a püspökkert kerítésfalához, mint a lakóház nyugati felének eredeti szerkezetükből többet megőrzött falai. Falcsatlakozásaik bekötés nélkül, vagy utólag bevéssé épültek ahhoz.

⁹ <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/37378/view/?pg=91&bbox=-980%2C-7459%2C11895%2C-84> (letöltve 2024. 09. 15.).

¹⁰ SIKLÓSI 1996.

5. Ezen az 1926 előtt készült fotón még látszik az Ullmann-ház teteje és a déli telekhatáron álló félnyeregretetős oldalszárnnya, valamint magasabb szinten álló déli szomszédjának fehér falú, emeletes kerti építménye, kijáratával és lépcsővel a bástyától keletre lévő kert felé. Tóth Károly fotója, 1920
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, Újkortörténeti gyűjtemény – Fotótár, ltsz. 2012.2.41

A lebontott lakóház alapjainak gépi bontása közben a telket átlós irányban kétszintesre osztó, 20. századi támfal mögül előkerülő erős mészhabarcba öntött vastag, törtkő falról a bontás leállítása után elvégzett régészeti vizsgálat is megállapította, hogy az az 1601–1602-ben épült Monostor-bástya északi támfalának maradványa lehet, amelyről az egykori külső kváderkő burkolatot már korábban eltávolították (7. kép).

A korábbi kutatások nyomán a szakirodalom eddig a püspökkertnek észak felől ekkor feltároló kerítésfalát, illetve ennek vastagabb alapfalait vélte a bástya északi falának. Az ettől eltérő nyomvonal, valamint a tört kőből épült kerítésfal három szakaszának határozott elkülönülése további kutatást és magyarázatot igényelt. Maga az ekkor még fennálló kerítésfal, illetve annak nyugati, telkünkel közös, 18,1 méteres szakasza nagy valószínűséggel azonosítható a prépostság telkének 18. századi két ábrázolásán megfigyelhető északkeleti kert kerítésfalával.¹¹ A kőfalnak ezen a pontján (a püspökkerti oldalon mérve az istálló hátfalától 14,50 méternél) függőleges falelválás jelentkezett, s a kert felőli oldalon egy levésett falcsonk bizonyította, hogy eredetileg itt a fal

6. Székesfehérvár légi fotón, 1931-ben
A felvételen jól látszik a ház új kerítése és a kiszélesített Lakatos utca
Fotó © Hungaricana

derékszögben befordult dél felé. Ennek a saroktól dél felé futó kerítésfalnak a régészek ugyan nem találták alapozási nyomát sem, de ez talán azzal magyarázható, hogy azt a Monostor-bástya külső falai mentén felhalmozott földsánc támfalaként építették fel sekély alapozással, és a földtömeg letermelése, planírozása során nyomtalanul eltűnhetett.

Hasonlóan sekély volt az alapozása a mai kerítésfal középső szakaszának, amely az említett falsarokhoz kelet felől csatlakozott 10,8 méter hosszúságban. Építőanyaga nagyrészt tört kő (benne több, másodlagosan beépített kőfaragvánnyal, többek között egy indadíszes román kori töredékkel, helyenként téglával javítva. Véleményem szerint ezt a falszakaszt 1792 után építették a püspöki kert északi kerítésfalának folytatásaként, amikor a püspökség egy telekcserében egyezett meg a várossal. Ennek rajzi melléklete szerint a püspökség ekkor lemondott a középkori királyi bazilika romterületének déli sávjáról, amelynek fejében megkapta a Monostor-bástyának a püspöki kerttől keletre húzódó területét. A bástyának a kerítés vonalától északra eső keskeny, trapéz alakú területe is ekkor kerülhetett Rhener Ferenc birtokába, ami szükségessé tette a rajz tanúsága szerint 8 öl 2 láb hosszú új kerítés felépítését a bástya keleti faláig (8–9. kép).¹²

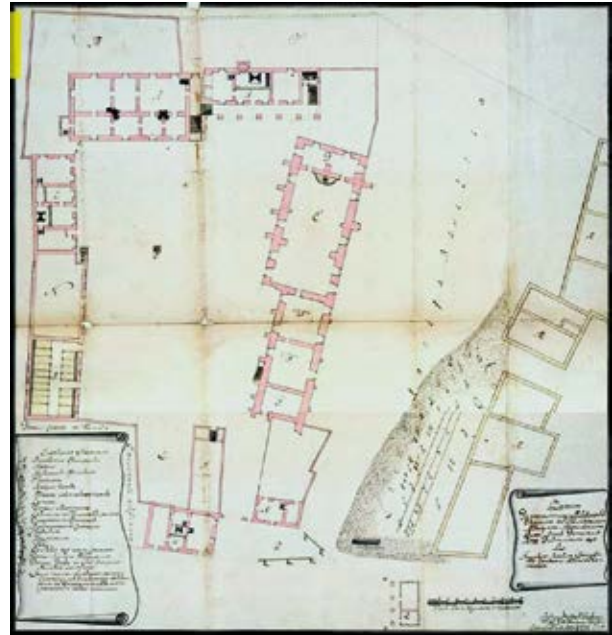
¹¹ A másik telekrajz (Planum Demonstrans Aedificiorum Statum ad Episcopatum Albensem spectantium quod Anno Domini 1778. Delineatum est per Josephum Carolus Liptay Incliti Comitatus Albensis Geometram. Johann Michael Grabner bürgerlicher Statistischer Maurermeister Copialiter fecit Anno 1779. MNL OL Helytartótanácsi

Levéltár, Acta Mens, Exp. 1779. jan.–márc. Nr. 1466 melléklete. (Közl. FÉNYI 1977. 132. 2. ábra.) A kerítéssel határolt, B jelű területet hortus (kert) funkcióval jelöli.

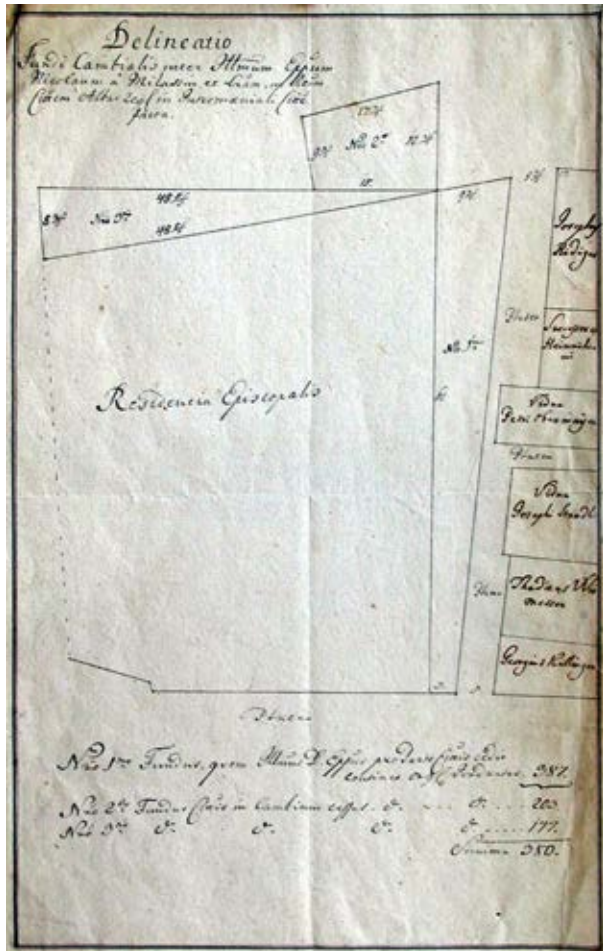
¹² Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, Térképgyűjtemény, ltsz. F-15.-2.

7. A kerítésfal észak felől nézve a lakóház lebontása után. Előtérben a telket átlós irányban kétszintesre osztó támfal, amely a bástya északi falát rejtette magában
Fotó © Bartos György, 2014

8. Johann Michael Grabner másolata a prépostsági telek Liptay-féle felmérési rajzáról, 1779
A bal felső sarokban B betűvel jelölve a prépost kertje
Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, Acta Mens, Exp. 1779. jan.–márc. Nr. 1466 melléklete
9. A püspökség és a város között 1792-ben történt telekcseréjének rajzi melléklete. A püspöki kert északi telekhatára 8 öl 2 lábbal nőtt meg kelet felé
Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Térképgyűjtemény, Itsz. F-15.-2

A kerítésfal harmadik szakasza ennek az 1792-re datált falnak a keleti részét megcsonkítva, a Prohászka-emlékmű felállításaakor, 1941-ben épült. A két utóbbi falszakasz együtt 16 méter, ami megfelel az 1792-ben mért hosszúnak.

A 2016-ban kivitelezett püspökkerti felújítási munkálatokhoz szükségessé vált a kerítésfal egy szakaszának lebontása, hogy a kertbe nagy méretű gépekkel is be lehessen jutni. Erre a célra én a fal középső, 10,8 méteres szakaszának lebontását javasoltam, amelynek történeti értéke sokkal kisebb, mint a beleépített kőfaragványok megismerésétől remélt tudás haszna. A fal bontását folyamatos kutatói megfigyelés mellett végezték. A 2016-ban lebontott kapu szélességű falszakaszból harminchárom középkori

10. A kerítésfal nyugati, az egykori istálló mögötti szakasza a püspöki kert felől nézve

Fotó © Bartos György, 2017

11. Az erős alapokon álló nyugati falszakasz vége, az egykori kerítés sarka a 2016-ban kibontott kapuval

Fotó © Bartos György, 2017

kőfaragvány került elő, amelyekről fotódokumentáció készült.¹³ A fal további, a Prohászka-emlékmű felé eső szakaszának lebontása 2017-ben vált sürgetővé a tervek szerint induló régészeti ásatások miatt. Ez a falszakasz ugyanis – sekély alapozása miatt – mind a telken tervezett építkezést megelőző régészeti ásatás, mind pedig a kivitelezés földmunkái során életveszélyt jelentett.

Ugyanezt állapíthattuk meg a kerítésfal nyugat felőli, régebbi (már a 18. század elején fennálló), mélyebben megalapozott szakaszáról is: a korábban ezt észak felől megtámasztó lakóház falának lebontása után statikai állapota bizonytalanná vált, a mellette húzódó sávban tervezett régészeti ásatások miatt kutatói megfigyelés melletti visszabontását javasoltam. Építőanyaga vegyes (tört és faragott kő), így bontása a már lebontott falszakaszból nyert tudományos eredményekhez hasonlóval kecsegtetett (10–12. kép). A teleknek a faltól távolabbi részein Pető Zsuzsa régész (Magyar Nemzeti Múzeum) vezetésével elkezdődtek az ásatások is (és igen hamar jelentős eredményeket értek el a középkori és kora újkori városfalak és erődítések hosszú szakaszait feltárva), majd 2017. szeptember 6-án megkezdtük a kerítésfal bontását (13. kép).¹⁴

A kerítésfal lebontását néhány napra ütemezve kezdtük meg: első nap a már 2016-ban kibontott kaputól (és a korai kerítés sarkától) a püspökség istállójának hátfaláig terjedő szakasz falkoronáját (a fal felső egyméternyi részét) bontottuk le, amely erős mészhabarcsba rakott kőfal volt, de a közepén üregekkel, sok törmelékkel. Ebből a bontásból már az első napon huszonkét darab kőfaragványt gyűjtöttünk be, a telephelyre szállított nagy mennyiségű kváderkő mellett. A második és harmadik napon ezt a falszakaszt a püspöki kert járószintjéig sikerült lebontanunk, további húsz faragványt kinyerve az alsó zónájában már csak sárba rakott kőfalból. A kötőanyag különbségét nem tekinthetjük építésperiódus-különbségnek, mert a falazás módja, jellege egyébként megegyezett, hanem az egykori építők tudatos anyagválasztását kell látnunk benne: a sárba rakott kőfal felső zónáját és a sarok környékét erősebb kötőanyaggal építették.

Szeptember 11-én kezdtük meg a kaputól keletre fennálló kőfal bontását, s azt két nap alatt a kert járószintjéig, később sekély alapozásának aljáig teljesen elbontottuk. Ebből a falszakaszból és a korábban kibontott kapunyílás szakaszán az alapfalból mintegy ötven darab román kori és gótikus kőfaragványt bontottunk

¹³ BARTOS 2017; BARTOS 2018. A faragványok a dokumentációban 2016/1–33. számot kaptak.

¹⁴ A Fejér Megyei Kormányhivatal Székesfehérvári Járási Hivatala által 2017. szeptember 4-én FE.08/ÉPÍT/2182-2/2017. ügyiratszámom kiadott bontási engedély alapján. A bontási munkához a Lőrinci

Építő és Fővállalkozó Kft. biztosította a segéderőt és a szükséges állványokat, valamint a falból kibontott faragott kőanyagnak a püspökség telephelyére szállítását is. Szolnoki Sándor projektvezető és Bácsi Imre építésvezető személyes részvétele és szervezése nagyban hozzájárult a kutatás sikeréhez.

12. A kaputól kelet felé húzódó sekély alapozású falszakasz a lebontás előtt
Fotó © Bartos György, 2017

13. A telek képe a régészeti ásatások kezdetén a Lakatos utca felől nézve: előtérben az Ullmann-ház pincéjének az észak–déli irányú, több periódusú városfalhoz kívülről hozzáépített falai, középen az északi bástyafal, hátul pedig még áll a kerítésfal keleti és nyugati szakasza
Fotó © Smohay András, 2017

ki. A kaputól nyugatra lebontott fal alapjait – 80 cm mélységig csak utolsó ütemben bontottuk el, hogy a kerítés tövében folytatódó ásatás számára a kert földtömegét megtámasztó határvonalként a lehető legtovább megmaradjon. Végül az alapját képező vastagabb, több periódusú várfal falkoronájáig visszabontva innen további harminc darab faragványt sikerült kinyernünk.

A két kerítésszakasszal kapcsolatban korábban megfogalmazott véleményemet a falbontás közbeni kutatói megfigyelésem eredményei megerősítették: a most lebontott fal nyugati szakasza azonos lehet az 1714-es és 1789-es prépostsági telekrajzon ábrázolt kert kerítésével, amelynek keleti kerítésfalát lebontva, annak bontásanyagából építették fel 1792-ben a most lebontott keleti falszakaszt a korábbinál sekélyebb alapozással. Ennek az eljárásnak egyértelmű bizonyítékát adja az a három gótikus vörös mészkőből készült faragványtöredék, amelyek közül kettőt (2017/74 és 2017/76) a keleti falszakaszból, a harmadikat (2017/75) a nyugati falszakasznak az istállóhoz közeli részéből bontottunk ki, s amelyek törésfelülettel összeillenek (kat. 1.; 14. kép). Az így összeállított szerkezet annak a gótikus – egykor a királyi bazilika északi mellékhajójában álló – baldachinos sírépítménynek a tumbáját díszítő vakárkadsornak egy újabb pillére, ame-

lyet korábban ismert töredékeiből rekonstruált a kutatás, és Anjou I. Károly király síremlékeként azonosított.¹⁵

Ugyancsak a kerítésfal három különböző szakaszából került elő egy román kori ívsoros párkányelem három, pontosan összeillő töredéke (kat. 2., 15. kép). Az ívmézőt egyenlő szárú „élő kereszt” díszíti, a keresztzsárak között kéteres indából kihajtó palmetták töltik ki, kétfelől pedig egy-egy lombos fát idéző motívum látható (15. kép).¹⁶ A faragványtöredékek ilyen szóródására pedig a legvalószínűbb magyarázattal a kerítésfal szakaszainak fent leírt építés- és bontástörténete szolgálhat. A bontás során előkerült összesen százötvennégy darab kőfaragvány között más jelentős darabok is vannak. De az egyenként talán kevésbé izgalmas töredékek esetében is fontos az, hogy valamennyi darab bizonyosan a prépostság épületeiből származik, nem szóródtak szét a város területén, keveredve esetleg más épületekből származó faragványokkal. Így segítségükkel sok, régóta ismert – velük azonos díszítést, profilt mutató –, ám bizonytalan lelőhelyű kőtári darab köthető nagy valószínűséggel a prépostság épületegyütteséhez. Kutatási dokumentációm részeként összeállítottam a faragványok fényképes adatlapjait is,¹⁷ részletes értékelésük azonban további feldolgozómunkát igényel.

¹⁵ A *Solium regni* kiállításán rekonstruktív elhelyezésben látható síremlékről Lővei 2024. 116–119, ezt megelőzően Buzás Gergely írt, hivatkozva Szakál Ernő és Lővei Pál 1982-ben megjelent tanulmányaira és közölve a síremlék töredékeinek fotóit, felmérési rajzait: Buzás 2004. 41–45; Szakál 1982; Lővei 1982.

¹⁶ A *Solium regni* kiállításán látható ugyanennek az ívsoros párkány-nak két másik eleme, az egyik szintén egy hasonló „élő kereszt”-tel, a másik szőlőt csipegető madárpárral díszítve. MENTÉNYI 2024. 79–80: kat. VIII-3, VIII-4.

¹⁷ BARTOS 2018. Ebben a kőfaragványok katalógusa 2016/1–31-ig és 2017/1–123-ig.

14. Az Anjou I. Károly király síremlékének tumbaoldalát tagoló vakárkádpillér
Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Kőtár
Fotó © Bartos György

A faragványok a Székesfehérvári Püspökség tulajdonát képezik. A leletegyüttes néhány szép, ép darabja a telken felépített, 2021-ben átadott új épületben nyert elhelyezést (16. kép),¹⁸ az Egyházmegyei Múzeum most létrehozott új gyűjteménye, a Kőtár bemutatkozó kiállításában, de a legtöbb kőfaragvány raktárban vár feldolgozásra.

Függelék

A tanulmányban szereplő kőfaragványok katalógusa

Rövidítések
A: Leletszám
B: Anyag
C: Méretek
D: Datálás
Leírás, meghatározás

kat. 1. (14. kép)

A: 2017/74; 2017/75; 2017/76
B: Vörös márvány
C: 2017/74: 33×2915 cm; 2017/75: 29×19×15 cm; 2017/76: 19×19×15 cm

D: 1350 körül

Három darabra tört gótikus vörösmárvány faragvány felső sarokeleme a keretező tagozatok derékszögű átfordításával és a keretbe foglalt árkádív felével, szekunder mérmű orrtagjával. A három törésselülettel összeillő töredék 77,5 cm-es, teljes pillérmagasságot ad ki. A faragványt a korábban ismert töredékeiből a ku-

15. Az élő kereszttel díszített, három töredékéből összerakott, 12. századi faragvány
Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Kőtár
Fotó © Bartos György

tatás által Anjou I. Károly király síremlékeként rekonstruált – egykor a királyi bazilika északi mellékhajójában álló – gótikus baldachinos sírépítmény tumbáját díszítő vakárkádsornak egy újabb pilléréként azonosítjuk. A hátoldalak gondos kialakítása miatt Lővei Pál a tumbát körülvevő, áttört mérműsoros korlát töredékeként értelmezi a faragványokat.¹⁹

kat. 2. (15. kép)

A: 2016/31; 2017/45a és 2017/45b

B: Mészkö

C: Méretük összeillesztve: 24×42×23 cm. Egyenként: 2016/31: 17×25×20 cm; 2017/45a: 9×20×17 cm; 2017/45b: 17×18×23 cm

D: 1100–1150 körül

Három törésselülettel összeilleszthető töredékből álló vakívsoros párkányelem. Román kori ívsoros párkány darabja, amely három, törésselülettel illeszkedő fragmentumból áll. Az ívmezőt „élő keresztet” ábrázoló ornamens tölti ki, a kereszt tövéből kéteres, leveles inda hajt ki. A kereszt két oldalát egy-egy lombosfa-motívum tölti ki.

¹⁸ <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1327615244325051&set=pcb.1327616097658299> (letöltve 2024. 09. 18.)

¹⁹ LŐVEI 2024. 116.

16. Az Egyházmegyei Látogatóközpont új épülete, 2021
Fotó © Robert Gutowski Architects, 2021

kat. 3. (17. kép)

A: 2017/72
B: Fehér márvány
C: 12,5×10×6 cm
D: 1100 körül

Egyik oldalán díszített, 6 cm vastag márványlap töredéke egyenes szélén háromeres szalagkerettel, középen akantuszleveles díszítéssel.

kat. 4. (18. kép)

A: 2016/9
B: Mészkö
C: Méret: 20,5×18×9 cm
D: 12. század

Román kori (fél?)oszloptörzs töredéke haránt irányú, gyűrűs díszítéssel. A gyűrű egy-egy pálcátag között két-két hornyolt elemből áll. Ugyanennek a 9 cm sugarú oszloptörzsnek további három darabja került elő a kerítésfal lebontása során (2016/10; 2016/11; 2016/12).

17–18. Fehérmárvány faragvány töredéke háromeres indakeretbe helyezett akantuszleveles díszítéssel, valamint a gyűrűvel tagolt oszloptörzstörzsdarabok egyike, 11–12. század
Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Kőtár
Fotó © Bartos György

kat. 5. (19. kép)

A: 2017/39
B: Mészkö
C: 59×31×21 cm
D: 14. század

Egyenes gótikus tagozat lehasadt körtetagja kőfaragójellel. Egyik vége illesztősík, a másik törött.

kat. 6. (20. kép)

A: 2017/63
B: Mészkö
C: 32×29×22 cm
D: 14. század első harmada

Gótikus borda nagy körtetaggal, mindkét végén illesztősíkkal.

kat. 7. (21. kép)

A: 2016/13.
B: Mészkö
C: 25,5×16×15 cm
D: 14. század

Gótikus, hatszögletű fiatorony töredéke két élén levéldíszrel és szürke festés nyomaival.

kat. 8. (22. kép)

A: 2017/88
B: Mészkö
C: Méret: 59×36×36 cm
D: 15. század első fele

Gótikus ívbéltet réteggöve, mindkét végén illesztősíkkal.

19–20. Az előkerült különböző bordaprofilú gótikus boltozati elemek közül kettő
Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Kőtár
Fotó © Bartos György

21. Gótikus, hatszögletű fialé töredéke két élén levéldísszel, szürke festéssel, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Kőtár
Fotó © Bartos György

22. A kerítésfalból kibontott tucatnyi, különböző profilal faragott árkádívelem egyike
Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Kőtár
Fotó © Bartos György

23. A falból előkerült hat darab késő gótikus nyíláskeretelem egyike
Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Kőtár
Fotó © Bartos György

kat. 9. (23. kép)

A: 2017/123

B: Mészkö

C: 56×33×36 cm

D: 1480-as évek

Késő gótikus, csúcsíves nyílás záróköve, ék alakban illesztősíkkal és mindkét homloksíkján tagozatáthatással képzett profilal.²⁰

20 E faragványcsoport közös vonása a profiltagozatok áthatásos alakítása, ami a prépostság 15. század végére és a 16. század elejére datált

építkezéseinek jellemzője. MAROSI 1972. 169–182; PAPP 2005. 21–31, 161–173, 64–90. kép; PAPP 2024a. 164–166, 170; PAPP 2024b. 178–180.

Irodalom

BARTOS 2014

BARTOS György: *Székesfehérvár, Lakatos utca 7. számú lakóház.* Művészettörténeti tanulmány. 2014. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, Itsz. D53620.

BARTOS 2017

BARTOS György: *Székesfehérvár, Lakatos utca 7. számú lakóház.* Művészettörténeti tanulmány. 2017. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, Itsz. D53621.

BARTOS 2018

BARTOS György: *Székesfehérvár, Lakatos utca 7. számú lakóház és a püspöki kert kerítésfalának lebontása.* Kutatási dokumentáció. 2018. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, Itsz. D53619.

BUZÁS 2004

BUZÁS Gergely: XIV. századi baldachinos síremlék az északi mellékhajóban. In: *Magyar királyi és főrendi síremlékek.* Szerk. Buzás Gergely. Budapest, Urbis Könyvkiadó, 2004. 41–45.

FÉNYI 1977

FÉNYI Ottó: A székesfehérvári királyi bazilika és a préposti residentia a XVII. században. In: *Székesfehérvár évszázadai*, III. Szerk. KRALOVÁNSZKY Alán. (István Király Múzeum Közleményei, A. sorozat, 15. sz.) Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1977. 127–144.

LŐVEI 1982

LŐVEI Pál: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna művészettörténeti helye. In: *Művészet I. Lajos király korában* 1982. 183–203.

LŐVEI 2024

LŐVEI Pál: A Szűz Mária-prépostság temploma mint temetőkezelőhely. In: *Solium regni* 2024. 104–128.

MAROSI 1972

MAROSI Ernő: Mátyás király székesfehérvári sírkápolnája. *Székesfehérvár évszázadai*, II. Szerk. KRALOVÁNSZKY Alán. (István Király Múzeum Közleményei, A. sorozat, 14. sz.) Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1972. 169–184.

MENTÉNYI 2024

MENTÉNYI Klára: A Szűz Mária-prépostság temploma a 12. században – A második templom. In: *Solium regni* 2024. 52–101.

Művészet I. Lajos király korában 1982

Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Kiállítási katalógus. Székesfehérvár, István Király Múzeum. Szerk. MAROSI Ernő–TÓTH Melinda–VARGA Lívia. Székesfehérvár, MTA Művészet-történeti Kutató Csoport, 1982.

PAPP 2005

PAPP Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon* 1480–1515. Budapest, Balassi Kiadó, 2005.

PAPP 2024a

PAPP Szilárd: Az ötödik templom – Mátyás építkezése. In: *Solium regni* 2024. 155–171.

PAPP 2024b

PAPP Szilárd: Nyíláskeret-töredékek, 1480-as évek körül. In: *Solium regni* 2024. 178–180.

SIKLÓSI 1996

SIKLÓSI Gyula: *Székesfehérvár, Lakatos utca 7. Ásatási jelentés.* (Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, Adattár. Ltsz: 6761/97)

Solium regni 2024

Solium regni – Az ország trónusa. A koronázótemplom története és faragványai. A Szent István Király Múzeum kiállítása, 2023. Szerk. Biczó Piroska. A szerk. munkatársai: LÁTRÁNYI Viktória–BAÁN Krisztina. (A Szent István Király Múzeum Közleményei, D sorozat, 362. sz.) Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2024.

SZAKÁL 1982

SZAKÁL Ernő: A székesfehérvári Anjou-síremlékek és I. Lajos sírkápolnája. In: *Művészet I. Lajos király korában* 1982. 175–182.

Székesfehérvár 1984

Székesfehérvár – városközpont. Rehabilitációs részletes rendezési terv. Szerk. Kovács Péter. Kézirat, 1984. (Szent István Király Múzeum Adattára: Itsz. 7898.)

Székesfehérvár 2009

Magyarország műemlékei. Székesfehérvár. Szerk. ENTZ Géza Antal. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.

150 medieval stone carvings from the perimeter walls of the Episcopal Garden in Székesfehérvár

During the process of renovating the garden of the Episcopal Palace in Székesfehérvár and demolishing the residential building neighbouring the north-eastern side of the garden, the eighteenth-century perimeter wall surrounding the episcopal land was uncovered. The wall had to be dismantled as it posed life-threatening danger both to the archaeological excavations and to the construction work already commenced on the site on Lakatos Street. By examining archive diagrams and as a result of observations carried out during the dismantlement by monument researchers, important new knowledge was obtained concerning the provostal/episcopal land, which dates back to the Middle Ages, the plots on Lakatos Street, and the building history of the Monastery Bastion constructed in 1601–1602.

In addition, 150 medieval stone carvings were salvaged from the wall, which were subsequently placed in the lapidary of the newly built Diocesan Museum of Székesfehérvár. These medieval stone carvings are particularly important because all of them originate from the demolition of the former buildings of the medieval Provostry of the Virgin Mary, the coronation church, and the provostal palace, and were not mixed with

carvings from other buildings in the city. Therefore, with the evidence of the new finds, numerous previously known sets of carvings retrieved from various locations in the city, now preserved in the lapidary of the King Saint Stephen Museum, may be associable with greater certainty with the provostry buildings.

Among the recovered Romanesque and Gothic stone carvings, some pieces are significant in their own right: the blind arcaded cornice element decorated with the motif of the “living cross”; the fragments of a column drum with ringed decoration; the fragment of a blind arcade or rail from the funerary memorial to King Charles I (Charles Robert of Anjou); the fragments of a large arcade, which in many cases are painted; and the elements of a Late Gothic window frame.

Photographic documentation was made of the carvings, identified with their find numbers. Several of the finer pieces were placed on display in the new building of the Diocesan Visitor Centre and Exhibition Space, designed by Robert Gutowski Architects Kft., but the majority are in the diocese’s warehouse awaiting expert inspection, processing and publication.

TÁRGYSZAVAK

Székesfehérvár, Szűz Mária-prépostság; püspöki palota telke; püspöki kert; Monostor-bástya; Lakatos utca; középkori kőfaragványok; Egyházmegyei Múzeum Kőtára

KEYWORDS

Székesfehérvár, Provostry of the Virgin Mary; site of the episcopal palace; episcopal garden; Monastery Bastion; Lakatos Street; medieval stone carvings; Lapidary of the Diocesan Museum